

ZÁNİK CIVILIZACÍ

Historická dílna pro učitele dějepisu a základů společenských věd na středních školách

OBSAH

ZÁNİK CIVILIZACÍ

Slovo na úvod (Editori)3

JIRÍ HANUŠ

O konci civilizací4

HISTORICKÁ DÍLNA

JIRÍ MACHÁČEK

O blahodárném vlivu kolapsů a přírodních katastrof na vývoj lidské společnosti8

VÍT HLOUŠEK

Rozpad Rakouska-Uherska jako předmět středoškolské výuky12

JIRÍ PERNES

Československá společnost a státní převrat v únoru 194818

JOSEF ŠAUR

Rozpad SSSR a nejnovější dějiny Ruska jako dějepisná látka. Pomůcka a inspirace pro učitele ... 26

PETR HUSÁK

Zánik civilizací jako téma pro středoškolský dějepis . .31

NAD NOVĚJŠÍMI KNIHAMÍ O PÁDU ŘÍMA

Pád Říma a konec civilizace. S historikem BRYANEM WARD-PERKINSEM hovořil DONALD A. YERXAU 34

Několik otázek pro PETERA HEATHERA 38

K DALŠÍMU STUDIU

LUBOŠ KROPÁČEK

Rozpad a zánik Osmanské říše 42

RIO PREISNER

Oswald Spengler a Zánik Západu 48

CHRISTOPHER ALAN BAYLY

Destrukce domorodých populací a plenění životního prostředí 52

FABRICE HADJADJ

Apokalypsa jako milost64

FABRICE HADJADJ

Vychovávat na konci světa 68

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Zánik civilizací“,
který podpořilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

ZÁNÍK CIVILIZACÍ

Slovo na úvod

Publikace, kterou držíte v ruce, vznikla jako součást projektu „Zánik civilizací“, který v roce 2018 realizovalo brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury s finanční podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. První část této brožury je ohlednutím za historickou dílnou pro učitele dějepisu a základů společenských věd na středních školách, která proběhla 23. a 24. listopadu 2018 v Brně. V druhé části se pak nacházejí vybrané rozhovory, články a studie, které

jsou určeny učitelům, a to jak pro samostudium, tak pro využití ve výuce, například při seminární práci se studenty.

Věříme, že tato publikace bude pro mnohé pedagogy inspirací a povzbuzením a že čtenářům umožní získat lepší představu o tom, jak vypadají vzdělávací akce Centra pro studium demokracie a kultury, ať už jsou určeny studentům historie, anebo učitelům v rámci tzv. dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků.

Editori

O KONCI CIVILIZACÍ

JIŘÍ HANUŠ

Při úvahách o konci civilizací se můžeme zastavit nad tím, co slovo „civilizace“ znamená a jak ho chápeme.

V našem prostředí se *civilizace* tradičně chápe v protikladu ke *kultuře*. Kultura je cosi hlubšího, něco, oč je třeba se starat, vytrvale, soustavně a cílevědomě. A to i tehdy nebo právě tehdy, když ji nechápeme jen jako divadlo, literaturu nebo třeba film, ale jako oblast každého oboru, který se pěstuje se zaujetím. Takže třeba kulinářství...

Civilizace v tomto pojetí vytváří spíše povrchní společenství, může se přesouvat a „implantovat“ v podstatě kdekoli. Výstižný je obraz automatické pračky s návodem v *lingua franca* naší doby, angličtině. Pěkně tuto koncepci vyjádřil filozof Jan Sokol: „Přitom tam, kde je vrstva civilizace čistým importem bez jakéhokoli vlastního podílu, žijí lidé ve schizofrenním prostředí, bez souvislosti mezi vrstvami. Navíc je to prostředí velmi nestabilní: jako se v takových společnostech civilizační vrstva zničehonic objevila, protože ji někdo přivezl, může zítra zase zmizet, protože nemá žádné kořeny.“¹

Na první pohled je to zastaralá opozice, kultura jako oblast zakotvené tvořivé podstaty a civilizace jako povrchního nátěru. Máme ji v sobě jako Češi zažitou, protože odpovídá stereotypům našeho vzdělání. Jako národ máme přece hlubokou českou kulturu, která sahá do raného středověku, zatímco s civilizací si moc nelámeme hlavu. Na druhé straně nemůžeme tuto představu označit jako zcela vyčpělou: stačí pomyslet na „šíření demokracie“ v různých částech světa, které se nedaří možná právě proto, že staré či neevropské „kultury“ mají ostražitý pohled na atlantickou importovanou „civilizaci“.

V anglosaském světě ovšem existuje poněkud odlišné pojetí. Civilizaci není možné stavět do odlišného vztahu ke kultuře, i když to ani zde není úplně totéž. Civilizace jsou spíše organizace a instituce, které jsou vytvořeny

právě proto, aby kultura vydržela a byla případně i přenositelná jinam. Historicky vzato jsou takovými „vehikuly“ třeba i státy nebo impéria, tedy složité a komplexní společenské struktury. Stačí si například přečíst podnětnou a velmi populární knihu skotského historika Nialla Fergusona s názvem *Civilizace*.² Autor se v ní pokouší vystihnout civilizaci „Západu“ oproti „Nezápadu“ (v angličtině to zní pěkněji: West and the Rest) v posledních pěti letech. Jsou to záležitosti kultury i civilizace dohromady: soutěžení různých aktérů, rozvoj vědy – zejména medicíny –, zastupitelská forma vlády a právo, pracovní etika apod. Civilizace je tu sice něco, co možná dnes už na Západě končí (pracovní morálku mají dnes lepší Japonci a Číňané než Západoevropané!), ale nedá se říci, že pracovní morálka ztratila zcela svůj význam a funkci. Zakořenila se zkrátka jinde.

V těchto terminologických vymezeních se můžeme pohybovat, pokud mluvíme o koncích civilizací či kultur. Je to téma prastaré a stále aktuální, které se v jakýchsi vlnách stále vrací, a to jak v odborných pracích, tak v popularizacích i krásné literatuře a hlavně ve filmu. Moderní odborná linie tohoto fenoménu začíná v osvícenství – u autorů, jako byl Edward Gibbon (1737–1794) nebo Charles Louis de Montesquieu (1689–1755), kteří s velkým zaujetím zkoumali, jak vypadala Římská říše, život jejích obyvatel ve všech aspektech a zejména zánik tohoto imperiálního světa. Od té doby se samozřejmě zkoumaná a popisovaná témata neuvěřitelným způsobem rozšířila a někdy i zpřesnila. Stačí si například připomenout, kolik vědců a spisovatelů přilákalo výročí první světové války (1914–1918) a zánik „starého světa“, včetně habsburské a osmanské říše!

V současném českém prostředí můžeme pozorovat přinejmenším dva proudy výkladu civilizačních konců, které neztrácejí odborný fundament. Jako první by se

dal uvést interdisciplinární a široce rozmáchnutý žánr, který pěstují například biolog Stanislav Komárek nebo klimatolog Václav Cílek. Ti ve svých čtivých esejích krouží kolem tohoto tématu, který považují za velmi významný. Stačí si přečíst kousek z nedávného rozhovoru Stanislava Komárka, abychom věděli, jakým způsobem se tematika „konce“ vtěluje do naší přítomnosti: „V moderní společnosti došlo k tomu, čemu říkám čtyři oddělení, přičemž všechno to mělo svůj rozumný důvod. Za prvé došlo k oddělení sexu od rozmnožování antikoncepcí, za druhé oddělení zajištění ve stáří od počtu a kvality dětí penzijním systémem, za třetí oddělení obživy od práce sociálním systémem a za čtvrté oddělení sociálních vztahů od přímého setkávání internetem. A tyto čtyři věci namíchané do sebe dávají dohromady dosti toxický koktejl, ve kterém se jednou všichni zadusíme.“³ Máme zde tedy pěkný příklad úvah o konci takřkajíc v přímém přenosu, konci, který se bude týkat asi nás nebo našich dětí. U Václava Cílka bychom našli podobné sentence, i když na jiném zkoumaném vzorku.

Vedle toho ale v českém prostředí bytuje jiný typ, na první pohled odbornější. Reprezentuje ho přede-

vším egyptolog Miroslav Bárta (nar. 1969), který kolem sebe shromáždil profesně pestrý tým (archeologové, historici, sociologové, geologové aj.) zkoumající konce civilizací na různých historických příkladech. Pro tyto výzkumy je typické, že se zabývají spíše historickými náměty a tolik neaspirují na výklad naší současnosti, že se konce nazývají spíše „kolapsy“ (kolaps je forma úpadku, po němž je možná transformace, nebo dokonce opětovný vzestup), na druhé straně se diskuse vede i o „civilizacích“, které bychom na první pohled takto neoznačili: v této řadě by byl představitelný například i kolaps Československa v letech 1991–1993. Reprezentativním příspěvkem Bártovy inspirace je kniha s názvem *Kolaps a regenerace*, která do jisté míry ovšem propojuje oba naznačené přístupy (obsahuje totiž část věnovanou specifickým „přírodním kolapsům“, do níž přispěl i zmíněný Václav Cílek).⁴ Podstatné je, že Bárta s nejbližšími spolupracovníky pracuje s vymezeným pojmovým aparátem, k němuž patří termíny společenských věd – i zde se proto setkáme s výrazem „křehkost civilizace“, čímž se také vykladačské přístupy a různé chápání pojmu stýkají a potýkají.

Jiří Hanuš na historické dílně „Zánik civilizací“

Naše skromná dvoudenní historická dílna, nazvaná *Zánik civilizací*, chtěla představit několik výstižných typů, o nichž se dnes diskutuje v odborných kruzích – diskuse kolem zániku Římské říše, Velké Moravy, Rakouska-Uherska, SSSR a „zánik demokracie“ v Československu. Tato brožura představuje pouhý vhled do celé akce: organizátoři požádali hosty, aby do publikace přispěli nikoli písemnou přednáškou, ale spíše něčím, co by mohlo být užitečné při praktické výuce či přímo pro didaktické využití. Proto má tento soubor tak pestrý ráz.

Poděkování patří všem, kdo historickou dílnu i tuto publikaci připravili, zejména Kateřině Hlouškové a Janu Vybíralovi z CDK.

Poznámky:

- ¹ Sokol, Jan: *Malá filosofie člověka. Slovník filosofických pojmů*. Vyšehrad, Praha 1996, s. 246–247.
- ² Ferguson, Niall: *Civilizace. Západ a zbytek světa*. Argo/Dokořán, Praha 2014.
- ³ Komárek, Stanislav: Směřujeme k vyvanutí. *Týdeník Echo*, č. 44, 1. 11. 2018, s. 24.
- ⁴ Bárta, Miroslav – Kovář, Martin a kol.: *Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Academia, Praha 2015 (první vydání 2011).

Jiří Hanuš je profesorem historie na FF MU v Brně.

PROGRAM HISTORICKÉ DÍLNY „POROZUMĚT 20. STOLETÍ“

Pátek 23. listopadu 2018

Jiří Hanuš: O konci civilizací (*úvodní slovo*)

Jiří Macháček: Zánik Velké Moravy (*přednáška a workshop*)

Jiří Pernes: Konec demokracie v Československu 1948 (*přednáška*)

Sobota 24. listopadu 2018

Vít Hloušek: Zánik Rakouska-Uherska (*přednáška a workshop*)

Josef Šaur: Zánik sovětského impéria (*přednáška*)

Jiří Hanuš: Zánik římské říše (*přednáška a workshop*)

Petr Husák: Zánik civilizací jako téma pro středoškolský dějepis (*moderovaná diskuse*)

HISTORICKÁ DÍLNA

O BLAHODÁRNÉM VLIVU KOLAPSŮ A PŘÍRODNÍCH KATASTROF NA VÝVOJ LIDSKÉ SPOLEČNOSTI

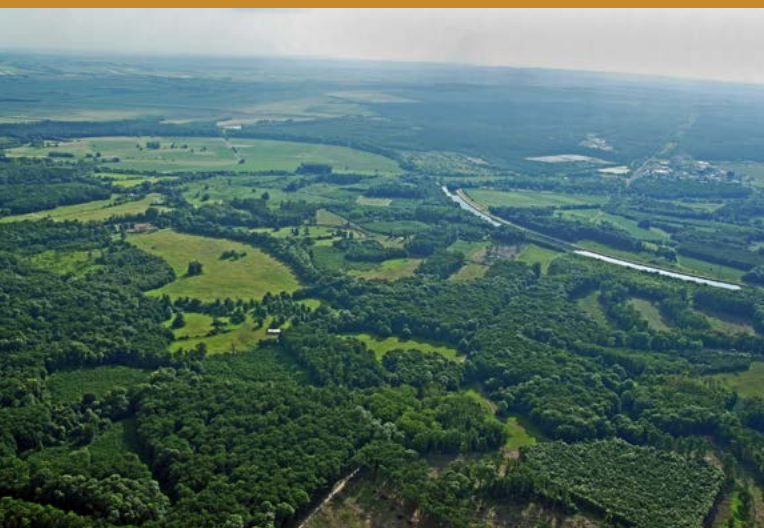
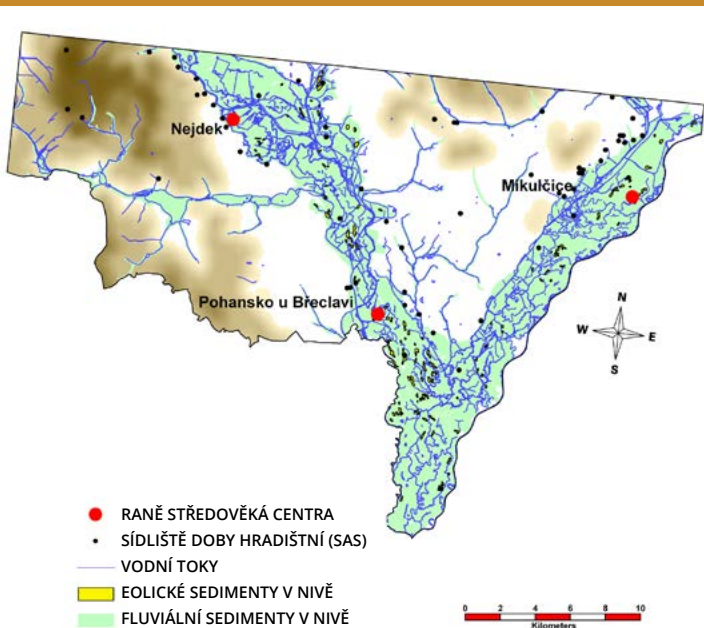
JIŘÍ MACHÁČEK

Po nezdařeném kodaňském summitu o klimatických změnách se jistě mnoho lidí zamýšlelo nad budoucností naší civilizace. Ve víru debat o tom, zda svět bude zničen, stoupne-li teplota o dva či o dva a půl stupně Celсия, se však jaksí pozapomnělo na mnohem důležitější otázku: jak na takové změny vlastně lidská společnost reaguje. V celé diskusi, ovládané různými lobbistickými uskupeními ekologických aktivistů, průmyslníků či politiků a moderované vysoce specializovanými přírodovědci, se prozatím nedostalo sluchu badatelům, kteří se vztahem lidské společnosti a přírodního prostředí zabývají v jeho dějinné hloubce. Historici, a především archeologové dobře vědí, že „hrůzných a vše zničujících“ klimatických změn prodělalo lidstvo za dobu své statisíce let trvající existence mnoho. Vždy se s nimi však vyrovnalo, neboť lidská společnost vytvořila nejefektivnější adaptační mechanismus, který jí dovolil tyto zvraty překonat. Dokáže se přizpůsobit prakticky všem známým přírodním podmínkám, které vládnou na zemi, a v poslední době dokonce i (krátkodobě) mimo ni. Adaptaci lidské společnosti na okolní prostředí se již od šedesátých let dvacátého století intenzivně věnuje tzv. procesuální archeologie. Jeden ze zakladatelů tohoto proudu cambridžský profesor Colin Renfrew (Lord Renfrew of Kaimsthorn) předpokládá, že oním adaptačním mechanismem, pomáhajícím lidstvu přežít v nejrůznějších podmínkách, je kultura (v nejširším významu tohoto slova). Je zřejmé, že prostředí lidí, tvořené geologickými podmínkami, klimatem, rostlinstvem, ale i jinými lidmi, je multidimenzionální,

a tudíž i jejich kultura – adaptace na dané prostředí – musí být multidimenzionální. Prostředí je také značně proměnlivé. To, co obklopuje lovce a sběrače, se příliš neliší od prostředí zvířat, která loví, naopak civilizovaný člověk žije v prostředí, které je z velké části jeho vlastním výtvořem. Lze to přirovnat k raketě: člověk uvnitř je uzavřen, oddělen od přímého kontaktu s přírodou. Problémy se sháněním potravy či přístřeší, i když samozřejmě existují, jsou nyní zastíněny jinými starostmi, které by nemohly vzniknout vně civilizace. Shrnutí: kultura je podle Renfrewa multidimenzionální umělé prostředí, které vytvořil člověk jako izolaci stojící mezi ním a světem přírody.

K lidské společnosti a její kultuře přistupuje archeologie jako k velmi komplikovanému a komplexnímu systému. Pokud se nemění, nachází se tento systém ve stavu rovnováhy. Existuje zde nepřetržitá aktivita: potrava je pěstována a konzumována, budovy chátrají a jsou opravovány, import a export je produkován a spotřebováván, sociální vztahy jsou udržovány, bohoslužby jsou slouženy. Lidé se rodí, žení a umírají. Nic však není nového. Stále stejné věci se opakují každý rok. Žádný systém ovšem nemůže být dlouhodobě takto stabilní. Změnu rovnováhy mohou přinést vnější vstupy do systému, jakými jsou třeba ony diskutované výkyvy přírodního prostředí. Zvrat však může být iniciován např. i vojenským útokem jiné kultury či inovacemi uvnitř systému, kupříkladu vynálezem nových nástrojů či nespokojeností s chováním náčelníka. Důležitá je však skutečnost, že na tyto turbulence působí každý

Ilustrační obrázky k článku Jiřího Macháčka, které se týkají pádu Velkomoravské říše, se nacházejí zde, v samotném článku, i v dalších částech publikace. Dokumentují archeologický průzkum údolní nivy při soutoku Moravy s Dyjí, a to jak ve věci změny klimatu, která se podle všeho odehrála na konci 9. století, tak ohledně statusových symbolů elit na Velké Moravě.

1/2
3/4

Obr. 1. Údolní niva při soutoku Moravy s Dyjí s raně středověkými centry na Pohansku u Břeclavi, v Mikulčicích a Nejdku. Zobrazeny jsou i písečné duny (hrůdy) eolitického původu. (Mapa: Petr Dresler – Jiří Macháček)

Obr. 2. Velkomoravské hradisko na Pohansku u Břeclavi. Rekonstrukce. (Malba: L. Balák)

Obr. 3. Pohansko u Břeclavi. Sídlištní aglomerace z doby velkomoravské, dnes pokryta lužními lesy a loukami. V pozadí současný tok řeky Dyje. (Foto: Martin Gojda)

Obr. 4. Břeclav – Pohansko. Zaplavené území uvnitř hradiska, které bylo v 9. stol. hustě osídleno. Voda natekla řezem R 18 během povodní na jaře roku 2006. Ukázka problémů, které mohly nastat při změně hydrologických poměrů v nivě ke konci prvního tisíciletí n.l. (Foto: osobní archiv Pavla Gajdy)

system homeostaticky, tzn. snaží se o zachování své vnitřní stability a rovnováhy. Otázkou je, co se s lidskou společností stane, pokud je turbulence tak velká, že ji homeostatická kontrola již nemůže zvládnout. Většinou pak dochází k narušení modelu života a u složitých společností k jejich kolapsu.

Problematikou kolapsů v komplexních společnostech se na konci 80. let zabýval další významný archeolog Joseph A. Tainter, jehož základní dílo vyšlo pod názvem *Kolapsy složitých společností* minulý rok i u nás. Kolaps definuje jako rychlý a výrazný pokles zavedené úrovně socio-politické složitosti a komplexity, který se mj. projevuje např. menší centralizací řízení a menší regulací, menším zasahováním do chování jednotlivce, menší měrou sdílení a přerozdělování zdrojů, zmenšením území politických jednotek apod. Je zřejmé, že společenský kolaps má devastující dopad především na elity, zvláště politické, zatímco pro běžné obyvatelstvo nemusí znamenat úplnou katastrofu. Naopak kolaps je za určité situace nejadekvátnější a zcela správnou reakcí, a přináší obyvatelstvu dokonce ekonomické či administrativní zisky, i když je provázen takovými neblahými jevy, jakými je pokles počtu obyvatel a jejich hustoty, ztráta právní a fyzické ochrany obyvatelstva či úpadek literatury, výtvarného umění, vědy apod. Tato situace nastane v okamžiku, kdy investice společnosti jako celku do socio-politické komplexity přestane přinášet očekávané výnosy. Jinými slovy, kdy se energie, kterou obyvatelstvo vkládá do dalšího rozvoje stávajícího společenského systému, již nadále nevyplácí.

V takovém okamžiku dochází k návratu do normálního stavu nižší společenské složitosti. V podstatě jde o úsporný a záchranný proces, protože status quo může být natolik zhoubný, že kolaps je jediným logickým řešením.

Tainter dokumentuje svoje závěry na mnoha archeologických příkladech od kolapsu říše dynastie Čou z období druhého tisíciletí př. n. l. přes pád západorímské říše a mayské civilizace až po kolaps chacoánské společnosti v Novém Mexiku ve 12. stol. n. l. Pro další příklady však nemusíme chodit do vzdálených a exotických krajů. Podobnými otázkami se zabývají i čeští archeologové. Zvláště ilustrativní ukázkou náhlého kolapsu velmi komplexní společnosti z našeho území je pád tzv. Velkomoravské říše.

Rychlý rozvoj synkretické velkomoravské kultury, která svoji inspiraci čerpala jak ze Západu, tak z byzantského Východu, byl umožněn pádem avarského kaganátu v Karpatské kotlině a výrazným angažmá franské říše

Jiří Macháček na historické dílně „Zánik civilizací“

Karla Velikého ve východo-středoevropském prostoru. Stejně náhle jak se Velká Morava na začátku 9. stol. objevila, však o sto let později i zanikla. Kolaps to byl úplný a totální. Její centra byla opuštěna či zchudla, elity byly rozprášeny, společenské struktury se zhroutily.

Úpadek Velké Moravy se tradičně vykládá jako důsledek vpádu kočovných Maďarů (ačkoliv je pozoruhodné, že z Moravy nepochází jediný hrob maďarského bojovníka) či vnitřních politických ořesů (vzpomeňme na ony legendární Svatoplukovy pruty). Současné archeologické bádání však přináší řadu dokladů o tom, že nezanedbatelnou roli (a možná fundamentální) hrála i změna klimatu. Dostupné klimatologické modely ukazují, že konec 9. a většinu 10. stol. lze v západní i střední Evropě charakterizovat jako poměrně vlhké období s velkým množstvím srážek. Informace o raně středověkých záplavách přinesly výzkumy říčních koryt v Mikulčicích či odkryvy opevnění na Pohansku a v Uherském Hradišti.

Nastalá změna klimatu byla zničující především proto, že nejvýznamnější centra Velké Moravy byla vybudována uprostřed říčních niv, na březích dolních toků velkých moravských řek. Normálně fungující společnost by však i takový úder přírody ustála a na nové podmínky se adaptovala. Velká většina obyvatel Velké Moravy však zřejmě již ztratila zájem podílet se na tomto společenském projektu. Jejich investice do vydržování elit sídlících v předdimenzovaných centrech se jim přestala vyplácet. Energie ve společnosti nekolovala rovnoměrně, což bylo jistě způsobeno i absencí mincovního oběhiva a volného trhu. Zdá se však, že společenský kolaps neznamenal pro běžné obyvatelstvo fatální katastrofu. Během 10. stol. sice sledujeme úbytek obyvatelstva a jeho celkové zchudnutí, sedmdesát let po zániku Velké Moravy je však situace již úplně jiná. Nová zjištění ukazují, že od konce 10. stol. dochází v okolí opuštěných velkomoravských center (např. Pohansko u Břeclavi, Modrá u Velehradu) k nebývalému rozvoji venkovského osídlení, kde intenzivně obíhaly stříbrné mince – nejdříve bavorské, pak uherské a později i místní moravské ražby. Obyvatelstvo, které významnou část svojí energie investovalo dříve do vydržování elit, budování předdimenzovaných centrálních lokalit a zvyšování celkové komplexity společnosti, se najednou samo silně podílí na konzumaci společenského produktu a zřejmě participuje i na dálkovém obchodu. Jistě k tomu přispěla i skutečnost, že nově vznikající opevněná centra českých Přemyslovců jsou nepoměrně menší a úspornější. Také archeologický obraz elit 11. stol. je v porovnání s velkomoravským obdobím mnohem chudší a jednodušší. Tak jako v jiných civilizacích a kulturách přinesl kolaps Velké Moravy, vyvolaný zřejmě i klimatickými změnami, v konečném důsledku běžnému obyvatelstvu úlevu a možná i jistou prosperitu.

Přistoupíme-li k řešení našich současných problémů se znalostmi o fungování lidské společnosti, jak je

přináší archeologická věda, pak se před námi rýsují tři možné alternativy vývoje. Za prvé se můžeme pokoušet obrovskými investicemi s nejistým výsledkem zvrátit neblahý trend oteplování planety, jak se o to snaží především státy Evropské unie a s jistými rozpaky i USA. Případně budeme tento jev ignorovat a čekat na společenský kolaps, který může klimatická změna vyvolat a jenž by nejsilněji zasáhl nejrozvinutější, a tedy i nejkompexnější civilizace. Třetí možností je připravit se na nadcházející turbulence takovými změnami ve společnosti, které ji učiní pro většinu obyvatel natolik atraktivní, aby měla zájem na její trvalé udržitelnosti. Znamená to především, že energie lidí investovaná do rozvoje společenské komplexity musí přinést dostatečně uspokojivý výnos (který samozřejmě není vyjádřen pouze penězi, ale především jinými společenskými statky). Pokud se tato energie bude ztrácet v přebujelých byrokratických strukturách, mizet ve vzdálených centrech, pokud bude konzumována nezodpovědnými elitami a mařena v nesmyslných megaprojektech, dojde bezpochyby k velkému společenskému kolapsu, jaký přivedl k zániku třeba i Velkomoravskou říši.

Literatura:

- Macháček, J.: Nový začátek. U kolébky dnešních civilizací (600–1000). In: Bárta, M. – Kovář, M. (eds.): *Civilizace a dějiny: historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Academia, Praha 2013, s. 231–257.
- Renfrew, C.: *The emergence of civilisation: the Cyclades and the Aegean in the third millennium BC*. Oxbow Books, Oxford, Oakville 2011.
- Tainter, J. A.: *Kolapsy složitých společností*. Dokořán, Praha 2009.

Jiří Macháček je profesorem archeologie na FF MU v Brně.

ROZPAD RAKOUSKA-UHERSKA JAKO PŘEDMĚT STŘEDOŠKOLSKÉ VÝUKY

VÍT HLOUŠEK

Následující příspěvek vychází z přednášky proslovené koncem listopadu 2018, tedy o něco více než sto let poté, co se rozpadlo Rakousko-Uhersko, skončila první světová válka a svět se s nadějí zahleděl do budoucnosti, jejíž politickou jistotu mělo přinést sebeurčení národů a demokratizace politiky. Dnes již víme, že tyto naděje nebyly naplněny a meziválečné období se stalo, slavnými slovy francouzského maršála Ferdinanda Foche, příměří na dvě dekády, etapou prudkých národnostních sporů i arénou nástupu autoritativních a totalitárních režimů. Ne vše nové je automaticky lepší a již v meziválečném období někteří, vesměs židovští literáti vyjadřovali umírněnou nostalgii po časech císaře pána a vídeňského valčíku.

Dnes si můžeme dovolit přemýšlet a vyučovat o rozpadu Rakouska-Uherska bez emocí, které provázely nostalgická i zatracující podání života a smrti této středoevropské monarchie. Narativů, kterými můžeme proces rozpadu pozdní habsburské monarchie uchopit, je mnoho, stejně jako konkrétních drobných příběhů poskytujících vítaný protipól „velkým“ politickým dějinám. V českém prostředí stále převládá narativ vítězného budování první Československé republiky, na kterou jsme (právem?) hrdí. Není mým cílem tento iniciační mýtus za každou cenu bourat, jen chci upozornit na to, že možných úhlů pohledu je více: dějiny rozpadu Rakouska-Uherska budou jinak číst Češi, jinak Maďari nebo Rakušané. A jinak se budou jevit i různým sociálním vrstvám či optikou různých ekonomických zájmů. To by nás však nemělo odrazovat, vždyť pluralita pohledů a interpretací je jedním z důvodů, proč jsou moderní a soudobé dějiny atraktivní.

V první části svého příspěvku se tedy pokusím velmi stručně představit možná ohniska výkladu rozpadu tohoto specifického soustátí. Nepůjde mi o líčení plně dat, ale spíše o naznačení, v jakých souvislostech a kontextech je rozpad Rakouska-Uherska zajímavý a že je součástí i jiných než českých dějin. Ve druhé části textu se pak, veden pokyny organizátorů semináře, pokusím nabídnout některé didaktické nápady, jak výuku o konci monarchie zpestřit či osvěžit.

Co bylo Rakousko-Uhersko

Co vlastně bylo to Rakousko-Uhersko? Otázka je banální jen zdánlivě, protože dobové i současné postoje a hodnocení tohoto soustátí byly velmi proměnlivé. Myslím, že můžeme s klidem prohlásit, že monarchie nevytvářela žádnou specifickou „civilizaci“, spíše byla určitým polem, ve kterém se občas mísily, ale spíše svářely různé kultury a zejména různé národy. Sporné je však i to, do jaké míry se jednalo o imperiální říši podobnou velmocem své doby, jakou bylo třeba britské impérium. Jistě, Rakousko-Uhersko bylo současníky i dnešními historiky jasně řazeno mezi evropské velmoci, ovšem takřka vždy následovala poznámka pod čarou hovořící o velmoci jaksi slabší. Imperiální ambice ukájela pozdní habsburská monarchie anexí Bosny a Hercegoviny a vměšováním se do záležitostí dalších balkánských států, a to za příliš imperiální politiku označit nelze.

Byla habsburská monarchie státem? Formálně vzato samozřejmě, ale reálně se jednalo o poměrně volnou unii dvou útvarů – Předlitavska a Zalitavska, které byly samy vnitřně velmi heterogenní. Asi nejlépe by,

Vít Hloušek na historické dílně „Zánik civilizací“

poněkud paradoxně, dokázala popsat politickou realitu Rakouska-Uherska dnešní komparativní politologie, která by tento celek označila za politický systém, respektive za systém víceúrovňového vládnutí s množstvím konfliktních polí, specifických agend a překrývajících se územních kompetencí.

Společného totiž tento stát neměl zase tak mnoho. Kromě symbolické osoby císaře (a s ním dynastie a dvora) a mezinárodní suverenity existovaly jen tři úřady fungující pro monarchii jako celek: ministerstvo financí, ministerstvo války a ministerstvo zahraničí. Ministerstvo financí přitom kromě tvůrce makroekonomické politiky státu (zejména v monetární oblasti) řešilo specifický problém finančních vyrovnání, která se od roku 1867 odehrávala v pravidelných cyklech a která měla zajistit, aby na sebe obě části monarchie nedoplácely. Netřeba zdůrazňovat, že se jednalo vždy o velmi konfliktní, složitá a zdlouhavá jednání plná vzájemných výčitek.

V Předlitavsku zavedla prosincová ústava (1867) relativně liberální konstituční monarchii, kde však existoval svérázný kuriální volební systém,¹ paragraf 14, umožňující nejen Taaffeho „vládu nad stranami“, ale také faktické suspendování parlamentu atd. Tento

stát navíc nebyl schopen řešit politické požadavky svých národů a jen obtížně se vyrovnával s třídními konflikty, které s sebou nesla pokračující ekonomická a společenská modernizace. Na druhou stranu dokázal po většinu období 1867–1914 zajistit ekonomický růst a umožnit kulturní a společenský vzestup svých obyvatel.

Zalitavsko provedlo návrat k ústavě 1848. Systematicky provádělo politiku maďarizace a potlačování nemaďarských obyvatel, ale dohodlo aristokratický kompromis s Chorvaty (tzv. *nagodba*), vytvářející v roce 1868 uvnitř svatoštěpánského království uherského autonomní chorvatskou entitu. Jestliže dnes řada maďarských historiků zdůrazňuje liberálnost politického systému zavedeného ústavou 1848, musíme připomenout, že míra občanských práv a svobod se velmi lišila podle národnosti i sociálního původu. Volební právo bylo dlouho omezeno na 5 procent obyvatel majetkovým cenzem. Reforma 1908 podmínila volební právo gramotností a znalostí maďarštiny. Jakkoliv tedy formálně zavedla volební právo všeobecné, vyřadila z politiky negramotné rolníky i gramotné příslušníky nemaďarských národností.

Jak přežít pět dekad permanentní krize?

Rakousko-Uhersko bylo státem, kde se v podstatě od samého začátku prolínaly dvě vleklé krize: krize politická a krize etnická. Zatímco o etnické krizi, jejích důvodech a neschopnosti vídeňských a neochotě budapeštských úřadů ji nějak řešit se poměrně hodně mluví i v narativu rozpadu Rakouska-Uherska jako stupni k pokrokové Československé republice, o krizi politické se mluví o něco méně.

Je to škoda, protože již před více než sto lety nalezneme řadu prvků přetrvávajících v nových konturách i dnes. Jak jinak líčit pokusy Taaffeho vlády (1879–1893) nebo období zvané mírně nadneseně *Pax Koerberiana* (1900–1904) než jako v podstatě technokratické vládnutí snažící se potlačit palčivost národnostních otázek a regulovat boj za všeobecné volební právo pomocí velmi inteligentní a úspěšné ekonomické politiky a politiky sociálních reforem? A jak nevidět, že to nestačilo a že přes objektivní zlepšování životní situace se politika na přelomu století oddávala stále více symbolickým otázkám (dnes bychom klidně mohli mluvit třeba o identitární politice)?

Poučným z hlediska komparativních dějin demokratizace v Evropě byl i boj za všeobecné volební právo

v Předlitavsku kulminující v letech 1895–1905. Tady by bylo možné srovnat předlitavskou evolučně-revoluční cestu s mírnými, ale stabilními změnami směrem ke všeobecnému volebnímu právu, k nimž docházelo ve Velké Británii v období 1832–1928. Anebo s francouzskou cestou plnou skokových zavedení všeobecného volebního práva následovaných řadou regresů. Aniž bychom se museli vracet k marxistickým výkladům dějin, je na předlitavských dějinách také dobře zachytitelná měnící se role a dynamika sociální demokracie na přelomu 19. a 20. století.

Tváří v tvář nové vlně nacionalismu, jíž jsme dnes ve střední Evropě svědky, bychom také mohli a měli diskutovat o soupeření Čechů a Němců v českých zemích a srovnat situaci v Čechách, vedoucích až k suspendování zemského sněmu anenskými patenty z roku 1913 s moravským vyrovnáním z roku 1905, které přineslo kompromis, avšak za cenu faktického rozdělení země na česky a německy hovořící politické entity. Zajímavé přesahy by jistě přineslo srovnání českého národního hnutí s polským (a jeho specifickou sociální strukturou opřenou o aristokracii), slovinským (pro něž bylo to české vlastně vzorem) či s italskou iredentou.

Zánik Rakouska-Uherska jako strukturální problém – optika mezinárodních vztahů

Viděli jsme, že kromě narativu pomalého trouchnivění habsburské monarchie můžeme podat její poslední léta také jako narativ modernizace a demokratizace a připomenout v evropské srovnávací perspektivě, že cesta, kterou zejména předlitavská část monarchie urazila, zdaleka nebyla nejkratší. Také jsme viděli, že můžeme pohlédnout na nacionalismus i jinou optikou než jen pohledem postupného dosahování cílů českého národního obrození.

Zajímavé je podívat se na zánik Rakouska-Uherska, ještě v polovině 19. století respektované středoevropské velmoci, optikou mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů. Uvidíme, že na miskách vah dobových tvůrců zahraniční politiky velmocí obou stran první světové války byla změna a stabilita. Ještě v lednu 1918 počítalo slavných 14 bodů Woodrova Wilsona s udržení monarchie, jakkoliv v pozměněné podobě.² Československé i dalším zahraničním akcím trvalo dlouho a dalo dost práce přesvědčit britské, francouzské a americké státníky, že staletý útvar stabilizující střední Evropu z hlediska globální politiky se má rozpadnout na řadu nových

státních útvarů, jejichž podoba a chování byly ještě na začátku podzimu 1918 poněkud nevyzpytatelné.

Bez zajímavosti není ani vývoj vztahů mezi Rakouskem-Uherskem a Německem v letech 1914–1918. Novější výzkumy vyvrátily mýtus, že by Rakousko-Uhersko bylo do války vtaženo Německem, ale je pravda, že vazba na Německo se z různých důvodů v průběhu války utužovala. Bylo to dáno rostoucí závislostí na Německu z hlediska ekonomiky i v bojových operacích, ale také politikou Německa samotného. Když v roce 1915 vyšla kniha německého liberálního politika Friedricha Naumanna *Mitteuropa*, byla to jen špička ledovce. Plánů na vytvoření prostoru od Nizozemí až po Osmanskou říši, který by byl politicky, ekonomicky a vlastně i kulturně řízen Německou říší, bylo daleko více a nejednalo se jen o snění okrajových politických skupin, nýbrž o úvahy přítomné v samotném srdci ekonomického a politického rozhodování. Připomeňme vlivný *Alldeutscher Verband* nebo okruh kolem průmyslníka Augusta Thyssena.

Zdůrazněme rovněž, že minimálně ve vztahu k habsburské monarchii byla tato *Mitteuropa* od roku 1917 realizována jako následek tzv. Sixtovy aféry. Karel I. (1916–1918) se prostřednictvím sourozenců své ženy Zity – Sixta Ferdinanda a Františka Xavera – na jaře 1917 pokusil sondovat podmínky separátního míru s Francií. Poté co byla tato jednání dekonspirována ministrem zahraničí Czerninem a francouzským premiérem Clemenceauem na jaře 1918, dostalo se Rakousko-Uhersko pod obrovský německý tlak, který de facto učinil z této země přívěšek německých válečných plánů a snah.

Národy vracejí úder a realizují své sebeurčení

Podobně jako není dobré si idealizovat středoevropské nacionalismy 19. a 20. století, není dobré idealizovat si ani samo Rakousko-Uhersko. S tím, jak se postupně monarchie dostávala do stále větší závislosti na Německu, klesala ochota politických reprezentantů jednotlivých národů obou částí říše v jejím svazku setrvat. K tomu musíme přičíst stupňování maďarizační a germanizační politiky. Karlovy pokusy obnovit parlamentní život spojené s rozumným gestem amnestie pro politické vězně (včetně Kramáře a Rašína) nebyly dotaženy do konce a radikalizaci nezabránilo, jak o tom svědčí měnící se tón českých politických proklamací od Státoprávního prohlášení (30. května 1917) přes Tříkrálovou

deklaraci (6. ledna 1918) až k razantnímu vystoupení „mužů 28. října“. Z dnešního hlediska až tragikomicky pak působí poslední pokus Karla I. a jeho předlitavského předsedy Maxe Husareka o záchranu monarchie, *Völkermanifest* z 16. října 1918 slibující autonomizaci národů monarchie.

Vyhlášení Československa totiž již probíhalo v atmosféře celkové destrukce monarchie. Uherské království proklamovalo svůj rozchod s Předlitavskem již 16. října 1918. 28. října se s monarchií rozloučili Češi, 30. října se k nim přidali Slováci. 7. listopadu byla vyhlášena Polská republika, 12. listopadu Republika Německé Rakousko, 18. listopadu Maďarská republika a 1. prosince vzniklo Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.

Tyto procesy jsou ostatně velmi zajímavou látkou k historickému srovnání, které by se kromě diskuse o podobě těchto nových států (republiky versus monarchie; demokracie a jejich deficity; národnostní problémy států, které byly jakousi monarchií v malém; akcelerace sociální otázky a radikalizace místní sociální demokracie či agrárníků v závislosti na míře industrializace ekonomiky) mohlo také věnovat zahraniční akci osobností typu Masaryka či Romana Dmowského, respektive diplomatickým a jiným (československé legie) prostředkům používaným v období let 1914–1918 k přesvědčení západních, ale i ruských a německých politiků, že je třeba uvolnit cestu různým středoevropským národním hnutím požadujícím samostatnost.

Československo a Rakousko-Uhersko: kontinuita, nebo diskontinuita?

Ve výuce o rozpadu Rakouska-Uherska by konečně neměl chybět ani následující motiv: diskuse o tom, do jaké míry představoval 28. říjen 1918 diskontinuitu nebo kontinuitu. Masarykova interpretace vložená do knih *Světová revoluce* a *Nová Evropa* byla jasná, vznik samostatného státu byl radikálním politickým, národnostním, ale vlastně i morálním řezem oddělujícím starou veteš od nového a lepšího světa.

Jenže když se podíváme na realitu první republiky, vidíme obrovskou politickou i právní či administrativní kontinuitu jak s Předlitavskem, tak se Zalitavskem. Překonání tohoto dualismu administrativních a právních systémů bylo velmi těžké a pomalé, o čemž svědčí fakt, že Ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy Československa působilo od r. 1919 až do r. 1938,

kdy příslib slovenské autonomie a autonomie Podkarpatské Rusi tuto agendu učinily obsoletní.

Tato kontinuita by nás neměla překvapovat. Veškerá elita rodícího se státu měla své kořeny v Předlitavsku a Zalitavsku, tam proběhlo jejich vzdělání, tam ležel zdroj jejich politické socializace. Není nepodloženou tezí, že relativní kvalita prvorepublikové demokracie vděčila za mnoho pokroku, který zejména Předlitavsko učinilo na trnité cestě k liberální a demokratické politice již před rokem 1914. Někdy byla kontinuita hořce úsměvná, připomeňme třeba až monarchické pojetí prezidentského úřadu v době, kdy byl tímto prezidentem Tomáš Garrigue Masaryk. Diskuse, do jaké míry roli jakéhosi arbitra nadřazeného běžné politice hrát chtěl a do jaké míry do ní byl zformován tlakem politického okolí a očekáváním obyvatelstva, může být velmi zajímavá a může pokračovat diskusí o prezidentském úřadě a jeho pojetí dnes v hodině občanské nauky.

Zejména v případě českých zemí bylo Předlitavsko také zdrojem solidního ekonomického rozkvětu a rozpad velkého vnitřního trhu se negativně podepsal na kondici československé ekonomiky po celé meziválečné období. Alespoň zmínit by se měly v této souvislosti pozdější československé pokusy obnovit úzkou středoevropskou ekonomickou a politickou spolupráci, jako byl třeba Benešem navržený a tehdejším francouzským premiérem oficiálně uvedený Tardieuův plán (1932), Hodžův plán (1934–1936), Masarykova a Benešova podpora Panevropského hnutí nebo působení historika Kamila Krofty v úřadu ministra zahraničních věcí (1936–1938).

Co si o tom můžeme přečíst?

Knih a článků k rozpadu Rakouska-Uherska, odborných i popularizačních, je nepřehledné množství, které se ještě násobí tituly v jiných jazycích, než je čeština. Nepokoušel jsem se proto ani náznakem přiblížit nějakému výčtu, ale sestavil jsem spíše skromnou bibliografii, která podle mého názoru představuje čtení kvalitní i zajímavé a zároveň rozsahem zvládnutelné.

Začít můžeme dvěma překlady klasických přehledů líčících dějiny posledních desetiletí habsburské monarchie: Alan Sked: *Úpadek a pád habsburské říše* (Panevropa, Praha 1995) a A. J. P. Taylor: *Poslední století habsburské monarchie* (Barrister & Principal, Brno 1998). Pokud by se někdo zajímal o detaily fungování politického systému dualistické monarchie a zejména

Předlitavska, posloužit může kniha Víta Hlouška *Konflikt versus konsensus: Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860–2006* (Masarykova univerzita, Brno 2008). Zajímavý pohled propojující politické boje doby s atmosférou všedního života v metropoli říše poskytuje kniha Brigitte Hamannové *Hitlerova Vídeň: Diktátorova učednická léta* (Prostor, Praha 1999). Dramatickou zápletku pokusu Karla I. o separátní mír s Francií velmi zajímavě v dobovém kontextu líčí kniha Françoise Fejtöa *Requiem za mrtvou říši* (Academia, Praha 1998).

Knihy Claudio Magrise *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře* (Barrister & Principal a Triáda, Brno 2002), podobně jako svazek Carla Schorskeho *Vídeň na přelomu století* (Barrister & Principal, Brno 2000) propojují líčení dobové politiky s dobovým uměním. Ač se jedná v obou případech o texty z počátku 60. let minulého století, jsou v mnoha směrech dodnes nepřekonané. A zapomenout nelze na Josepha Rotha a jeho knihy *Pochod Radetzského. Kapucínská krypta* (Odeon, Praha 1986).

Jak učit o zániku Rakouska-Uherska?

Jak jsem slíbil v úvodu, na závěr připojím několik nápadů, jak výuku o zániku Rakouska-Uherska zpestřit, a důvodů, proč je dobré se tímto obdobím podrobněji zabývat. Nabídnou konec Rakouska-Uherska jako téma lokálních dějin, půjdeme *ad fontes*, zkusíme si pohrát s alternativními dějinami, pokusíme se usadit rok 1918 v širších časových souvislostech a nakonec si zahrajeme *pub quiz*. Ani v jednom případě nenabídnou propracovanou metodiku, na ni ostatně nejsem odborník. Ale věřím, že oněch pět nápadů může pomoci vyučovat (nejen) o konci habsburské monarchie.

Zejména v soudobých a moderních dějinách je logickou a pro studenty poměrně atraktivní cestou obohatit výklad problematikou lokálních ozvěn „velkých“ dějin. Má to koneckonců i tu výhodu, že na lokální historii si mohou studenti přicházet sami, učit se takříkajíc hrou. Seminář se odehrál na jižní Moravě, odkud pocházela i většina učitelů, přiblížil jsem tedy příklady Brna a Znojma, kde namísto národní revoluce panoval spíše chaos a na Znojemsku i střety s Němci. Ostatně telegrafické spojení s Prahou bylo přerušeno, a tak pro Brňany vzniklo Československo až 29. října dopoledne, což okamžitě oslavili v prostoru České a Joštovy ulice. Zmínit je možné i vznik tzv.

velkého Brna podle zákona z roku 1919,³ kterým se počet obyvatel města rázem zvětšil ze 130 na 222 tisíc, ale hlavně byla německá většina nahrazena většinou spolehlivě českou.

Přístup *ad fontes* nabízí řadu možností, zmiňme jen třeba čtení a porovnání textů několika krátkých, ale klíčových politických dokumentů souvisejících s měnicími se postoji aktérů k zániku Rakouska-Uherska. Posun české domácí politiky dobře ukazuje srovnání Státoprávního prohlášení z května 1917 a Tříkrálové deklarace z ledna 1918.⁴ „Zrychlený tep doby“ pak pochopíme třeba paralelním čtením dvou dokumentů, které dělí jen dva dny, ale z hlediska adekvátnosti na aktuální vývoj procesu rozkladu monarchie spíše roky: Karlův Manifest národů z 16. října a Masarykova Washingtonská deklarace z 18. října 1918.⁵ *Ad fontes* však také může znamenat zapátrání v rodinných „archivech“ po památkách z té doby. Nemusí to být zrovna deník pradědy legionáře, ale třeba i dobový šperk či bibelot a s ním spojená zajímavá místa v rodinné historii, které pomohou lépe vstřebat sto let staré události.

Jakkoliv by většina kolegů profesionálních historiků považovala alternativní dějiny za nevědecký postup, mohou podle mého soudu i zkušeností, které mám z vysokoškolské výuky, zpestřit jinak jakoby jednoznačně daný výklad. Je lákavé a zajímavé pokusit se hledat odpověď na otázku, co by se stalo, kdyby Masaryk neemigroval nebo v emigraci záhy zemřel? Zvládl by Beneš, Štefánik nebo někdo další převzít jeho roli, neoslabilo by to českou a slovenskou zahraniční akci? A co by se stalo, kdyby Karel I. federalizoval monarchii už na jaře 1917? Nezachránilo by to tuto středoevropskou monarchii, zvláště kdyby se Karlovi také podařilo dojednat separátní mír s Dohodou? A jak by vypadaly hranice Československa, kdyby skutečně bylo aplikováno právo národů na sebeurčení? Podle toho, co všechno víme o požadavcích zejména německy a maďarsky hovořících národů rodícího se Československa, by se patrně velmi podobaly hranicím tzv. druhé pomnichovské republiky.

Další mou zkušeností je, že studentům mnohdy prostě minulost splývá a mentálně je pro ně pražské jaro stejně daleko jako třicetiletá válka nebo „středověk“. Možná by proto stálo za to podívat se na rok 1918 optikou plynutí času. Od zániku Rakouska-Uherska uplynulo sto let. Kdybychom se mentálně přenesli do té doby, je pro nás současnost budoucností a doba před sto lety splývá s koncem napoleonských válek a utváření koncertu velmocí (přijetí Francie do „rodiny“

na kongresu v Cáchách 1818). Teď mi ale nejde o „velkou“ zahraniční politiku, jako spíše o hledání souvislostí s dějinami všedního dne. Co bylo stejné v roce 1818 i 1918? Co se naopak diametrálně změnilo? Jak se vyvíjela móda, vzdělanost, umění a vkus? Stejně tak se můžeme ptát, zda zůstalo něco „živého“ v současnosti z roku 1918. Případně zjišťovat, jak si naši předci před sto lety představovali budoucnost, ostatně žánr utopické i dystopické science fiction existoval již v oné době.

A na závěr inspirace, které potěší všechny z rodu *homo ludens*. Víím, že to zní trochu dryáčnický, ale co tak zkusit *pub quiz*? Můžeme se ptát na otázky z reality české a rakousko-uherské, například:

- *Kdo byl posledním korunovaným českým králem? Ferdinand I. Dobrotivý, František Josef I., nebo Karel I.?*
- *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 přineslo zrušení nevolnictví, dualismus, nebo autonomii zemí Koruny české?*
- *Co v budově Moravského zemského sněmu bylo postaveno v roce 1878?*

Zajímavé jsou samozřejmě i otázky na geografické a mezinárodněpolitické souvislosti posledních let a rozpadu Rakouska-Uherska. Možností je opět nepřeberně, pro inspiraci nabídneme tyto:

- *Československo získalo po válce i Podkarpatskou Rus (= Zakarpatskou Ukrajinu). Byla před válkou součástí Předlitavska, nebo Zalitavska?*
- *Bosna a Hercegovina byla okupována již roku 1878, anektována roku 1908. Komu předtím patřila? Osmanské říši, Srbsku, nebo Rusku?*
- *A jak byla spravována? Byla součástí Předlitavska, Zalitavska, nebo byla administrována společným ministerstvem financí?*

Nemusíme zůstat jen u lokálních a regionálních dějin, ale můžeme se pohybovat na celém prostoru, který nám postupný vývoj a geografická expanze první světové války nabízejí. A nemusíme se omezovat jen na politiku, můžeme zkoumat nenásilně i vědomí (pop) kulturních souvislostí:

- *Bojovalo Bulharsko po boku Dohody, nebo Ústředních mocností?*
- *Získala Černá Hora samostatnost před rokem 1914, nebo až po první světové válce?*

- *Kdy vstoupila do války Itálie? 1915, 1916, nebo 1917?*
- *A kdy USA? 1915, 1916, 1917?*
- *Kdy vznikla první jazzová nahrávka na světě? Před první světovou válkou, během ní, nebo až po ní?*

A k čemu je to vlastně dobré, mluvit dnes o rozpadu Rakouska-Uherska?

Na výše položenou řečnickou otázku bych mohl odpovědět prostě parafrází francouzského historika Paula Veyna, že dějiny jsou prostě zajímavé a přinášejí příběhy, které mají ještě tu výhodu, že se staly. Přece jen však přidejme ještě několik dalších argumentů. Viděli jsme, jak pestré pole narativů problematika zániku Rakouska-Uherska nabízí. Dá se na ní ukázat, že nejen dějiny soudobé, ale i dějiny moderní doby jsou polem různých úhlů pohledu a různých interpretací. Dají se využít k posilování některých mýtů a vyvracení jiných, dají se ještě stále politicky zneužívat, byť ne tak intenzivně a přímočaře jako dějiny soudobé. Dá se ukázat, že mezi událostmi před sto lety a naší současností existuje stále dosti spojujících prvků či trajektorií historického vývoje. A dá se také ukázat, že to, co bylo například pro Rotha skoro apokalypsou, bylo pro třeba pro Masaryka novým počátkem. Že tedy historické tragédie a historická vítězství jsou pojmy relativní, závislé na tom, kdo a z jaké perspektivy na ně nahlíží.

Poznámky:

- ¹ Volební právo bylo podmíněno vysokým daňovým cenzem. Bylo také nerovné z hlediska počtu hlasů potřebných ke zvolení jednoho poslance – šlechtický velkostatek: 59, živnostenské komory: 23, města: 1 580, venkovské obce: 8 400.
- ² Italské hranice podle národnostního principu; vytvoření předpokladů pro autonomní vývoj národů Rakouska-Uherska; ukončení okupace Rumunska, Srbska a Černé Hory a zajištění přístupu Srbska k moři; zřízení nezávislého Polska s přístupem k Baltskému moři.
- ³ Zákon je možné najít zde na straně 6: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/042-1919.pdf>
- ⁴ Oba dokumenty jsou bez problémů dostupné na internetu zde: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/statopravni-prohlaseni-ceskeho-svazu-na-risske-rade-30-5-1917/> a zde <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/trikralova-deklarace-6-ledna-1918/>.
- ⁵ Opět lze oba krátké texty najít na internetu zde: https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1rodn%C3%AD_manifest a zde: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/washingtonska-deklarace-18-10-1918/>.

Vít Hloušek je profesorem politologie na FSS MU v Brně.

ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST A STÁTNÍ PŘEVRAAT V ÚNORU 1948

JIŘÍ PERNES

Do Československa – na rozdíl od sousedních států, jako je Polsko, Maďarsko či bývalá Německá demokratická republika – komunistický režim nepřinesli na svých bodácích sovětsí vojáci. Pro vládu Komunistické strany Československa (KSČ) se před bezmála 70 lety dobrovolně rozhodla většina tehdejších obyvatel naší země. Je na místě položit si otázku, proč tomu tak bylo, když od samého počátku své existence vystupovala KSČ jako strana antisystémová, která odmítala parlamentně demokratický režim. Hlásila se k ideálům bolševické revoluce a diktatury proletariátu. Vzdor těmto extrémním postojům patřila k politickým subjektům, které v parlamentních volbách v meziválečném Československu dosahovaly nejlepších výsledků. Ve 30. letech došlo ke změně politiky Kominterny, což se promítlo i do politiky KSČ. V roce 1938 již vystupovala po boku těch sil, které odmítaly mnichovskou smlouvu a chtěly bránit demokratické Československo před Hitlerem třeba bez pomoci západních spojenců.

Vzhledem k početnosti své členské základny se KSČ – na rozdíl od komunistických stran ostatních střeoevropských států – stala významným účastníkem národně osvobozenického boje. Druhá světová válka dokončila její přerod v politickou sílu přijatelnou pro většinu společnosti. Češi a Slováci nechtěli v komunistech vidět organizaci řízenou z ciziny, naopak, stále větší část společnosti naslouchala jejím vlasteneckým proklamacím a slovanskému horování. Mimořádný podíl na tom nepochybně má osobní angažmá Edvarda Beneše. Mnichov otrásl jeho pozici a abdikace na prezidentskou funkci 5. října 1938 zpochybnila jeho autoritu. Vývoj války mu však nabídl možnost situaci změnit a vrátit se z exilu domů opět jako uznávaná hlava státu. Beneš si uvědomoval význam komunistů a Sovětského svazu pro uskutečnění svého úmyslu a snažil se získat

jejich podporu. Když hledal pro Československo nového spojence místo Francie a Velké Británie, viděl jej právě v Sovětském svazu. Stěží však mohl dosáhnout spojení s Kremlem, kdyby ignoroval československé komunisty. Proto od roku 1943, kdy v Moskvě podepsal spojeneckou smlouvu, jednal i s představiteli KSČ jako s důvěryhodnými partnery a pomohl je legalizovat v očích široké veřejnosti v okupované vlasti. Komunisté se díky Benešovu postupu stali ministry československé vlády, která se do vlasti vracela z Londýna přes Moskvu.¹

V roce 1945 se postavení KSČ ve společnosti zásadním způsobem změnilo. Vystupovala nyní coby strana státotvorná, aktivně se podílející na formování nové podoby Československé republiky. Byla součástí Národní fronty Čechů a Slováků, kterou kromě ní v českých zemích tvořila ještě Československá sociální demokracie, Československá strana národně socialistická a Československá strana lidová, na Slovensku pak existovala formálně samostatná Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana. Později systém Národní fronty na Slovensku dotvořily dva další politické subjekty – Strana práce a Strana slobody. O nové pozici KSČ vypovídá fakt, že její předseda Klement Gottwald se stal místopředsedou vlády a že její vedoucí představitelé stanuli v roce 1945 v čele pěti ministerstev, z nichž některá měla pro život země klíčový význam: řídili ministerstvo vnitra, informací, školství a osvěty, ochrany práce a sociálních věcí, zemědělství a krom toho měli svého státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí. Dalším místopředsedou vlády se stal zástupce KSS Viliam Široký. Premiérem byl levicově orientovaný sociální demokrat Zdeněk Fierlinger, který se po únoru 1948 stal členem nejužšího vedení KSČ.² Komunisté tak získali na vývoj věcí veřejných v Československu rozhodující vliv.

Navíc se vedení KSČ vracelo do vlasti s plánem na ovládnutí nových orgánů státní správy. Prvorepublikové úřady měly nahradit národní výbory, které vznikaly spontánně, aniž je kdokoli volil. Právě této okolnosti komunisté využili ve svůj prospěch a dosazovali do nich své členy. Síla strany a početnost její členské základny od roku 1945 nebyvale rostla. Na území osvobozeném Rudou armádou, ještě dřív než skončila válka, rychle vznikala síť organizací komunistické strany.

K 31. prosinci 1945 vzrostl počet členů strany na 965 616.

15. března 1946 1 007 834

30. května 1946 1 158 193

25. února 1948 1 409 661.³

Důvodů tak prudkého nárůstu členské základny bylo nepochybně víc, k těm důležitým patřila změna rétoriky vedoucích představitelů KSČ. Tvrdili, že jejich cílem není „socialistická revoluce“, po níž volali před válkou. Výslovně to 9. července 1945 prohlásil Klement Gottwald. Zdůraznil naopak, že „je potřeba si znovu a znovu uvědomovat: jdeme nyní v dané etapě po linii revoluce národní a demokratické, nikoliv po linii revoluce socialistické“.⁴ Komunisté se hlásili k programu „lidové demokracie“, na jejíž výstavbě se měli podílet všichni pokrokoví občané, prosazovali „národní a demokratickou revoluci“, která měla spočívat ve vybudování národního slovanského státu Čechů a Slováků bez Němců a Maďarů, ve znárodnění těžkého průmyslu a v provedení pozemkové reformy.⁵ Přitom opakovaně zdůrazňovali, že chtějí zachovat demokratické principy veřejného života, respektovat soukromé vlastnictví a podporovat drobné živnostníky a podnikatele. Slibovali, že nastolení diktatury proletariátu nebude v Československu nutné, stejně jako nedojde k zakládání kolchozů. Nový slovník a nová politika KSČ jí zajistily rostoucí přízeň veřejnosti, která se projevila vítězstvím v prvních poválečných volbách do parlamentu v květnu 1946. Následně se Gottwald jakožto předseda vítězné strany stal předsedou nově jmenované vlády a komunisté získali do své gesce další ministerstva. Jejich vliv na vývoj státu tak výrazně vzrostl, tím spíše, že ve všech resortech, jejichž činnost řídili, dosazovali na vedoucí místa své soudruhy, případně lidi, které si dokázali nějakým způsobem zavázat.⁶

Zdá se, že teprve mimořádný úspěch v parlamentních volbách v květnu 1946 přiměl vedení KSČ k vážným úvahám o způsobu převzetí moci ve státě. Ke stejnému závěru dospěli o dva roky později i sovětsí kritické politiky KSČ, když v analýze, kterou vypra-

covali pro tajemníka ÚV VKS(b) Michaila A. Suslova, napsali: „Znatelný obrat (československých) pracujících mas doleva a jeho bezprostřední důsledek – více než 40 % hlasů všech voličů pro komunistickou stranu v parlamentních volbách roku 1946 – to vše vzbudilo v řadách komunistické strany a mezi jejími předáky iluze o ‚snadném‘ vítězství socialismu v Československu pokojnou cestou, bez obětí a třídního boje.“⁷ Rovněž dlouholetý protivník komunistické politiky národně socialistický ministr Prokop Drtina byl nucen konstatovat: „České voličstvo dalo komunistům větší moc a sílu, než oni sami na jaře 1945 v Moskvě očekávali. Za to je ovšem tedy odpovědný jen český národ sám, český lid sám – nikdo jiný! Nechtě tedy nikde jinde viníka nehledá a nesnaží se této odpovědnosti zbavit.“⁸

Je zřejmé, že politické úspěchy, jichž KSČ od roku 1945 dosáhla, vedly její vedení k závěru, že proletářská revoluce a hrdinný boj na barikádách pod rudým praporem nejsou v československých podmínkách nezbytné, a předstoupili před veřejnost s koncepcí „specifické československé cesty k socialismu“. Poprvé o ní diskutovali členové ÚV KSČ v září 1946. Gottwald tehdy prohlásil, že o tomto problému při své návštěvě v Moskvě v létě 1946 hovořil se sovětským vedením: „Soudruh Stalin tehdy řekl, že jak zkušenosti ukázaly a jak klasikové marxismu-leninismu učí, neexistuje pouze jedna cesta, vedoucí přes sověty a diktaturu proletariátu, nýbrž může být za určitých konstelací také jiná cesta.“ Podle Gottwalda nemluvil sovětský vůdce pouze o Československu, hovořil prý konkrétně o zkušenostech v Jugoslávii, Bulharsku a Polsku, a „vyslovně uvedl také naši zem, že zde je možná speciální cesta k socialismu, která nemusí nutně vést přes systém sovětský a přes diktaturu proletariátu, nýbrž může se pohybovat po jiných cestách...“.⁹

Ústřední výbor KSČ se k tomuto tématu vrátil na zasedání 22. a 23. ledna 1947. Gottwald zde zopakoval, že KSČ jde k socialismu „svojí vlastní, specifickou cestou“ a že při tom „aplikuje učení marxismu-leninismu a převádí strategická a taktická pravidla leninismu a stalinismu na naše specificky československé poměry“. Podstatou této „specifické cesty“ měla být existence Národní fronty, existence národních výborů, existence dvouletého hospodářského plánu, jednotné odbory, jednotné mládežnické, ženské, sportovní a jiné organizace a ovládnutí ministerstva vnitra, tedy skutečnosti, o jejichž prosazení KSČ usilovala od roku 1943. Měly být zárukou, že nekomunistickým stranám, které většinou označoval dehonestujícím pojmem „reakce“,

se nepodaří zvrátit vývoj v zemi v neprospěch KSČ. Připouštěl ovšem, že tyto „reakční“ síly by mohly za určitých okolností – především za podpory západních „imperialistů“ – působit komunistické straně problémy a její postup komplikovat.¹⁰ I na to ovšem vedení KSČ myslelo. Už na aktivu okresních a krajských funkcionářů KSČ v Praze 9. července 1945 Gottwald zdůraznil nutnost „vybudování skutečně lidového, národního bezpečnostního aparátu, který už nikdy nebude moci být zneužit proti dělnické třídě a proti lidu“,¹¹ tedy ovládnutí policie komunisty.

V souvislosti s tezí o specifické československé cestě k socialismu vystoupil Gottwald s myšlenkou, že úkolem KSČ v nadcházejícím období je získat pro svoji politiku podporu nadpoloviční většiny národa: „Nás, komunistů musí být více než dosud, nás musí být většina. Když nás nebude 40 % – řekl s poukazem na výsledek KSČ ve volbách v roce 1946 – nýbrž budeme mít absolutní, zdrcující většinu, přirozeně objektivní potíže také nezmizí, ale dovedeme se s nimi vypořádati a všechna ta otrava, která naši práci brzdí, tím jaksi pomine.“¹² A v další části svého projevu rozvíjel myšlenku o nutnosti „získání většiny národa jakožto předpoklad dalšího rychlého postupu na cestě k socialismu“. Gottwaldovi se dostalo podpory ostatních členů komunistického vedení. Rudolf Slánský upozorňoval, že přesvědčovací kampaň, zaměřená na získání nových členů, nesmí být „všeobecná“, nýbrž musí cílit na určité skupiny obyvatelstva, především na ty, které byly v KSČ doposud slabě zastoupeny. Július Ďuriš řekl, že KSČ musí této strategii využít k získávání „nových hospodářských a politických posic“ ve všech oblastech veřejného života.¹³

Z dlouhotrvající podpory veřejnosti, již se KSČ těšila, usoudilo její vedení, že by moci mohla dosáhnout ještě výraznějším úspěchem ve volbách plánovaných na rok 1948. Právě k tomu jim mělo napomoci naplnění hesla o „dosažení většiny národa“, které Gottwald a jeho spolupracovníci v roce 1947 opakovali velmi často. Veřejně s ním Gottwald vystoupil na zasedání ÚV KSČ 22. a 23. ledna 1947, kdy prohlásil: „Nastoupili jsme klidnou, lidově demokratickou cestu k socialismu. Tato cesta je složitější, v jistém smyslu obtížnější, ale je správná. Získání většiny národa v každodenním zápase za stěžejní národní zájmy je důležitou etapou, mezníkem na této cestě k socialismu.“¹⁴ V následujících týdnech a měsících připomínal Gottwald ve svých psaných a mluvených projevech ke spolustraníkům tuto tezi vytrvale při každé příležitosti.¹⁵

Jiří Pernes na historické dílně „Zánik civilizací“

Prostředkem k „získání většiny národa“ – byť ne samozřejmě jediným – měl být masový nábor nových členů. Hned v prvních dnech roku 1947 rozhodlo vedení strany o zahájení tzv. získávací kampaň,¹⁶ jejímž úkolem bylo „posílení KSČ o tisíce nových členů“, především z řad rolníků, ale také živnostníků, inteligence, mládeže a žen.¹⁷ V této době, kdy většina dělníků již politiku komunistické strany podporovala, byl problém většiny národa značně závislý na postoji středních vrstev a drobných a středních podnikatelů, jejichž počet se v této době jen v českých zemích odhadoval na více než 877 000 osob. Nevylučovalo se ani přijímání větších rolníků, a dokonce se požadovalo, aby byli přijímáni „vážení“ příslušníci městských vrstev, čímž byly myšleny místní úřednické špičky.¹⁸ Stát se členem KSČ v této době nebylo nijak obtížné. V této fázi „získávací kampaň“, která probíhala od 1. února do konce května 1947, vstoupilo do strany 66 813 nových členů. V červnu téhož roku ústřední výbor KSČ rozhodl v jejich získávání pokračovat a stanovil cíl zvýšit počet členů strany na 1 250 000. A 24. srpna 1947 vyhlásil Gottwald nový úkol: zvýšit do května 1948, kdy měly proběhnout nové parlamentní volby, počet členů strany na 1,5 milionu. Touto cestou se mělo zajistit, že KSČ získá ve volbách v květnu 1948 minimálně 3 miliony hlasů.¹⁹

Avšak úměrně tomu, jak se zostřovalo napětí mezi Sovětským svazem a západními demokraciemi, zmocňovaly se sovětského vedení obavy z možnosti, že by se některé státy – a zejména Československo – mohly ze sovětského vlivu vymanit. Ruská historička Valentina V. Marjina uvádí skutečnosti naznačující, jak v letech 1945–1948 do Československa pronikala anglo-americká propaganda a úspěšně ovlivňovala postoje širokých vrstev obyvatel, zatímco propaganda sovětská se jevila jako bezzubá, a dokonce „kontraproduktivní“.²⁰ Přestože se vedení KSČ ze všech sil snažilo Sovětům v jejich úsilí pomáhat, vyvolávala situace v zemi – v kombinaci se stále silněji zaznívajícími výroky o „specifické cestě KSČ k socialismu“ – v Kremlu znepokojení, a podle V. V. Marjiny dokonce u sovětských vedoucích činitelů mohl vzniknout „nezvratný dojem“ o možném vítězství „reakčních“ sil. Tyto nálady či podezření sovětských činitelů potvrzuje rovněž tehdejší ministr zahraničního obchodu a významný činitel národně socialistické strany Hubert Ripka. Ve svých pamětech píše, že se na podzim 1947 ve Varšavě setkal s tamním sovětským velvyslancem Lebeděvem, s nímž se přátelil od dob druhé světové války. „Zarazila mě neobvyklá nedůvěřivost, kterou projevoval zvláště vůči mé straně, již podezíral ze dvojí hry. Řekl mi: ‚Vyhlašujete věrnost Sovětskému svazu, a přitom se těšíte nadějí, že nad námi Amerika jednou zvítězí. ... Zdá se nám, že chcete dostat komunisty z vlády a vytvořit situaci podobnou, jaká existuje ve Francii.‘“²¹ Sovětské nespokojenosti nezůstala ušetřena ani KSČ. Marjina dokonce píše, že „postoje a činnost vedení (Komunistické) strany (Československa) vyvolávaly nadále nedůvěru a podezíravost OVP ÚV VKS(b)“.²²

Sovětský neklid se projevil i v rostoucím tlaku na československou vládu. Jeho nejvýraznějším projevem byla situace kolem přijetí Marshallova plánu pomoci poválečné Evropě Československem. Je pravděpodobné, že právě nespokojenost Kremlu s vnitropolitickým vývojem v Československu vedla Stalina k tlaku na československou vládní delegaci v červenci 1947, aby ČSR od účasti na Marshallově plánu odstoupila.²³ Ještě jedna událost z roku 1947 výrazně zasáhla do činnosti KSČ a ovlivnila její vztah k myšlence „vlastní“ a „specifické“ cesty k socialismu. Byla jí schůzka zástupců devíti komunistických stran v polských lázních Szklarska Poręba ve dnech 22. až 28. září. V průběhu tohoto setkání bylo založeno Informační byro komunistických stran, zkráceně nazývané Informbyro či Kominforma.²⁴ Hlavní slovo vedle představitelů sovětské komunistické strany měli zástupci Komunistické strany Jugoslávie,

kteří vystupovali vůči některým stranám velmi útočně. Terčem jejich kritiky se stala především Komunistická strana Itálie a Komunistická strana Francie,²⁵ jimž vytýkali přecenění parlamentní cesty k moci, pro kterou – podle názoru Jugoslávčů – v Evropě již přestaly existovat vhodné podmínky. Tato kritika nepřímou dopadla i na KSČ, která v této době proklamovala jako svůj politický cíl právě vítězství v parlamentních volbách. Přestože referát Rudolfa Slánského o činnosti a politice KSČ byl přijat v zásadě dobře a sovětská emisari se o něm v telegramu Stalinovi vyjadřovali příznivě, zazněla na adresu KSČ kritika i přímo v diskusi. Představitelé KSČ nebyli založením Informačního byra komunistických stran nadšeni, přesto se Moskvě disciplinovaně podřídili.²⁶

Pod tímto tlakem se vedení KSČ rozhodlo přejít do útoku: ve dnech 27. a 28. listopadu 1947 se konalo zasedání ústředního výboru strany. Přestože oficiálně bylo hlavním tématem jednání zajištění výživy obyvatelstva a zjednáání pořádku v distribuci,²⁷ fakticky spočívalo jeho těžiště ve stanovení dalšího postupu k převzetí moci. Komunistický historik únorového převratu v roce 1948 Miroslav Bouček píše, že „bylo v období mezi VIII. a IX. sjezdem KSČ zasedáním nejvýznamnějším“.²⁸ Prohlásil to ostatně i Rudolf Slánský v průběhu jednání, když řekl, že „toto zasedání ústředního výboru vejde do dějin naší strany snad jako nejvýznamnější mezník v politice strany od května 1945. Bude proto tak významným mezníkem, poněvadž soudruh Gottwald dal straně ve svém včerejším, vpravdě historickém referátě strategický plán, plán, jak získat většinu národa pro naši budovatelskou politiku, pro definitivní zajištění našeho lidově-demokratického režimu, pro naši další klidnou cestu k socialismu. Tento strategický plán obsahuje i podrobně a přesně propracovaný akční program strany pro příští období. Soudruh Gottwald jasně formuloval naše hlavní akční úkoly. Formuloval je v deseti bodech, které shrnul v závěru svého referátu“.²⁹ Vedle úkolů vyloženě hospodářského charakteru zdůrazňoval nutnost „bojovat o to, aby všechny složky Národní fronty vymýtily ze svých řad agenty reakce a rozvrtné živly“ a současně žádal „soustřeďovat všechny lidi dobré vůle, bez ohledu na stranickou příslušnost, k pozitivní budovatelské práci“. V zahraniční politice odmítl „všechny zjevy, tendence a činy“, které by mohly oslabit spojenectví Československa se Sovětským svazem.³⁰ Fakticky se jednalo o výzvu k vytváření prokomunistických agentur v demokratických stranách, k jejich aktivizaci a k vytlačování odpůrců komunistické politiky.

Gottwald účastníky zasedání varoval, že v příštích dnech a měsících lze očekávat zvýšený tlak „zahraniční reakce“, která „bude mobilizovat své agenty zde, bude se snažit přivést nás do úzkých, srazit nás; s tím musíme počítat a na to se musíme připravit“.³¹ Za nejpravděpodobnější okamžik střetu nepochybně vedení KSČ pokládalo termín parlamentních voleb v květnu 1948. Zřejmě neočekávalo, že by demokratické strany mohly či chtěly učinit jakýkoli pokus o násilnou izolaci KSČ nebo její vyřazení z veřejného života; dobře vědělo, že k tomu jim chyběla vůle i síly. Ale muselo počítat s reálnou možností, že vzdor všem dosavadním opatřením a „náborovým akcím“ mohly volby skončit překvapením a komunisté mohli dosáhnout méně příznivého výsledku, než očekávali, tedy bez dosažení „nadpoloviční většiny národa“. O takové alternativě – píše Miroslav Bouček – „vedoucí pracovníci strany uvažovali a pokládali za reálný tento plán: komunistická strana těsně před volbami vyhlásí široký volební program, v němž budou zahrnuty všechny základní požadavky dělníků, rolníků a pracující inteligence. K tomu programu se připojí rozhodující masové organizace (ROH, rolnické komise, Svaz přátel Sovětského svazu, Svaz mládeže, odbojové složky aj.), opoziční činitelé z ostatních politických stran i významní bezpartijní představitelé veřejného života. Na tomto základě se vytvoří jednotná kandidátka Národní fronty“,³² kterou chtěla KSČ v nadcházejících volbách prosadit a s její pomocí dosáhnout nepochybného vítězství. Z dostupných dokumentů je zřejmé, že se Bouček nemýlí a že se květnové volby 1948 měly stát okamžikem, v němž by KSČ převzala moc do svých rukou – buď v důsledku volebního vítězství, anebo masovým vystoupením „sjednocené levice“, která by násilím zasáhla proti „domácí reakci“, tedy demokratickým stranám a jejich představitelům.

Za této situace samozřejmě rostl význam i jiných společenských organizací, než byly jen politické strany. Klement Gottwald na zasedání otevřeně hovořil o nutnosti změnit pojetí Národní fronty. Koncem roku 1947 se Národní fronta ocitla v krizi tím, že ztrácela schopnost plnit roli mocenské základny, prostředku pro dohody a pro utváření státní politiky. Za této situace se stala pro komunisty překážkou na cestě k monopolu moci. Gottwald přestal z vlastní iniciativy svolávat její schůze a vedení KSČ připravovalo změnu její struktury i podoby tak, aby „ji přizpůsobila svým politickým cílům“.³³ Národní fronta neměla už být jen seskupením politických stran, ale také „nadstranických organizací“, v jejichž vedení měli komunisté většinu a té chtěli využít

k posílení svých pozic. Gottwaldův požadavek „odstranit ze všech složek Národní fronty agenty reakce“ byl výzvou k aktivizaci páté kolony, kterou si komunisté od roku 1945 v ostatních stranách Národní fronty cílevědomě budovali. A jeho volání po nutnosti „očistit veřejný život od protistátních živelů“, a to „nejen politickými, ale i administrativními metodami“, upozorňovalo členy strany, že vedení je připraveno použít k získání moci všech prostředků.³⁴ V Gottwaldově projevu na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1947 se projevilo trauma roku 1920, kdy pokus radikálních socialistických a bolševických skupin o státní převrat v Československu dokázala zastavit úřednická vláda. Na zasedání zaznělo varování na adresu demokratických stran, aby se nepokoušely využít taktiky roku 1920 v situaci roku 1947. Jeden z přímých účastníků jednání vzpomíná, že Gottwald pravici varoval „před záměrem uskutečnit mocenský zvrát, neboť by se dočkala ‚zdrucující odpovědi‘. Odsoudil též jako nepřijatelnou alternativu zaměnit vládu Národní fronty úřednickou vládou po vzoru roku 1920“. Nebylo pochyb, dodává, otázka dobytí moci v boji kdo s koho dozrála.³⁵

Rudé právo 7. prosince 1947 výhrůžně napsalo: „Pokus o reprisu z roku 1920 by pro reakci byl smrtelně riskantní! Toto budiž známo na všechny strany: Komunisté za žádnou cenu v této zemi reakci pole nevyklidí!“³⁶ O pár dní později, 11. prosince 1947, přednesl v rozpočtové debatě Národního shromáždění projev Antonín Zápotocký, který byl nejen poslancem za KSČ, ale i předsedou Ústřední rady odborů a jeho slova měla patřičnou váhu. Zopakoval Gottwaldův výrok, že komunistická strana „v žádném případě“ nepřipustí zřízení úřednické vlády a své vyšachování na okraj politického života. „Republika musí být přebudována vývojovou cestou v socialistický stát,“ prohlásil. Jeho slova sice zněla v intencích doposud hlásané koncepce pokojného vývoje k socialismu, ale zazněla v nich i skrytá výhrůžka: Naším cílem je „vyhnout se dalším obětíplným bojům, ale nevyhnout se socialismu“. A toho bude dosaženo za každou cenu! „Komu dnes u nás leží na srdci klid v republice, ten musí ze všech sil usilovati o spolupráci s Komunistickou stranou Československa – a ne tuto spolupráci mařit a sabotovat!“ pokračoval.³⁷

Od podzimu 1947 docházelo v Československu k mocenské ofenzivě komunistů. Vedení strany sice pokračovalo v přípravách na blížící se parlamentní volby a podnikalo opatření, aby se jeho proklamovaná snaha o „získání většiny národa“ setkala s úspěchem, současně však podnikalo také opatření směřující k úspěchu

v případném střetnutí mimovolebním, násilném. Sílo nasazování komunistických agentů do demokratických politických stran i nepolitických organizací, někteří historikové dokonce dospěli k závěru, že nekomunistické strany Národní fronty „fakticky od podzimu 1947 pracovaly pod kontrolou komunistické strany“,³⁸ ve stejné době docházelo k odstraňování komunistům nepohodlných důstojníků buď úplně z armády, nebo alespoň z významných velitelských funkcí, docházelo rovněž k čistce ve Sboru národní bezpečnosti a k aktivizaci komunistických elementů v policejním sboru.³⁹

Právě spor o policii se stal záminkou k propuknutí vládní krize, která vedla k nastolení komunistického režimu v Československu. Dne 20. února 1948 podali ministři tří demokratických stran na protest proti komunistickému zneužívání policie demisi. Z 26 ministrů jich však odstoupilo pouhých 12, tedy necelá polovina. Vedení KSČ krok demokratických sil překvapil, ale nezaskočil. Očividně s tak krátkozrakým gestem nepočítalo, když už k němu však došlo, rozhodlo se ho využít k provedení státního převratu. Již 20. února odpoledne vyhlásil komunistický ministr vnitra pohotovost všech policejních složek ve státě. Vyčleněné jednotky obsadily důležitá místa v Praze a hlídaly budovy ministerstev a dalších úřadů, rozhlas, telefonní ústředny a pošty.⁴⁰ Další policejní jednotky se stahovaly do blízkosti Prahy a Bratislavy. Krom toho se pod stálým dohledem policie ocitli ministři, kteří podali demisi, a začalo zatýkání funkcionářů nekomunistických stran. Zpočátku těch méně významných, aby to nevyvolávalo rozruch, postupně se do rukou Státní bezpečnosti dostávali i ostatní, které vedení KSČ pokládalo za nebezpečné. Byla to československá policie, která ve dnech 20. až 25. února 1948 zajišťovala převzetí moci komunisty.⁴¹

Demisi ministrů demokratických stran vedení KSČ chápalo jako chybu, jíž se političtí soupeři dopustili, byli však připraveni jí využít. Na eventuální vývoj, který by mohl ohrozit jeho plány, se dlouhodobě připravovalo. Už 22. ledna 1947 Gottwald řekl: „Mluvím-li ... o většině národa, kterou musíme získat, abychom šli kupředu, nemá to zajisté nic společného s austromarxistickými 7 %. Austromarxisté argumentovali, že mají 43 % a že potřebují ještě 7 %, aby mohli mít v Rakousku ráj. Zatím však vůbec nic nedělali a nakonec úplně prohráli. My takovou procentovou politiku jistě dělat nemůžeme a ani ji nemáme na mysli, když mluvíme o potřebě získat většinu národa. Naše politika je politikou aktivního boje proti reakci, politikou dobývání nových a nových posic, politikou upevňování dobytých

posic a zatlačování nepřátel do defenzivy. Tedy úkol získat většinu národa jakožto předpoklad dalšího rychlého postupu na cestě k socialismu se nedá splnit ve vzduchoprázdném prostoru, nýbrž jen v průběhu aktivní politiky a aktivního boje.“⁴² Přesně takový postup ve dnech vládní krize v únoru 1948 uplatnili: proti pasivnímu vyčkávání demokratických stran zahájili politiku aktivního boje, každého dne dobývali nových pozic a své soupeře zatlačili do naprosté defenzivy. „Zmocňoval se nás úžas z fantastické ofenzivy, která od hodiny k hodině přinášela nové úspěchy,“ vzpomínal po letech bývalý komunistický funkcionář a později disident Čestmír Císař.⁴³ „Viděli jsme v tom potvrzení marxistických tezí o permanentním stupňování jednou nastartované revoluce.“ Výsledkem jejich politiky bylo ochromení činnosti legálně zvolených a jmenovaných orgánů a institucí státní správy, jakož i nekomunistických politických stran, převzetí moci ve státě nelegálními akčními výbory Národní fronty a nakonec kapitulace prezidenta republiky a jmenování nové vlády tzv. obrozené Národní fronty, která v zemi nastolila totalitní režim.⁴⁴ Ovšem i za této situace dokázalo vedení KSČ v praxi uplatnit Gottwaldovu tezi o získání „většiny národa“: ve dnech 20. až 29. února 1948 byla náměstí i ulice hlavních československých měst zaplněna členy a stoupenci této strany, zatímco odpůrci jejich totalitních praktik se zmožili jen na několik izolovaných projevů nesouhlasu, které nedokázaly vývoj podstatněji ovlivnit.

Vlastním vykonavatelem státního převratu a symbolem porušování zákonnosti v Československu se staly takzvané akční výbory Národní fronty. K jejich zakládání vyzval Klement Gottwald již 21. února.⁴⁵ První z nich začaly vznikat ještě téhož dne, přímo „k lavinovitému zakládání“ akčních výborů NF dochází od 23. února. Byly to orgány nelegálního násilí, jejichž existence neměla oporu v žádném právním předpisu, které nikdo nejmenoval ani neschvaloval, které vznikaly živelně a které legálně existujícím orgánům a jejich představitelům a funkcionářům bránily v řádné činnosti. Za úkol si vytkly „očistu“ veřejného života od takzvané „reakce“. Po celé zemi vyháněli legálně zvolené a řádně jmenované funkcionáře z jejich pozic od ministerstev po národní výbory a místo nich dosazovali komunisty a lidi ochotné s nimi spolupracovat. Akční výbory vznikaly ve všech sférách veřejného života, během měsíce ovládly život všude v místech, závodech a podnicích, ve školách, bankách a úřadech, ale i ve spolcích, zájmových organizacích, a dokonce i v nekomunistických politických stranách. A to vše za přihlížení a ještě častěji aktivní

podpory většiny populace. Obětí akčních výborů NF se mohl stát prakticky kdokoli. Lidé postižení jejich svévolným postupem, zcela jednoznačně porušujícím platné zákony, se pomoci nemohli dovolat, neboť policii, která byla ke zjednání pořádku příslušná, ovládali komunisté.⁴⁶

Stoupenci komunistické politiky ovládli rovněž sjezd závodních rad – odborů, který se konal 22. února; hlavní projevy zde přednesli Antonín Zápotocký a Klement Gottwald. Zápotocký vznesl radikální požadavky na sociálním poli, Gottwald zopakoval svůj plán na vyřešení vládní krize. Jejich vystoupení se setkala s nadšeným přijetím, sjezd navrhl několik rezolucí, které z obou řečí vycházely. Pro jejich přijetí hlasovala naprostá většina přítomných, proti zvedli ruku jen tři členové Ústřední rady odborů a sedm statečných z několikasetčlenného shromáždění. K nejvýznamnějším závěrům sjezdu patřilo usnesení uspořádat 24. února na podporu Gottwaldovy vlády výstražnou generální stávku. Ta se skutečně mezi 12. a 13. hodinou konala a setkala se s velikou podporou veřejnosti. Stala se nejmasovější formou a nejvyšším stupněm politického tlaku komunistů a zúčastnilo se jí – ať už z přesvědčení, nebo ze strachu – přes dva a půl milionu zaměstnanců, kteří tak podpořili Gottwaldovo řešení vládní krize a vyslovili souhlas s komunistickým pochodem k monopolu moci.⁴⁷

Prezident Beneš nakonec komunistickému tlaku ustoupil a přijal Gottwaldův plán na řešení vládní krize, který odporoval demokratické praxi. Předseda KSČ a vlády současně využil skutečnosti, že demisi podala jen necelá polovina ministrů, a požadoval, aby na jejich místa nastoupili činitelé noví. Neměli to však být ministři jmenovaní vedením demokratických stran, které měli ve vládě zastupovat, nýbrž lidé, které si Gottwald vybral sám – byli to ti tajní členové KSČ, které do ostatních stran nasazovala. Ministry se měli stát bez ohledu na mínění vedoucích orgánů stran, z nichž pocházeli. A to se nakonec také stalo. Novou vládu, kterou prezident Beneš 25. února jmenoval, tvořili vlastně jen komunisté a lidé nějakým způsobem jim zavázaní a ochotní s nimi spolupracovat. Demokratické síly v Československu v průběhu vládní krize v únoru 1948 naprosto selhaly. Na koordinované komunistické akce, směřující k převzetí moci ve státě, reagovaly jen dvěma pochody vysokoškolských studentů a Provoláním k československé veřejnosti, které 21. února 1948 vydalo zhruba 80 osobností veřejného života; vyjadřovaly v něm obavy z politických praktik komunistů a žádaly provedení

skutečně svobodných voleb.⁴⁸ Samo jmenování vlády takzvané „obrozené“ Národní fronty 25. února 1948 neznamenal konec demokracie v naší republice. Ta v této době již byla mrtvá a komunistický převrat již byl fakticky dokonán. Chování československého parlamentu při hlasování o důvěře nové Gottwaldově vládě 10. března 1948 a výsledek voleb v květnu téhož roku dodávaly národní tragédii příchutí komedie.

Komunisté se ještě ani nezmocnili vlády a již učinili kroky k omezení svobodného pohybu československých občanů. V noci z 22. na 23. únor 1948 vydalo ministerstvo vnitra rozkaz pohraničním hlídkám, aby zadržely každého, jehož cestovní pas nebyl doplněn zvláštním výjezdním povolením. Nový režim okamžitě zavedl cenzuru denního tisku i rozhlasu, současně začali komunisté odstraňovat z veřejných funkcí osoby, které jim byly nepohodlné. Umožnila to nejen neschopnost vůdců demokratických stran, které předseda KSČ Klement Gottwald vysoce převyšoval, a slabost prezidenta Beneše, ale především podpora většiny československé veřejnosti, která se jednoznačně postavila na stranu komunistů. Nelze samozřejmě říci, že všichni českoslovenští občané si komunistický převrat přáli a nastolení totalitního režimu KSČ podporovali. Naopak, velká část veřejnosti s takovým vývojem nesouhlasila a odmítala jej. Avšak odpůrců bylo méně než těch, kteří si vládu KSČ přáli, byli hůř organizovaní a měli vůdce, kteří v této dějinné zkoušce neobstáli.

V Československu byla nastolena totalita, která existovala dalších 40 let. Přesto je nutné říci, že nový režim se těšil podpoře nejširší veřejnosti, což se projevilo mimo jiné i růstem počtu členstva KSČ: k 31. prosinci 1948 vykazovala 2 674 800 členů, což znamenalo, že v ní našlo místo 22 % všeho obyvatelstva. A většina československé veřejnosti zůstala komunistické straně věrna.⁴⁹ Podporovala její politiku v letech hluboké hospodářské a politické krize počátkem 50. let, podporovala politiku KSČ v roce 1956, když se v sousedním Polsku a Maďarsku komunistický režim otřásl v základech, a podporovala Komunistickou stranu Československa a její politiku i v dramatickém roce 1968. I tehdy hlasitě proklamovala svoji věrnost socialismu – byť socialismu „demokratickému“ a „s lidskou tváří“ – jehož tvůrcem a budovatelem měla být právě KSČ. Teprve porážka reformních snah „pražského jara“, selhání jeho vůdců s Dubčekem v čele a zejména marasmus 70. a 80. let vedl k rozchodu většiny Čechů a Slováků s komunistickou stranou, její ideologií a myšlenkou socialismu obecně.

Poznámky:

- ¹ Je charakteristické, že česká společnost doposud nemá k dispozici komplexní zpracování dějin Komunistické strany Československa – pokud nebereme v úvahu neobjektivní a ideologicky deformované texty komunistických autorů, vzniklé před rokem 1989 – přestože od pádu jejího režimu již uplynulo více než čtvrt století. Jedinou prací, zabývající se souhrnně touto problematikou, je kniha Jacquesa Rupnika (Rupnik, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia, Praha 2002), která však poprvé vyšla již v roce 1981 v Paříži a jejíž autor samozřejmě neměl přístup k archivním pramenům z proveniencí Komunistické strany Československa. Pracovníci Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze v současné době dokončují rukopis vědecké syntézy dějin KSČ, který má vyjít v dohledné době v nakladatelství Academia v Praze.
- ² Blíže o vývoji Československa v letech 1945–1948 viz Kaplan, Karel: *Pravda o Československu 1945–1948*. Panorama, Praha 1990.
- ³ Maňák, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci: Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Studie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995.
- ⁴ Gottwald, Klement: O politice Komunistické strany Československa: Přednáška na školení pro okresní a krajské funkcionáře KSČ v Praze dne 9. července 1945. In: *Deset let: Sborník statí a projevů 1936–1946*. Svoboda, Praha 1949, s. 382.
- ⁵ Týž: O některých opatřeních na osvobozeném území republiky. In: tamtéž, s. 335.
- ⁶ Pernes, Jiří: Komunistická strana Československa ve volbách roku 1946. *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2017, č. 10. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2017, s. 265–289.
- ⁷ Ruský státní archiv sociální a politické historie – Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialnoj i političeskoj istorii v Moskvě (dále jen RGASPI), fond 17, opis 128, číslo jednotky 745. Dokument O některých chybách v činnosti Komunistické strany Československa, dat. 5. 4. 1948.
- ⁸ Drtina, Prokop: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století*, svazek II, kniha I, Melantrich Praha 1992, s. 170.
- ⁹ Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond (dále jen f.) 01 – Zasedání ÚV KSČ 1945–1989, svazek (dále jen sv.) 2, archivní jednotka (dále jen ar. j.) 13.
- ¹⁰ NA, f. 01 – Zasedání ÚV KSČ 1945–1989, sv. 3, ar. j. 14.
- ¹¹ Gottwald, Klement: O politice Komunistické strany Československa. Přednáška na školení pro okresní a krajské funkcionáře KSČ v Praze dne 9. července 1945. In: *Deset let: Sborník statí a projevů 1936–1946*. Svoboda, Praha 1949, s. 384.
- ¹² Týž: Komunisté budou nejpřísnějšími strážci nové ústavy. In: *Klement Gottwald 1946–1948*, sv. I. Svoboda, Praha 1949, s. 126.
- ¹³ NA, f. 01 – Zasedání ÚV KSČ 1945–1989, sv. 2, ar. j. 13.
- ¹⁴ Gottwald, Klement: Do budoucnosti můžeme hledět s optimismem. In: *Klement Gottwald 1946–1948*, sv. I. Svoboda, Praha 1949, s. 125.
- ¹⁵ „Úkolem komunistů je, aby vynaložili dnes všechny síly k získání většiny národa pro svou politiku,“ prohlásil ve své řeči na krajské konferenci KSČ ve Zlíně 13. 4. 1947. Viz O některých otázkách naší zahraniční a vnitřní politiky, tamtéž, s. 151.
- ¹⁶ NA, f. 1261/2/5 – Organizační oddělení ÚV KSČ. M. Švermová 1945–51, sv. 4, ar. j. 23 – Získávací akce, přijímání nových členů. Zápis z porady všech vedoucích oddělení a komisi ústředního sekretariátu, dat. 14. 1. 1947.
- ¹⁷ Tamtéž, koncept dopisu „Krajským a okresním výborům KSČ“, nedat.
- ¹⁸ Reiman, Michal: O významu hesla „Za většinu národa“. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1964, č. 3, s. 406–407.
- ¹⁹ Maňák, op. cit., s. 24.
- ²⁰ Marjinová, Valentína V.: Od důvěry k podezřívavosti. Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945–48. *Soudobé dějiny*, roč. IV/1997, č. 3–4, s. 460–461.
- ²¹ Ripka, Hubert: *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*, Atlantis, Brno 1995, s. 131.
- ²² Marjinová: op. cit., s. 466–467. Pod zkratkou OVP ÚV VKS(b) se skrývá Oddělení zahraniční politiky (Otděl vněšněj politiky) ÚV VKS(b).
- ²³ Tamtéž, s. 466.
- ²⁴ O Informačním byru viz blíže Adibekov, Grant Mkrtyčevič: *Kominform i poslevojnennaja Evropa 1947–1956*. Rossija molodaja, Moskva 1994; de Procacci, Giuliano: *The Kominform. Minutes of three Conferences 1947/1948/1949*. Feltrinelli Editore, Milano 1994.
- ²⁵ Biadžo, Anna di: Sozdanije Kominforma. In: Adibekov, G. M. – Biadžo, A. di – Gibjanskij, L. J. – Gori, F. – Pons, S. (eds.): *Sověščanija Kominforma 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy*. ROSSPEN, Moskva 1998, s. 42.
- ²⁶ Kaplan, Karel: *Československo v letech 1945–1948*, 1. část. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1991, s. 75.
- ²⁷ Zpráva o zasedání Ústředního výboru KSČ. Národ půjde s komunisty! *Rudé právo*, č. 279, 30. 11. 1947, s. 1.
- ²⁸ Bouček, Miroslav: *Praha v únoru 1948*. Praha 1963, s. 15.
- ²⁹ NA, f. 01 – Zasedání ÚV KSČ 1945–1989, sv. 4, ar. j. 16 – Zasedání ÚV KSČ 27.–28. XI. 1947, referát R. Slánský.
- ³⁰ Tamtéž, s. 4.
- ³¹ Bouček, op. cit., s. 18.
- ³² Tamtéž, s. 25. O plánu na vytvoření jednotné kandidátky Národní fronty ve volbách v roce 1948, „směřující proti kandidátkám reakčních vedení těchto (tj. nekomunistických – pozn. JP) politických stran“, hovoří i Michal Reiman. In: Reiman, O významu hesla, op. cit., s. 411.
- ³³ Kaplan, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Academia, Praha 2012, s. 26–27.
- ³⁴ Soustředit všechny lidi dobré vůle k budovatelské práci pro blaho národa. Zajistit výživu národa stůj co stůj! Velký projev soudruha Gottwalda na zasedání Ústředního výboru KSČ. *Rudé právo*, č. 279, 30. 11. 1947, s. 1 a 4.
- ³⁵ Čisář, Čestmír: *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*. ETC Publishing, Praha 1998, s. 112.
- ³⁶ Komunisté v této zemi nikdy reakci pole nevyklidí! *Rudé právo*, č. 285, 7. 12. 1947, s. 2.
- ³⁷ Republika musí být přebudována vývojovou cestou v socialistický stát. *Rudé právo*, č. 289, 12. 12. 1947, s. 1–2.
- ³⁸ Hanzlík, František: Únor 1948 výsledek nerovného zápasu. PREWON, Praha 1997, s. 201.
- ³⁹ Tamtéž, s. 205–213.
- ⁴⁰ NA, f. 02/1 – Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 2, ar. J. 104, Zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ 20. 2. 1948.
- ⁴¹ Blíže viz Kaplan, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Doplněk, Brno 1997; srov. také Veber, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008.
- ⁴² Gottwald, Klement: *Cesta, kterou jdeme, směřuje k socialismu? Klement Gottwald 1946–1948*, sv. I, s. 120.
- ⁴³ Čisář, op. cit., s. 119.
- ⁴⁴ Blíže o únorovém převratu KSČ viz Kaplan, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Doplněk, Brno 1997.
- ⁴⁵ NA, f. 02/1 – Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 2, ar. J. 105, Zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ 21. 2. 1948.
- ⁴⁶ Mlýnský, Jaroslav: *Únor 1948 a akční výbory Národní fronty*. Academia, Praha 1978.
- ⁴⁷ Veber, op. cit., s. 312.
- ⁴⁸ Hoffmannová, Jaroslava: *Provolání k československé veřejnosti z 21. února 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2003.
- ⁴⁹ Slánský, Rudolf: Jak zajistit budování socialismu v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa. V Praze 25.–29. května 1949*, vydal Ústřední výbor KSČ, Praha 1949, s. 150.

Jiří Pernes je historik, působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

ROZPAD SSSR A NEJNOVĚJŠÍ DĚJINY RUSKA JAKO DĚJEPISNÁ LÁTKA

Pomůcka a inspirace pro učitele

JOSEF ŠAUR

Rozpad SSSR patří bezesporu ke klíčovým událostem nejnovějších dějin. Zároveň představuje (i s následným vývojem v Rusku, resp. postsovětském prostoru) náročnou dějepisnou látku. Nechceme zde opakovat tradiční stesky, že nejnovější historii je ve výuce dějepisu věnováno ve srovnání se staršími obdobími málo prostoru, a že se dosud ve školním výkladu stává, že dějiny „končí“ v horším případě někdy po druhé světové válce a v tom lepším právě rozpadem SSSR a koncem studené války. Obtížnost daného tématu jako dějepisné látky je společná nejnovějším dějinám obecně – na malé časové ploše se jedná o velké množství faktografie (událostí, osobností) a navíc počet významných zemí a oblastí, které je třeba do výkladu zahrnout, se rozšířil a nelze se omezit jen na několik málo velmocenských hráčů. Nelze také přepokládat, že učitel dějepisu bude mít dostatečný přehled o vnitropolitickém vývoji všech mocensky signifikantních států v posledním dvacetiletí 20. století a na počátku 21. století. Následující odstavce si kladou za cíl přinést učiteli pomůcku inspiraci pro práci s dějinami Ruska v posledních letech existence SSSR a na přelomu 20. a 21. století. Jednak stručně shrnujeme vhodnou odbornou literaturu, jednak přinášíme několik návrhů na oživení a zpestření výkladu.

Krátký komentář k pokladům k přípravě

K dějinám Ruska a o Rusku obecně u nás pravidelně vycházejí odborné práce domácí i překladové. Z do-

stupné česky psané odborné literatury doporučujeme několik titulů, přičemž se omezujeme na syntézy. Ti, kteří se zajímají o dějiny evropského východu a chtějí jim věnovat při samostudiu více času, mohou sáhnout po práci autorského kolektivu pod vedením Andreje Zubova *Dějiny Ruska*,¹ jejichž druhý díl zahrnuje léta 1939–2007 na ploše úctyhodných téměř osmi set stran, přičemž šedesát stránek je věnováno éře Michaila Gorbáčova a půl druhého sta letům 1991–2007. Kniha přináší také informace o vývoji území historického Ruska, které však již nejsou součástí Ruské federace.

„Zlatou střední cestu“ představují *Dějiny Ruska* z edice dějin států Nakladatelství Lidové noviny. Ty jsou k dispozici dvoje. Ty první, pod vedením Milana Švankmajera, vyšly poprvé již v první polovině 90. let a pak se dočkaly opakovaných doplněných a upravených vydání. Druhé vznikly pod vedením pardubického historika střední generace Zbyňka Vydry.² Právě tyto jsou z hlediska učitele dějepisu vhodnější, látku nejnovějších dějin v podání již zmíněného Zbyňka Vydry a Kateřiny Hlouškové předkládají jasně, přehledně a s nadhledem a udržují si odstup od zvířených diskusí o událostech nedávných let (ruské anexi Krymu a ruské agresí na východní Ukrajině), aniž by je však pomíjely. Náročnější z hlediska učitele dějepisu, jehož osobní preference a centra zájmu leží tematicky mimo Rusko, jsou *Dějiny Ruska* autorského kolektivu okolo Milana Švankmajera. Tím, že vyšly již v 90. letech a postupně byly doplňovány, tak problematiku nejnovějších dějin sledují průběžně a svým způsobem ji na sebe postupně

navrstvují. Nicméně jejich síla spočívá v britkých komentářích z pera ne-historika, ovšem skvělého znalce současného Ruska, Libora Dvořáka. Jeho výklad sice silně tenduje k žurnalistickému stylu, ale zároveň ukazuje, jak se některé události, které se v dané chvíli zdály zásadní, ustupují do pozadí v důsledku dalšího vývoje. Rozhodně doporučujeme sahat až po šestém vydání těchto dějin z roku 2010.

Nejstručnější vhled do dané problematiky přináší publikace *Dějiny Ruska v datech*.³ Chronologické přehledy událostí jednotlivých období ruské historie v knize vždy uvozuje krátký výklad a poslední tři dekády ruských dějin reprezentuje osm stran takového popisu, které společně s chronologií a doplňujícím tematickými texty (čečenské války, oligarchové) poskytnou dobrý základ pro přípravu podkladů pro výuku. Z mnoha monografií zachycující období, o němž tu hovoříme, zmiňujeme alespoň práci známého britského historika a odborníka na ruské dějiny 20. století (mimočodem autora biografii Lenina, Stalina a Trockého) Roberta Serviceho, který v roce 2002 vydal obsáhlou práci o Rusku 90. let s příznačným názvem *Rusko: experiment s jedním národem*,⁴ jenž vyjadřuje složitosti života a tápání Ruska i Rusů v 90. letech.

Oživení výkladu

Jak už bylo zmíněno výše, výklad nejnovějších dějin často vyžaduje velké množství faktografie. V případě Ruska se stačí podívat, jak se během 90. let proměnila politická scéna, kolik osobností a stran se na ní vystřídalo. Ovšem to by nemělo být hlavním cílem výuky, tu by měla naplňovat hlavně informace o problémech, s nimiž se ruská společnost musela vyrovnat. K jejich představení lze dobře využít materiály, o nichž se píše níže a kterými lze studenty „vtáhnout“ do děje, přiblížit jim klíčové momenty proměn Ruska a oživit tak vlastní výklad.

Za tímto účelem lze využít různé dokumentární materiály. Například čečenské války očima dítěte přináší deníky Poliny Žerebcovové (*1985),⁵ v němž zachytila své dětství a dospívání (1994–2004) v Grozném. Autorka v roce 2012 obdržela Cenu Andreje Sacharova. Její deník vyšel v Rusku v roce 2013 a ve stejném roce získala Žerebcovová politický azyl ve Finsku, kde dnes žije. Podobným zdrojem je i deník novinářky a známé kritičky Putinových kroků v úřadu prezidenta Ruské federace, zavražděné na podzim roku

Josef Šaur na historické dílně „Zánik civilizací“

2006, Anny Politkovské (1958–2006). Ten zahrnuje popis událostí od prosince 2003 do srpna 2005.⁶

V ruském prostředí však nelze zapomínat ani na literaturu, která sice může na historika působit „odpudivě“ (přece jen jedná se o fabulaci a fikci), nicméně literatura tradičně plnila také úlohu platformy pro politickou diskusi. Ostatně o postavení literatury v Rusku svědčí životní příběhy a perzekuce řady spisovatelů jak v 19. století, tak i později v dobách SSSR. Dnes je postavení literatury jiné, ale i tak nelze opomenout její výpovědní hodnotu při reflektování a interpretaci nejnovějších ruských dějin.

Vynikajícími jsou v tomto ohledu knihy Světlany Alexijevičové (*1948) nositelky Nobelovy ceny za literaturu za rok 2015. Tvorba Alexijevičové nenaplnuje zažitou představu o literatuře. Alexijevičová totiž hovoří s lidmi, zpovídá pamětníky a očitě svědky a následně pracuje formou koláže, když z jednotlivých příběhů složí celkový obraz, který předkládá čtenáři. Ostatně proto se také objevilo dost kritiků udělení Nobelovy ceny právě Alexijevičové. Její dílo ovšem má silnou dokumentační rovinu. Alexijevičová se ve svých knihách vrací k bolestivým místům ruských a také sovětských

dějin, avšak na palčivé otázky nechce a ani nedává jednoznačnou odpověď, ale přináší příběhy běžných lidí „z davu“, jimiž zachycuje dobu. Její vůbec nejznámější dílo a zároveň z hlediska našeho tématu vysloveně povinnou četbu představuje kniha *Doba z druhé ruky* s podtitulem *Konec rudého člověka*.⁷ Kniha vyšla v originále v roce 2013 a s jistou nadsázkou lze říci, že podtitul by neměl končit tečkou ale otazníkem. Rudý člověk totiž není nesmrtelný, ale jak sama svým textem dokazuje Alexijevičová je dlouhověký. Uvedené dílo zahrnuje desítky lidských příběhů, které tvoří pestrou mozaiku a svým způsobem i kroniku rozpadu sovětského svazu a postsovětského Ruska. Pro využití ve výuce má kniha hned dvě zásadní výhody. Jednak nepředkládá jen jeden pohled na věc, učitel může vybrat různé příběhy, může třídu rozdělit do skupinek a každá z nich bude prezentovat jeden z příběhů s určitým pohledem na věc apod. Jednak jednotlivé příběhy jsou krátké, zpravidla od půlstránky do dvou stran. Dá se tedy s nimi pracovat i během vyučovací hodiny, kde není času nazbyt. Právě s pomocí této knihy jsme vytvořili ukázkové cvičení uzavírající náš příspěvek.

Z dalších děl současné ruské literatury, která přístupnou formou reagují na nejnovější dějiny Ruska, zmíníme ještě dvě, byť by výběr mohl být širší.⁸ V roce 2010 vydal v originále (český překlad je z roku 2017) cyklus *Povídky o vlasti* Dmitrij Gluchovskij (*1979).⁹ V českém prostředí se nejedná o neznámého autora, který si získal světovou proslulost postapokalyptickou trilogií *Metro 2033*, *Metro 2034* a *Metro 2035*. Své knihy opakovaně představoval na knižním veletrhu Svět knihy v Praze, kdy se pro různá česká média vyjadřoval i k současné vnitropolitické situaci v Rusku.¹⁰ *Povídky o vlasti* v krátkých textech ironizují Rusko Vladimíra Putina. Jejich výhodou je, že jsou skutečně krátké, na druhou stranu na rozdíl od *Doby z druhé ruky* se jedná o čirou fikci, nicméně i tak postihující některé obecné tendence a nálady. Jako poslední zmiňujeme román Sergeje Lebeděva (*1981) *Děti srpna*.¹¹ Oněmi dětmi srpna je zde míněna generace lidí, do jejichž života vstoupil jako předěl srpnový puč z roku 1991, který byl posledním pokusem konzervativních komunistických sil zachránit Sovětský svaz. Autorův hlavní hrdina pátrá po historii vlastní rodiny a postupně nás provází 90. léty v Rusku, aby opsal kruh začínající pádem jedné totality, přes naděje a zklamání vstříc novému autoritativnímu režimu, v jehož čele stojí bývalý příslušník KGB. Jako by se staré struktury stáhly na jednu dobu do pozadí a se soustředily na zahojení ran a zranění z konce 80. let

a srpnového puče, aby se na přelomu tisíciletí vrátily v plné síle. Využití Lebeděvova díla je ze všech námi zmiňovaných nejproblematičtější a bylo by dobré ho zapojovat ve spolupráci s kolegy vyučujícími literaturu či ruský jazyk tak, aby s textem mohli studenti pracovat ve více hodinách.

Ukázkové cvičení

Ukázka č. 1

„Gorbačov je tajnej americkej agent... Zednář... Zradil komunismus. Nenávidím Gorbačova za to, že mi ukradl vlast. Sovětskej pas jsem si, jako nejdražší věc, schoval. Ano stáli jsme ve frontě na promodralý kuřata a nahnilou mrkev, ale byla to naše vlast. Miloval jsem ji. Vy jste žili v ‚Horní Voltě s raketama‘, ale já žil ve veliký a mocný zemi. Pro Západ bylo Rusko vždycky nepřítel, měli z něj strach. Bylo trnem v oku. Mocný Rusko nikdo nepotřebuje, s komunistama nebo bez nich. Berou nás jako sklad nafty, plynu, dřeva a barevnejch kovů. Naftu vyměňujeme za spodní kalhotky. Ale existovala kultura bez hadříků a šmejdů. Sovětská kultura! Někomu se hodilo, aby už nebyla. Byla to operace CIA. Už nás říděj Američani. Gorbačovovi za to dobře zaplatili... Dřív nebo pozděje ho budou soudit. Doufám, že se ten Jidáš dožije lidovýho hněvu. S radostí bych mu prohnal kulku hlavou na Butovský střelnici. (*Bouchne pěstí do stolu.*) Tohle že je štěstí? Salám a banány?! Válime se v hovnech a jíme všechno, co je z ciziny. Místo vlasti tu máme obrovskej supermarket. Jestli se tomuhle říká svoboda, tak takovou svobodu nepotřebuju. Fuj! Národ jsme nechali klesnout až na samý dno, jsme otroci. Otroci! Za komunistů, jak říkal Lenin, mohla stát řídit kuchařka – dělnice, dojičky, tkadleny – a teď sedí v parlamentu grázlové. Dolaroví milionáři. Měli by sedět za mřížema, a ne v parlamentu. S perestrojkou nás podfoukli!

Narodil jsem se v SSSR a líbilo se mi tam. Můj otec byl komunista a učil mě číst z novin, z *Pravdy*. Každý svátek jsme chodili do průvodu. Se slzama v očích... Byl jsem pionýr, nosil jsem rudej šátek. Nastoupil Gorbačov a já se už nestačil stát komsomolcem, toho lituju. Jsem Sovět, že jo? Moji rodiče jsou Sověti, děda a babička asi taky. Můj sovětskej děda padl u Moskvy v jedenačtyřicátým... A moje sovětská babička byla u partyzánů... Páni liberálové se staraj jen sami o sebe. Chtějí, abychom naši minulost považovali za černou díru. Všechny je nenávidím: gorbačova, ševarnadzeho, jakovleva – napište

to s malým písmenem, tak moc je nenávidím. Nechci do Ameriky, chci do SSSR...⁴¹²

Ukázka č. 2

„Ve škole jsem veksloval s džínama, na veřejce to byly sovětské válečné uniformy plus všemožné symboly té doby. Cizinci to kupovali. Normální veksl. V sovětský době se za to sedělo natvrdo od třech do pěti let. Otec za mnou lital s řemenem a řval: „Šmelináři! U Moskvy jsem cedil krev a vychoval jsem takovýho spratka!“ Včera to byl zločin, dneska je to byznys. Někde jsem koupil hřebíky, jinde cvočky, zabalil jsem to do polyethylenového pytlíku a prodal jako nový zboží. Domů jsem přinesl peníze. Nakoupil jsem všechno možný, plnou lednici. Rodiče čekali, že si pro mě přijdou a zavrou mě. *(Směje se.)* Taky jsem prodával domácí spotřebiče. Papiňáky, parní hrnce... Přivezl jsem z Německa auto s přívěsem plným těchhle krámů. Všechno bylo hned pryč... V mojí pracovně stála krabice od počítače, plná peněz, chápal jsem jen to, že tohle jsou peníze. Bral jsem a bral z té krabice, a pořád to nemělo konce. Už jsem v podstatě všechno koupil: káru, byt... rolexky... Pamatuju si to opojení... Mohl jsem si splnit všechny své přání, tajný fantazie. Hodně jsem se o sobě dozvěděl: za první, že nemám vkus, a za druhý, že jsem zakomplexovanej. Neumím s penězma zacházet. Nevěděl jsem, že velký peníze se musí točit, nemůžou ležet. Peníze jsou pro člověka taková zkouška, jako moc, láska... Plnil jsem si sny... A rozjel se do Monaka. V kasinu v Monte Carlu jsem prohrál obrovský peníze, strašně moc. Úplně mě to pohltilo... Byl jsem otrokem svojí krabice. Jsou tam ještě peníze nebo ne? A kolik? Muselo jich být čím dál víc. Přestalo mě zajímat to, co mě zajímalo dřív. Politika... mítinky... Pak zemřel Sacharov. Šel jsem se s ním rozloučit. Státisíce lidí tam byly... Všichni plakali, i já jsem plakal. A zrovna nedávno o něm čtu v novinách: „Zemřel velký ruský jurodivý.“ Napadlo mě, že umřel v pravou chvíli. Když se z Ameriky vrátil Solženicyn, všichni se k němu vrhli. Ale on nás nechápal a my jeho taky ne. Byl to cizinec. Přijel do Ruska, ale uviděl Chicago...

Co bych byl, kdyby nepřišla perestrojka? Technický inženýrek s mizernou výplatou... *(Směje se.)* A teď mám svojí oční kliniku. Několik stovek lidí se svými rodinami, dědečky a babičkami je na mně závislých. Nimráte se sami v sobě, zabýváte se sebereflexí, kdežto já tyhle starosti nemám. Pracuju ve dne v noci. Koupil jsem si

nejnovější vybavení, poslal jsem své chirurgy na stáž do Francie. Ale nejsem altruista, slušně vydělávám. Tohle všechno jsem dokázal sám... Měl jsem jen tři sta dolarů v kapse... Začínal jsem byznys s partnerama, z kterých byste padli do mdlob, kdybyste je viděli. Gorily! Krvelačnej vzhled! Teď už nejsou, zmizeli jako dinosauři. Nosil jsem neprůstřelnou vestu, protože po mně stříleli. Jestli někdo jí horší salám než já, nezajímá mě to. Všichni jste chtěli, aby byl kapitalismus. Snili jste o něm! Tak nevykřikujte, že vás podvedli...⁴¹³

Komentář pro učitele:

Vybrané texty přinášejí mínění o pádu Sovětského svazu. To, že reprezentují dva póly a také dva extrémny, je záměr, nicméně i tak zastupují dvě velmi signifikantní části ruské společnosti. Jednu z nich představují lidé zklamaní, lidé, kteří ztratili své původní jistoty. Sice si uvědomovali nedostatky Sovětského svazu, které pociťovali každý den, ale mohli se identifikovat s velmocí, která určovala světové dění. To zmizelo a jim zbyla jen jejich neuspokojivá sociální situace. Na to dokázal velmi dobře reagovat Putin, jehož politika po chaosu 90. let směřovala k nastolení pořádku a také k rehabilitaci sovětských dějin. Ty přestaly být něčím zavrženímhodným, negativa začala být marginalizována a důraz se kladl na úspěchy. S tím také rostla v ruské společnosti obliba J. V. Stalina. Při práci s textem je dobré se také zaměřit na konstrukci Západu jako věčného nepřítele a Ruska jako oběti. Z tohoto pokriveného úhlu pohledu se pak může snadno zdát, že nikoliv Západ reaguje na kroky Ruska, ale Rusko se jen brání tlaku Západu. Dalším vhodným tématem ke zmínění je postavení liberálů, jako západního importu a jako představitelů egoistické kapitalistické kasty, která Rusko rozkradla. To vedlo k tomu, že tradiční liberální strany západního střihu postupně zcela upadly, slovo liberál se stalo v Rusku téměř nadávkou a ruskou politickou scénou postupně ovládly strany nacionalistické a tendující ke krajní pravici či krajní levici. Politický střed chybí.

Druhý text představuje výpověď jednoho z tzv. nových Rusů,⁴¹⁴ kteří se dokázali v nastalém zmatku a divokého kapitalismu počátku 90. let rychle zorientovat a vytěžit z něj maximum. Tito podnikatelé, které charakterizovalo arogantních chování, nevkusné oblečení a kapsy plné dolarů, dávali steskům lidí, které reprezentuje první ukázka, dost za pravdu. Tito podnikatelé, pokud dokázali dosáhnout na skutečně velké bohatství,

se stávali oligarchy, jejichž pohádkové jmění se snoubilo s obrovským politickým vlivem. Noví Rusové postupně zmizeli na konci Jelcinovy éry a za Putina část z nich pokračovala ve svých podnikatelských aktivitách, ovšem již za jiných podmínek. Při analýze textu se studenty je možné se zaměřit na skutečnosti, že daný podnikatel ve své výpovědi vůbec nezastírá, že začínal jako malý podvodník, a jak vůbec musela ekonomická transformace v Rusku probíhat, když se povinnými proprietami stávaly neprůstředné vesty a gorily, jichž bychom se dnes děsili.

Poznámky:

- ¹ Zubov, Andrej (ed.): *Dějiny Ruska 20. století*. II. díl. Praha 2015.
- ² Vydra, Zbyněk – Řoutil, Michal – Komendová, Jitka – Hloušková, Kateřina – Těra, Michal: *Dějiny Ruska*. Praha 2017, s. 396–430.
- ³ Pečenka, Marek – Litera, Bohuslav: *Dějiny Ruska v datech*. Praha 2011.
- ⁴ Service, Robert: *Rusko: experiment s jedním národem: Od roku 1991 do současnosti*. Praha – Plzeň 2006.

- ⁵ Žerebcova, Polina: *Deníky Poliny Žerebcovové: Děvčátko uprostřed čechenské války*. Brno 2016.
- ⁶ Politkovská, Anna: *Ruský deník*. Brno 2007.
- ⁷ Alexijevičová, Světlana: *Doba z druhé ruky: Konec rudého člověka*. 2. vydání. Příbram 2017.
- ⁸ Zcela záměrně klademe důraz na onu přístupnou formu, a proto vynecháváme a nezmiňujeme díla u nás dvou nejznámějších současných ruských spisovatelů Viktora Pelevina a Vladimíra Sorokina, a to navzdory skutečnosti, že jejich díla jsou naplněna různými narážkami na současné Rusko, ovšem činí tak způsobem, který vyžaduje jednoznačně poučného čtenáře.
- ⁹ Glukhovskij, Dmitry: *Povídky o vlasti*. Praha 2017.
- ¹⁰ Šaur, Josef: Paradoxy české recepce současné ruské literatury (Glukhovskij, Rubina, Vodolazkin, Silajev). In: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš – Paučová, Lenka (eds): *Kontexty literární vědy VIII*. Brno 2018, s. 171–182.
- ¹¹ Lebeděv, Sergej: *Děti srpna*. Praha 2016.
- ¹² Alexijevičová, Světlana: *Doba z druhé ruky: Konec rudého člověka*. 2. vydání. Příbram 2017, s. 24–25.
- ¹³ Tamtéž, s. 34–35.
- ¹⁴ Dvořák, Libor: *Nové Rusko*. Brno 2000.

Josef Šaur je odborným asistentem v Ústavu slavistiky FF MU v Brně.

K článku Jiřího Macháčka na s. 8–11: Rekonstruovaná zemnice s členy skupiny živé historie

ZÁNİK CIVILIZACÍ JAKO TÉMA PRO STŘEDOŠKOLSKÝ DĚJEPIS

PETR HUSÁK

K historickým dílnám v režii brněnského Centra pro studium demokracie a kultury tradičně patří i závěrečná moderovaná diskuse, v jejímž rámci mohou pedagogové sdílet vlastní zkušenosti z praxe. Jinak tomu nebylo ani během semináře k tématu zániku civilizací.

Pozornost si jistě zaslouží i obecnější otázka, která se na pořad diskuse dostala jako první, totiž otázka, nakolik je pro učitele obtížné najít čas a energii pro podobné semináře. S touto otázkou následně souviselo několik dalších podotázek, například ohledně kritérií, dle nichž si učitelé mezi nabízenými semináři vybírají, ohledně motivace zúčastňovat se jich a v neposlední řadě i ohledně konkrétních očekávání, s nimiž na takové semináře přicházejí. Někteří účastníci přiznali,

Závěrečná moderovaná diskuse

že občas bývá složité se z každodenního pracovního režimu takřkajíc utrhnout. Rozhodující je proto síla motivace načerpat nové poznatky a osvěžit dříve nastudované vědomosti. Další naopak zdůrazňovali, že je k rozhodnutí zúčastnit se historické dílny přiměla potřeba intelektuálního občerstvení. Při výběru pak rozhoduje téma a osobnosti přednášejících. Vítány jsou nové vědomosti, poznatky a postřehy týkající se daných témat a v maximální možné míře i didakticky zaměřené nápady na jejich využití ve výuce.

Diskuse se následně stočila k tradičnímu sporu o množství časové dotace k výuce věnované jednotlivým historickým obdobím. Proti sobě obvykle stojí dvě protichůdné tendence, tedy snaha nerezignovat na výuku pravěku a starověku na jedné straně a potřeba co možná nejvíce preferovat moderní dějiny 20. století. Během prvního dne historické dílny totiž prof. Jiří Macháček, archeolog zabývající se mimo jiné pádem Velké Moravy, vznesl inspirativní návrh vybízející učitele dějepisu, aby na výuku pravěku a starověku nerezignovali, naopak aby se ji navíc pokusili učinit zajímavější širším využitím archeologických nálezů a také kladením otázek, které mohou být klíčové vzhledem k dnešku. Nejstarší dějiny totiž mohou nabízet bohaté možnosti k úvahám nad průběhem civilizačního kolapsu či případně nad procesem zrodu civilizace nové. Učitelé se v následné diskusi shodli na tom, že podobný postup je sice v realitě školské praxe značně obtížný, protože si od studentů žádá osvojení určitého faktografického základu i dostatečný časový prostor k následným reflexím, jedná se však o výzvu, jež stojí za zvážení. Určité možnosti skýtá kupříkladu projektová výuka.

V souvislosti s překotným technologickým vývojem posledních let, kdy dochází k masivnímu rozmachu vizualizace, sociálních sítí, digitalizace a virtuální reality,

se účastníci historické dílny zamýšleli také nad otázkou, nakolik postmoderní vývoj utváří a proměňuje nejmladší generace, s nimiž dennodenně ve škole pracují. Jedná se o klasické mezigenerační posuny, nebo naopak o hlubší proměnu, jež zasahuje nejenom oblast mezilidské komunikace, ale i schopnost písemného projevu, rétoriky či čtenářské gramotnosti, a to natolik, že se to může stát západnímu civilizačnímu okruhu osudným? Ačkoli formát diskuse nedovoluje podobnou otázku jednoznačně rozhodnout, je alespoň možné říci, že pokud rozvoj informačně-technologických dovedností na straně jedné vzbuzuje jisté naděje, pak pokles čtenářské gramotnosti a zúžení osvojovaného všeobecného kulturního základu na straně druhé vyvolává obavy.

Proto se diskutující učitelé dějepisu a základů společenských věd shodli na tom, že se jim i v souvislosti s aktuálním politickým děním ve světě, v souvislosti s proměnami západních demokracií nebo také v souvislosti s otázkou migrací a rozmachu multikulturní reality otvírá široké pole působnosti ve vzdělávání žáků a studentů v oblasti kritického myšlení a práce s informacemi. Zde je role učitele dějepisu a dalších humanitních věd nezastupitelná. Práce s historickou látkou a široké využití historických pramenů, textů, dokumentů, ale třeba i příběhů představuje takřka nevyčerpatelný zdroj podnětů k úvahám a k poučení.

Petr Husák je doktorandem Historického ústavu FF MU v Brně.

Z HODNOCENÍ A REFLEXÍ ÚČASTNÍKŮ HISTORICKÉ DÍLNY

„Podnětná byla zejména přednáška a workshop o rozpadu Rakouska-Uherska a rozpadu SSSR. Oceňuji zvláště didaktické aktivity, které mi přinesly mnohé podněty k přemýšlení, například o historické kontinuitě.“

„Seminář se mi moc líbil. Myslím si, že by měl být více propagován.“

„Semináře jsou pro mě příkladem propojení praxe a akademického světa. Interakce mezi seriózní vědou a praxí mi přijde jako zcela zásadní pro udržení a prohloubení role vědy ve společnosti.“

„Velmi si vážím toho, kolik energie a času organizátoři i přednášející hosté do přípravy semináře vložili. Seminář byl velmi zajímavý a odnáším si z něj hned několik konkrétních nápadů pro svoje hodiny.“

„Zvláště mě oslavila přednáška a workshop o zániku Velké Moravy, archeologický pohled na věc i důraz na faktor klimatických souvislostí.“

„Všechny přednášky pro mě byly inspirací. Nejvíce podnětné pak byly didakticky inspirativní příspěvky prof. Hanuše a prof. Hlouška. Klidně bych uvítal ještě větší důraz na didaktické aplikace vědeckých výsledků v učitelské praxi.“

„Téměř veškeré informace nějakým způsobem formovaly mé rozvahy o přípravách a výuce.“

NAD NOVĚJŠÍMI KNIHAMI O PÁDU ŘÍMA

PÁD ŘÍMA A KONEC CIVILIZACE

S HISTORIKEM BRYANEM WARD-PERKINSEM HOVOŘIL DONALD A. YERXAU

„O půlnoci se tiše otevřela Solná brána a obyvatelé probudil děsivý zvuk gótské polnice. Jedenáct set a šedesát tři let po založení Říma mělo být císařské město, které si podrobilo a civilizovalo tak velkou část lidstva, vydáno napospas nevázané zuřivosti germánských a skytských kmenů.“ *Emoce a drama, které nám tak výmluvně svým perem zprostředkoval Edward Gibbons, z naší současné historické představivosti do velké míry zmizely. Předmět, který historické badatele fascinoval po mnoho staletí, se v dnešních historických studiích drasticky proměnil a oxfordský historik Bryan Ward-Perkins se obává, že jsme přišli o něco důležitého. Redaktor časopisu Historically Speaking Donald Yerxa požádal Ward-Perkinse, aby nám o těchto obavách něco řekl. Ward-Perkins své myšlenky plněji rozvinul v knize The Fall of Rome and the End of Civilization [Pád Říma a konec civilizace] (Oxford University Press, 2005), která v roce 2006 získala cenu Marjorie Hessel-Tiltmanové za historii.*

* * *

Donald Yerxa: Ve své knize uvádíte, že „v jazyku užívaném k popisu pořímského období došlo k obrovské proměně“. Jak se tento jazyk změnil?

Bryan Ward-Perkins: V poslední době existuje silný sklon – zejména, ale nikoli výlučně mezi badateli pracujícími v USA – bagatelizovat jakékoli nepříjemnosti ke konci Římské říše a jakékoli negativní důsledky ukončení římské moci. Až donedávna se badatelé shodovali, že usídlení germánských kmenů na Západě v 5. století bylo výsledkem násilné invaze a na dalších několik století pohlíželi jako na „temný středověk“, vyznačující se zhroutením římské civilizace. Současné užívání takových negativních výrazů se pokládá za něco velmi zastaralého: „úpadek“, „krize“ a „temný středověk“ se z titulů akademických knih a názvů konferencí a uni-

verzitních kurzů vytratily. Byly nahrazeny neutrálními slovy jako „transformace“ a „přechod“. Například nedávný ohromný evropský výzkumný projekt zaměřený na období od 4. do 9. století našeho letopočtu byl nazván „Transformace římského světa“, jako by Řím ve skutečnosti nikdy neskončil, ale jen se proměnil v něco jiného, v zásadě však naprosto rovnocenného.

Co se stalo s rozbitím Římské říše „nepřátelskými vlnami germánských kmenů“, odvážím se říci „barbarů“?

Dnes je to, co se kdysi pokládalo za invazi, často interpretováno jako proces „přizpůsobování“, do něhož ochotně vstupovali římsí hostitelé. Argumentace je vedena tak, že Římany už unavovalo potírání barbarů, a proto se rozhodli, že mnohé z nich nechají v říši, aby je využili při obraně proti dalším vetřelcům. Z někdejších pytláků se stali hajní.

Jak nové periodizační schéma „pozdního starověku“ změnilo představy historiků o pádu Říma?

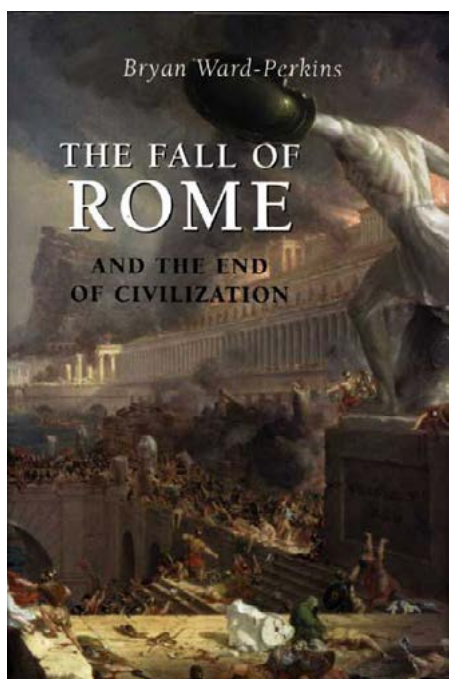
Průlomovou knihou byla v tomto ohledu práce Petera Browna *The World of Late Antiquity* [Svět pozdního starověku] vydaná v roce 1971, která vymezovala kulturní období (charakterizované především vzestupem dvou nových monoteistických náboženství, křesťanství a islámu, a kodifikací třetího, judaismu) sahající od 3. století až hluboko do století osmého, a dokonce i za ně. Tato periodizace, která je nyní široce přijímána, záměrně ignoruje zhroutení římské moci na Západě v 5. století a ztrátu větší části Východní (nebo Byzantské) říše ve prospěch Arabů v 7. století, což byly události, které se tradičně pokládaly za počáteční mezníky „temného středověku“ v obou oblastech. Historikové „pozdního starověku“ už v 5. až 7. století nevidí období krize a zlomu, ale spíše dobu nepřetržitého kulturního růstu.

Yerxa: V čem je podle vás současný pohled chybný?

Páté století je líčeno jako doba mírového přizpůsobování. Je pravda, že germánští vetřelci chtěli navázat rozumné vztahy se svými římskými poddanými (kteří vždy měli ohromnou početní převahu) a se zbytky nezávislé římské moci. Proto rádi uzavírali smlouvy s říší a obecně se svými římskými poddanými zacházeli poměrně dobře. Ale doklady svědčí jednoznačně o tom, že území říše bylo germánskými vládci většinou uchváčeno silou nebo přinejmenším hrozbou síly. Není to v žádném případě jedno z těch šťastných období, v nichž měli žít.

Tvrdíte, že pojednání o vzájemném kulturním přizpůsobování vetřelců a napadených se často čtou jako popisy „čajového dýchánku na římské faře“.

Přestože germánští vetřelci a domorodí Římané spolu mohli vycházet a koexistovat, novější vědecké práce popisují celý proces spíše jako setkání džentlmenů, jako kdyby noví osadníci zdvořile zaklepalí na dveře a byla jim nabídnuta prázdná židle. Realita byla taková, že vetřelci uchvátili většinu moci a většinu půdy říše. Římské statkářské rodiny přetrvaly a mnoho Římanů se pod novými pány dostalo na vysoká místa. Ale je nespornou skutečností, že na konci 5. století vznikla zcela nová germánská aristokracie, jejíž *raison d'être* byla vojenská moc. Tato vládnoucí vrstva se ustavila prostřednictvím hromadného vyvlastňování římských pozemkových vlastníků.

Bryan Ward-Perkins: *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University Press 2005, 248 stran

Existují nějaké doklady o tom, že s pádem Říma došlo i ke zhroutilí civilizace?

To je oblast, v níž jsou historici nepochybně krátkozrací. Když se blíže podíváme na jejich texty, všimneme si jejich neschopnosti zaznamenat, že každá jedna oblast říše (snad s výjimkou provincií v Levantě dobytých Araby) prodělala prudký úpadek v tom, co archeologové nazývají „materiální kulturou“. Měřítko a kvalita budov, včetně chrámů, se dramaticky zmenšily – takže například keramické střechy, které byly v římských dobách běžné i v rolnickém prostředí, se staly velkou vzácností a luxusem. V 6. a 7. století žila velká většina lidí na Západě v malých domech s podlahou z udusané hlíny, se zdmi z hrubě přitesaných dřevěných fošen a s doškovými střechami prolezlými hmyzem; zatímco v římských dobách si lidé na stejné sociální úrovni mohli dovolit komfort pevných cihlových nebo kamenných podlah, omítnutých zdí a keramických střech. To byla změna, která se týkala nejen aristokracie, ale také obrovského počtu lidí na střední nebo nižší úrovni společnosti, kteří v římských dobách měli už přístup k vysoce kvalitnímu zboží.

Pojednáváte o dokladech ze sgrafit, mincí, střešních tašek a zejména keramiky, zatímco badatelé ze školy pozdního starověku poukazují na náboženské texty. Proč je důležité věnovat pozornost materiální kultuře a ekonomické historii?

Jakkoliv jsou naše myšlenky vznešené, všichni žijeme v sofistikovaném materiálním světě, opíráme se o složitou ekonomiku a těšíme se různým vymoženostem a pohodlí, jež nám zajišťuje vysoce kvalitní zboží (ať už to jsou oděvy, pračky, nebo nejnověji počítače a připojení k internetu). Připadá mi proto samozřejmé, že materiální změna (a ke konci Římské říše byla tato materiální změna velmi dramatická) je hodna naší pozornosti. Materiální změny v tomto období se týkaly i světců: nové kostely stavěné na koci šestého století a v sedmém století na Západě v místech, jako byl Řím nebo vizigótské Španělsko, byly ve srovnání s chrámy ze 4. století nebo z pozdějšího středověku malé.

Rovněž se domnívám – a to je patrně z moderní zkušenosti očividné – že kultivovanost intelektuálního života obecně vyžaduje solidní ekonomickou základnu. Ve své knize se to pokouším ukázat, když se zaměřuji na doklady, jež nám poskytují sgrafita (která byla v římských dobách velmi běžná, ale později v podstatě zmizela), abych dokázal, že základní intelektuální dovednosti – čtení a psaní – utrpěly s pádem Římské

říše stejně dramatický pokles jako dostupnost vysoce kvalitních materiálních statků.

Proč je římská keramika tak výmluvným zdrojem?

Studium keramiky se nemusí všem badatelům zamlouvat, ale (jak nezávisle na sobě prohlásilo několik recenzentů mé knihy) přináší „překvapivě zajímavé“ výsledky. Keramika hrála ústřední roli a byla základním prostředkem při skladování, distribuci, přípravě a konzumaci potravin. A keramické střepy, z nichž se často dají vyčíst údaje o době vzniku a původu, přetrvávají v půdě v pozoruhodně dobrém stavu. (Nacházejí se ve stovkách tisíců na archeologických nalezištích ve Středozeří.) To znamená, že pak můžeme se značnou přesností rekonstruovat proměnlivé vzorce výroby, distribuce a spotřeby keramických nádob. Získaný obraz vypovídá o tom, že v římském období byly hrnčičství a výroba keramiky na vysoké řemeslné úrovni a že velmi kvalitní zboží se dostávalo k širokým vrstvám společnosti. Například pro rolníka z vysočiny ve střední Itálii bylo ve 3. století zcela běžné, že jedl z misky z jemné keramiky, která byla vyrobena v severní Africe. Veškerá tato pozoruhodná kvalita a kultivovanost v postřímském období zmizela.

Jiné výrobky buď v zemi nepřetrvávají tak dobře jako keramické střepy, nebo u nich nelze s takovou jistotou určit konkrétní místa a dobu výroby. Ale je zřejmé, domnívám se, že obraz, který nám dává keramika – obraz římské kultivovanosti a následného téměř naprostého zhroutilí – můžeme rozšířit i na další výrobky a zboží, jako jsou textilie, kovové nástroje a specializované potravinové produkty, pro něž se nedochovaly tak dobré doklady. Keramika nabízí detailní snímek širší ekonomiky.

Co podněcuje revizionistické názory školy pozdního starověku?

Působí zde pravděpodobně řada různých tendencí. Historické bádání postupuje zpravidla procesem revize předešlých názorů a zase kontrarevize. Nastala pravděpodobně doba, kdy bylo nutno přezkoumat pochmurná vyobrazení konce Říma; a nyní je snad už čas se k nim vrátit. Tato hra vědeckého ping-pongu může někomu připadat poněkud nesmyslná, ale já si to nemyslím, protože v každé době se míček vrací zpět přes síť, která je natažena na trochu jiném místě a z přecházející diskuse vždy něco získal. Přestože bych například mohl být označen za kontrarevizionistu (nebo za „neokonzervativce“, jak to vyjádřil jeden recenzent), nemám problém připustit, že pozdní starověk otevřel mimořádně úrodné pole k diskusi a že nehledě na to

by ani mé vlastní myšlení nikdy nemohlo pokračovat v dosavadním směru.

Ústřední a základní důvod současných revizionistických názorů musíme spatřovat ve skutečnosti, že jak „říše“, tak „civilizace“ vyšly z módy, což zpochybnilo dřívější předpoklady, že Římská říše byla vrcholem nějaké „civilizace“. V moderním postkoloniálním světě se už v podstatě vytratila samotná koncepce „civilizací“ a byla nahrazena koncepcí „kultur“, které se pokládají za něco, co existuje vždy na nějaké úrovni. V tomto pohledu je postřímská „kultura“ nutně rovnocenná římské „kultuře“.

Navíc se zdá, že představa germánských kmenů „přizpůsobujících se“ římskému světu je pro některé Evropany atraktivní – poskytuje příjemnější pohled na problematickou minulost Evropy. Nahrazuje příběh o boji mezi germánskými a latinskými národy příběhem mírové koexistence a společného úsilí, který mnohem více odráží současné ideály Evropské unie.

A konečně se obávám, že částečně v důsledku ústupu komunismu s jeho marxistickou teorií vyšlo z módy i samotné mé vlastní materialistické a ekonomické zaměření. V šedesátých letech měla ekonomická historie ve studiu historie ústřední postavení, protože byla tak zásadní pro marxistické myšlení. To ale naneštěstí znamenalo, že šla ke dnu s lodí komunismu. Podle mého názoru, z důvodů, které jsem uvedl výše, je nejvyšší čas, aby se ekonomická historie opět stala ústředním tématem historických debat a měla své místo v univerzitních osnovách.

Dalo by se říci, že současný populární názor na „přechod“ pozdního starověku přináší něco, co by mohlo nějak upřesnit dřívější pojetí?

Pozdní starověk zcela nepochybně otevírá nové a velmi zajímavé oblasti výzkumu jak z geografického, tak z tematického hlediska. Zeslabení ústředního postavení Římské říše a řecko-římské kultury umožnilo, aby na hlavní scénu vystoupily i místní kultury (vyjadřující se jazyky jako syrština, koptština, arménština a irština), a do popředí se dostali někteří velmi „neklasičtí“, ale fascinující hrdinové minulosti, jako byli v 5. a 6. století světcí stylité v Sýrii.

Co si myslíte o projektu přemístění centra středozeří světa 4. až 8. století na východ, do Egypta, Levanty a Persie?

Jsem historik Západu a nemám lingvistické znalosti na to, abych se seriózně zabýval Východem. Ale učím historii Východu negraduované studenty a vím, že tato historie je velmi poutavá. Celý byzantský svět

byl přinejmenším do 6. století vzkvétajícím regionem; a v 7. století samozřejmě vznikla a rozšířila se civilizace islámská a umajjovská. Pro Egypt, Levantu a Persii je koncepce dlouhého pozdního starověku pravděpodobně vhodná – například Velkou mešitu v Damašku s jejími impozantními rozměry, půdorysem baziliky a mramorovou výzdobou a mozaikami můžeme zcela oprávněně pokládat za stavbu „pozdního starověku“. Je velmi důležité – právě ze současných důvodů –, abychom se vážně zamýšleli nad možnostmi, že skutečným dědicem sofistikované ekonomiky a kultury starověku není Západ nebo Byzance, ale islámská Levanta. Mé námitky se týkají toho, že velmi dlouhý pozdní starověk, který mohl probíhat v Levantě, byl rovněž exportován na Západ, je-li tento koncept neodpovídá. Svět Západu v 5. století a Byzance v 7. století se vyznačoval politickými, vojenskými a ekonomickými krizemi v takové míře, že bychom je neměli ignorovat, a vlastně to ani není možné.

Nemohou novější interpretace poopravit naivní názor, že pád Říma byl záležitostí střetu dvou velkých sil – Říma a barbarů?

Jak jsem již řekl, nemám velké pochopení pro názor, že se barbari mírumilovně „přizpůsobili“ Západu, a stejný postoj nedávno zaujal a s velkou odborností obhájil Peter Heather ve své knize *Fall of the Roman Empire* (vydané rovněž nakl. Oxford University Press). Ale je pravda, že názor převládající bezprostředně po druhé světové válce – že všichni germánští vetřelci byli výlučně jen destruktivními a brutálními násilníky – potřebuje určitou korekci. Římané válčili i navzájem mezi sebou, a to stejně často jako s germánskými kmeny. A ty často ochotně uzavíraly spojení s římskými silami proti jiným germánským kmenům. Nebyl to titánský boj mezi dvěma soupeřícími a monolitickými ideologiemi, ale velmi chaotická a zmatená situace, která ponechávala velký prostor pro aliance mezi Římany a „barbary“. Ve skutečnosti velká část bojovníků římské armády, včetně jejího nejvyššího velení, sestávala z příslušníků germánských kmenů.

Co vás přivedlo k tomuto tématu?

Narodil jsem se v Římě a můj otec byl klasický archeolog se zvláštním zájmem o technologické dovednosti Římanů, které uplatnili ve svých stavbách. Po nějakých patnáct let jsem v Itálii pracoval každé léto jako terénní archeolog, přičemž jsem se zajímal především o post-římské období (které jsem zkoumal rovněž z písemných zdrojů). Pro mě, který jsem pracoval na archeologic-

kých místech, jako byla starověká Luna – kde byly ve 4. a 5. století všechny velké římské stavby opuštěny a strženy, aby je nahradily velmi jednoduché dřevěné domky –, bylo naprosto zřejmé, že ke konci římského světa se odehrálo něco velmi dramatického, něco, co bychom mohli oprávněně nazývat „konec civilizace“.

Nemůžeme hovořit o pádu Říma, aniž bych vám nepoložil klasické otázky: Proč tedy padl Řím? Mohl být jeho zánik odvrácen? A můžeme se dnes z pádu Římské říše nějak poučit?

Domnívám se, že Západní říši přivedla k zániku specifická vojenská krize – germánská invaze, jejíž tlak se zvyšoval příchodem asijských Hunů na Západ a jejíž důsledky zhoršovaly občanské války v rámci říše – spíše než nějaký nezvratný vnitřní úpadek. Východní říše pak byla téměř zničena o dvě století později vzestupem arabsko-islámské moci. S trochou štěstí a snad i s trochu lepším vedením mohly být obě krize překonány (jak se to stalo v 3. století, kdy se celá říše dostala ze zdánlivě fatální spirály invaze a občanské války). Ale všechny velké mocnosti (až dosud) v tom či onom bodě začnou upadat nebo sestoupí na nižší úroveň, takže můžeme rozumně předpokládat, že ani římská moc nemohla přetrvat navždy!

Na pádu Říma je však udivující něco jiného, totiž kolaps kvalitativně vysoké materiální úrovně, který následoval. K tomu došlo, jak věřím, právě proto, že římský svět nebyl tak nepodobný tomu našemu: složité komplexní ekonomiky jsou velmi křehké, protože spočívají na nesmírně složitých a jemně propletených sítích produkce a distribuce. Jestliže jsou tyto sítě vážně, široce a po dlouhou dobu narušeny, celý domeček z karet se může zhroutit. Ačkoli do velké míry respektuji novou koncepci pozdního starověku, vážně se obávám, že uměle uhlazuje velmi reálnou krizi, k níž došlo ke konci římského světa. Římané se stejně jako my těšili z materiálních a intelektuálních plodů složité ekonomiky. A stejně jako my předpokládali, že jejich svět bude trvat věčně. Mýlili se a my bychom to moudře měli mít na paměti. Mám za to, že hlavní poučení, které bychom si měli vzít z pádu Římské říše a zániku starověké civilizace, nebude nějakým zvláštním všelékem, který by mohl uchovat naši civilizaci navěky (neboť moderní okolnosti a hrozby pro náš blahobyt se neustále mění), ale spočívá v uvědomění, jak nejisté a pravděpodobně přechodné jsou naše úspěchy a výtoby, a v míře pokory z tohoto uvědomění plynoucí.

Z časopisu Historically Speaking (March/April 2006) přeložil Jiří Ogrochý.

NĚKOLIK OTÁZEK PRO PETERA HEATHERA

Peter Heather, autor knihy The Fall of the Roman Empire: A New History of Roman and the Barbarians [Pád Římské říše: Nová historie Říma a barbarů], laskavě odpověděl nakladatelství Oxford University Press na několik otázek.

* * *

OUP: Zajímá jste se o římskou historii vždy? Co vás přimělo k tomu, abyste napsal knihu o pádu Říma? Proč jste si nevybral nějaké dřívější římské období?

Peter Heather: Za můj zájem o římskou historii může má matka. Byla to historička, kterou práce, jak se domnívám, neuspokojovala, a my jsme vždy chodili k římským tvrzím a vilám, jichž je v Británii hojnost. V mládí navštívila Pompeje, ale dokud jsem byl dítě, nikdy jsme neopustili Británii; myslím, že oba moji rodiče pokládali pobyt v „cizině“ za nebezpečný. S pádem Říma je tomu tak, že jde o složitou, a proto i zajímavou problematiku. Prokousávat se znovu dobou Césara, Augusta nebo Caliguly by mě vůbec nebavilo. V zásadě mám rád složité hádanky, v nichž odpověď pomalu vyvstává z mnoha vzájemně propletených linií zkoumání, a období pozdního Říma této mé mentalitě zcela vyhovuje.

Proč se o pádu Říma vedou takové spory? Copak nevíme, k čemu došlo?

K velkým sporům vede právě to, že v určitém smyslu máme velké množství dochovaných informací, které je vyvolávají. Čtvrté a páté století jsou vzhledem k tomu, že jde o historii starověku, relativně velmi dobře doloženy doklady a dokumenty jak v podobě textů, tak nyní už i archeologickými nálezy, takže máme k dispozici spoustu zdrojů, do nichž se můžeme ponořit, ale přece jen nejsou zdokumentovány natolik, aby se ze zdrojů daly vyčíst konečné odpovědi. Navíc k tomu přistupuje

skutečnost, že pro evropskou historii je to tak ikonická událost. Pro klasicisty, kteří ovládali evropské myšlení a vzdělání od renesance až do zcela nedávné doby, to byla obrovská katastrofa: konec starověkého světa filozofie a racionality. V éře nacionalismu, od devatenáctého století, se na druhé straně zdálo, že pád Říma umožnil zrození přímých předchůdců moderních národních států, a to mohlo být hodnoceno jen kladně. To, co nám z toho dnes vychází, je proto třaskavá směs bytostných zájmů, soupeřících o výklad této významné události.

Jak probíhal váš výzkum k této knize? Jaké typy zdrojů jste použil?

Ačkoli jsem napsal tuto knihu v určitém smyslu velmi rychle – asi za šest měsíců –, ve skutečnosti přednáším toto téma a přemýšlím o něm už více méně 25 let. Kniha je v určitém silném smyslu uceleným souhrnem tohoto přemýšlení. A protože jsem v podstatě spíše historik než archeolog, opírám se v ní především o historické zdroje; ale nabízím v ní také alespoň velký celkový obraz, který jak se zdá, vyvstává z posledních archeologických výzkumů.

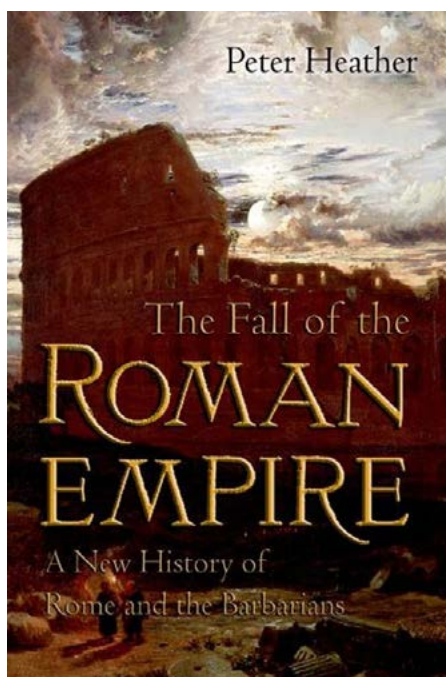
Byli v Římské říši nějakí spolehliví historikové nebo nějaké jiné narativy, které studujete?

Spolehlivost je tak ošidné slovo! Kniha se opírá do velké míry o narativ starověkého žánru klasicizující historie – historie psané po vzoru Hérodota a Thúkydida, kromě jiných –, který se soustřeďoval na podrobný popis dobových událostí. Tento žánr vzkvétal i v pátém století a zanechal nám spoustu informací. Ale taková historie byla ve starověkém pojetí odvětvím rétoriky, jinak řečeno, historikové nechtěli prostě jen zaznamenat minulost, ale podat její přesvědčivý popis, a proto ve svých knihách s povděkem využívali jakýkoli literární

trik, který posiloval jejich názor. Proto v určitém smyslu platí, že čím lepší historik, tím je větší nebezpečí, že vás napálí. Zásadní problém spočívá rovněž v tom, že ve starověkém pojetí byly události hnány kupředu zcela jen silami etností, ne neřestí jednotlivých aktérů, přičemž už nezbývala žádná role pro velké síly sociální a ekonomické transformace: tak trochu jako bych chtěl vysvětlovat vzestup USA ke statusu supervelmoci zcela z hlediska osobnostních rysů konkrétních prezidentů, a přitom vůbec nepřihlížel k uhlí, oceli, železnici nebo imigraci. Proto existují zdroje, které obsahují více či méně informací, ale žádný, jehož popis bychom mohli prostě akceptovat jako bernou minci. Nejpřístupnějším a zároveň jedním z nejpodrobněji prozkoumaných a nejzajímavějších příkladů je Ammianus Marcellinus, který znal neuvěřitelné množství věcí ze své doby a jediný nám zanechal popis bitvy u Adrianopole. Ale Ammianus byl chytrý autor a věděl, jak dosáhnout svého, takže čtenář by se měl mít na pozoru!

Kdy se Římská říše zhroutila? Bylo to v určitém okamžiku? Nebo se jednalo o postupný proces?

Na to je spousta možných odpovědí! Určitě se dá říci, že jakmile se na římské půdě usadilo více skupin přicházejících z vnějšku – barbarů, jak je nazývali Římané –, než mohla říše zvládat a doufat, že je neutralizuje, bylo jen otázkou času, kdy s nimi místní římské elity začnou uzavírat smlouvy a dojde k rozpadu. K tomu docházelo

Peter Heather:
The Fall of the Roman Empire: A New History of Roman and the Barbarians, Oxford University Press 2005, 608 stran

od roku 410, podle mého názoru v důsledku příchodu Hunů, a pak až do roku 476, kdy byl sesazen poslední západořímský císař, pouze sledujeme, jak se samy od sebe odvíjejí logické důsledky pronikání barbarů. To je širokouhlý obraz, v němž ale existují nepředvídané události. Ještě v roce 468, kdy ztroskotal mohutný útok proti Vandalům, bylo podle mého názoru možno zachránit zbytky západní říše sestávající z Itálie, severní Afriky, Španělska a jižní Galie. To by nebylo pro další vývoj nijak bezvýznamné.

Existuje z pádu Římské říše nějaké poučení, které by si měly vzít moderní společnosti? Jak by se podobnému osudu mohly vyhnout USA?

Skutečně relevantní poučení, domnívám se, spočívá v pochopení skutečnosti, že už samotná existence nějaké říše – ovládající určitý prostor a užívající svou moc k tomu, aby v něm uspořádala vztahy ke svému prospěchu – vzbuzuje zcela přirozenou reakci u kohokoli dalšího. Vnější síly se organizují tak, aby z daných okolností vytěžily pro sebe to nejlepší, a v dlouhodobém horizontu tak přirozeně a nevyhnutelně podřívají mocenskou převahu, která především říši vytváří. Čtyři století římské nadvlády nakonec vyústily do procesu vývoje politických entit na Blízkém východě a v Evropě, které byly schopny odrážet římskou moc, a když se to stalo, říše se rozpadla. Pro mě z toho plyne, že říše by neměla být příliš agresivní vůči ostatním a že by se měla smířit s tím, že v dlouhodobých procesech vývoje se dostanou do popředí i další hráči. To nemusí znamenat naprosté zhroucení jako v případě Říma, pokud bude říše ochotna znovu vyjednat nové uspořádání vztahů, když se starší řád dominance stane anachronismem.

Jak moc přispěla k pádu Říma doba hunského teroru za vlády Attily?

Podle mého názoru byl Attila jen vedlejší postavou. Říše zanikla nikoli proto, že ji dobyl Attila, ale protože skupiny usazené na římské půdě vyjmuly velké oblasti její daňové základny z centrální kontroly. Její daňové výnosy pocházely především ze zemědělství, takže ztráta provincií znamenala ztrátu životní mízy impéria, což nakonec vedlo k nedostatku finančních prostředků na udržování velkých armád v poli a v tom to bylo. Hlavní dopad na říši měli Hunové ještě před vládou Attily: zatlačili příliš mnoho barbarských skupin příliš rychle do římských oblastí – ve dvou vlnách, v jedné v letech 375–380, ve druhé v letech 405–408 – a římský stát nebyl schopen je neutralizovat.

Jaká v tom všem byla role Persie?

Na tu se snadno zapomíná, protože Persie byla vždy daleko od západní říše a nikdy nevstoupila do nějaké její části, natož aby ji dobyla. Ale vzestup Persie na úroveň supervelmoci ve třetím století byl pravděpodobně nedílnou součástí jediné a vůbec největší eroze strategické mocenské převahy, která původně umožnila vznik Římské říše. Akce Hunů, Gótů a Vandalů jsou pochopitelné, jen když si uvědomíme, že ochablost imperiálního systému byla důsledkem předchozích vyčerpávajících bojů s Persií.

Jaká byla role vnitřních omezení v rámci římského systému?

Říše byla největším státem, který kdy existoval v západní Euroasii, a v chodu ho udržovaly primitivní komunikace a technologie. Katastrofální politické důsledky vpuštění ozbrojených cizinců na její teritoria lze pochopit, když si uvědomíme, že její systém vlády a výkonu moci byl nutně vysoce decentralizovaný a neefektivní. Ale to nebylo nic nového, k tomu

docházelo vždy: proto raději mluvím o omezeních než o slabosti.

Jaká je vaše oblíbená kniha?

Takové otázky mi často kladou mí synové a já opravdu nevím, jak odpovědět: to závisí na tom, jakou mám náladu! Mám rád složité špionážní romány, jaké psal například John le Carré, ale pád komunismu tento žánr v podstatě zničil. O'Bryanova řada začínající románem *Master & Commander* má velkolepou osnovu, ale jsem rovněž fanouškem Sherlocka Holmese (i když jeho řešení obvykle zahrnují podvod, protože má více informací než čtenář) a Jane Austenové. Mám rád i dobré dějiny všech období. Jako historik pozdního Říma a raného středověku musím být přirozeně srovnávací historik: nestačí mít informace o vlastním období, takže zpravidla hledám inspiraci u ostatních.

Z blogu OUP (blog.oup.com/2007/07/rome_questions) přeložil Jiří Ogrocký.

K článku Jiřího Macháčka na s. 8–11: Rekonstruovaný interiér slovanské zemice

K DALŠÍMU STUDIU

ROZPAD A ZÁNİK OSMANSKÉ ŘÍŠE

LUBOŠ KROPÁČEK

Na svém vrcholu patřila k největším říším, jaké dějiny poznaly. Rozložila se do všech tří kontinentů Starého světa. Počítáno od zakladatele dynastie Osmana (zemřel 1326), přes růst a mocenský rozmach v prvních stoletích novověku, dospěla k zániku ponížena, v předsmrtných křečích po první světové válce po zhruba 600 letech existence.

Na počátku těchto dějin Osmanův rod vládl jen jednomu z malých státeků, jaké si ustavovaly kmeny tureckých přistěhovalců ze Střední Asie na účet byzantských maloasijských území. Úspěšnou expanzí nesenou vojenskou silou i šikovnou diplomacií ovládli Osmanův syn Orhan a pak další potomci s tituly sultánů rozsáhlá území jak Malé Asie, tak jižního Balkánu. Dobytím Konstantinopole roku 1453 osmanští Turci vyvrátili zbytky Byzantské říše a osvojili si sebevědomí coby její nástupci, kteří nadále ovšem představují již nikoliv křesťanské pravoslavní, ale sunnitský islám. V dalším století expanze dosáhla vrcholů. Sultán Selim I., nazvaný nikoli bezdůvodně Yavuz („Hrozný“), vedl v letech 1512–1520 válku východním směrem proti šitům a pak do arabských zemí Blízkého východu. Jeho syn Süleyman I. (1520–1566) přivedl říši k maximální moci a rozkvětu, právem ho Turci označují přídomkem Kanuni („Zákonodárce“), Evropané zase Magnifique („Nádherný“). Jeho nejvýznamnější vojenská tažení směřovala zejména Balkánem do střední Evropy, po vítězství u Moháče (1526), pak Turci stanuli poprvé až před Vídní (1529). Rozdělíme si další výklad do těchto dvou směrů.

Osmanská vláda nad arabskými zeměmi

Selim porazil egyptské mamlúcké vládce v Sýrii (1516) a pak dobyl i Káhiru (1517). Tam žili pod ochranou mamlúckých emírů potomci slavných abbásovských

chalífů, které kdysi (1258) vyhnali z Bagdádu mongolští dobyvatelé. V Egyptě měli už jen ozdobnou náboženskou funkci, pouhý odlesk někdejšího postavení duchovní hlavy sunnitského islámu. Selim si ji i v této podobě přisvojil. Ujalo se podání, že poslední abbásovský chalífa mu svou hodnost po dobytí Káhiry předal. Koncem 19. století zde osmanští sultáni našli cenný argument pro vyvýšení svého místa v mezinárodní politice a zvláště v islámském světě. Uplatňoval jej zvláště koncem osmanské éry sultán Abdülhamid II. (1876–1909) a pak jeho nástupce Mehmed V. za světové války. Další cennou islámskou duchovní trofej si pro svůj sultanát vynutil Selim, když si podřídil urozeného vládce (šerífa) Mekky a dal si od něj svěřit titul *Chádim al-haramajni š-šarífajn* („Kustod dvou svatých okrsků“, tj. Mekky a Medíny). Dnes se jím zdobí králové Saúdské Arábie.

Od Selimovy doby byly Syropalestina, Irák a Egypt podrobeny říši jako provincie. V 19. století měl tento status v Egyptě dosti zvláštní podobu. V letech 1798–1802 zemi ovládla Napoleonova expedice. Po odchodu Francouzů se moci chopil schopný osmanský důstojník albánského původu Mehmed Alí, který se svým nadřazeným osmanským pánem (anglickým termínem „suzerénem“) dokonce válčil, a nebýt anglického vměšování, býval by jej porazil. Každopádně od Mehmeda Alího vzešla dynastie panovníků Egypta s měnícími se tituly (paša, *wálí*, *chedív*, *sultán* a nakonec král) a rozsahem reálné moci. V roce 1882 obsadilo zemi britské vojsko a vrcholnou moc soustředil ve svých rukou britský generální konzul. Teoreticky si ji uchovával nadále domácí *chedív* a jako mezinárodně právní fikce Egypt spadal stále pod suverenitu Osmanské říše. Tento stav se stal neudržitelným, když osmanský sultán na podzim 1914 vyhlásil Anglii válku. Tehdy Británie konečně prohlásila Egypt za svůj protektorát. Když po válce dosáhl

nezávislosti, jeho vládci z rodu Mehmeda Alího získali titul králů.

Bizarnosti turecko-egyptského vztahu se promítly také do dějin Súdánu. Egypťští panovníci jej od roku 1820 dobyli jako državu pro svůj dvůr a ambice. Tím byl ale zároveň podřízen Osmanské říši a byl v něm zaváděn obdobný správní systém s podobným personálním obsazením hodnostářů jako v říši. Kolonizovaní Súdánští se cítili poníženi, systém označili za cizáckou *turkíji* a svrhnout ji zařadili mezi cíle svého mahdistického povstání (1881–1898). V odborné historické literatuře se používá termínu „turecko-egyptská“ vláda. Po porážce mahdistů bylo nad zemí oficiálně nastoleno anglo-egyptské kondominium, osmanské reference si uchovaly stopy nanejvýš ve vysokém – nikoli lidovém – pojetí islámu.

Osmanské panství v Africe se ve vrcholném 16. století rozprostřelo také severními územími kontinentu všude na západ od Egypta. Jedinou arabskou zemí, kterou Osmané nikdy neovládli, zůstalo Maroko, zatímco alžírská pobřežní města svěřili pod osmanskou ochranu jako vazalskou provincii jejich faktičtí páni turečtí korzáři. Podobně si počínali také tunišť *bejové* a v libyjském Tripolsku turečtí pašové, následovaní později tureckou dynastií Karamanliovců. V těchto všech maghribských zemích učinily osmanské svrchovanosti konec evropské koloniální záměry. Alžírsko obsazovali Francouzi vojensky od roku 1830. V Tunisku Francie přiměla místního beje podrobit se jejímu protektorátu v roce 1881. A Libyi vojensky okupovala Itálie roku 1911. Osmanům zabránily ve vojenském odporu války, které proti ní krátce v téže době rozpoutaly balkánské národy. Omezili se tak vůči Italům na pouhou rétoriku o uchování duchovní jurisdikce.

Do srdce Evropy a zpět k Bosporu

Za Süleymana Nádherného a pak v následujícím století si říše podrobila balkánská území včetně značné části Uher. Některá přímo okupovala (po r. 1541 jeden ze čtyř *sandžaků* budínského vilájetu tvořilo nejseverněji slovenské Filakovo, po r. 1663 Turci obsadili Nové Zámky), jiným dávala za poplatek vazalský status (Moldavsko, Valašsko, Sedmihradsko). K nám dospěly „turecké války“ jen omezenými plenivými vpády na Moravu a obecně po generace děděnými pocity nepřátelství a strachu. Historický zlom přinesla porážka Turků u Vídně roku 1683, kdy habsburským obráncům dorazil na pomoc polský král Jan Sobieski. Ústupem

od Vídně Turci ztráceli mnoho ze své válečné prestiže. V dalších válečných srážkách pokračovaly úspěchy křesťanských sil: habsburských císařských vojsk (Evžen Savojský) a jejich německých a benátských spojenců. Na východnějších frontách převzali vedoucí roli v boji proti muslimům, ať Tatarům či Turkům, po Polácích Rusové. V postupujících válkách poráželi osmanské vazaly u Černého moře i na severním Kavkaze. Car Petr Veliký vznesl dokonce pro Rusko nárok na uznané postavení ochránce pravoslavných křesťanů v Osmanské říši. V kombinaci s probuzeným slovanským uvědoměním myšlenka pak nabyla na síle v ruské politice na Balkánu v 19. století. Ještě předtím Kateřina Veliká skoncovala s Krymským chánátem (1774).

Vedle sílící Evropy Osmanská říše v 19. století zřetelně slábla. Polovičaté snahy o reformy narážely jak na vnitřní finanční potíže, intriky a nepořádky, tak na zájmy evropských mocností. Pro ně se říše stala „nemocným mužem na Bosporu“ nebo prostě „východní otázkou“: jak s ní naložit, aby prospěch z likvidace připadl nám, a ne konkurentům. Říše ztrácela části svého území na Balkáně postupně po celé století a pak ještě dál v předvečer Velké války. Řekové si vybojovali nezávislost povstáním (1821–29), které Evropané podpořili nejenom morálně, ale Anglie, Francie a Rusko také svým loďstvem. Další kroky k nezávislosti vedly cestou vyzkoušenou již dříve vazaly na periferiích říše přes rozvolnění vazeb na Istanbul k prohloubení autonomie až k její plné míře a mezinárodnímu uznání. Touto cestou prošly Srbsko, Rumunsko i Bulharsko. Všimneme si podrobněji pouze Bosny a Hercegoviny.

Její zvláštní cesta souvisela s rusko-tureckou válkou 1877–78, kterou ukončila mírová dohoda ze San Stefano, korigovaná vzápětí mezinárodním Berlínským kongresem. Svolavatelé Bismarckovi a evropským mocnostem šlo o to, aby Rusko nezískalo příliš a Osmanská říše nebyla příliš ponížena. Kongres navíc reagoval na rolnické bouře v Bosně, které řešil nabídkou této země do správy Rakouska-Uherska. Habsburská monarchie nabídku přijala a Bosnu vojensky obsadila. Její vojsko (s velkým kontingentem českých vojáků) pak muselo potlačovat rozsáhlé povstání domácích muslimů, Bosňáků. Přestože řízení země si ve všech sférách převzala energicky Vídeň, teoreticky suverenita zůstávala Osmanské říši. *De facto* osmanský sultán a chalífa si uchovával místo pouze v islámských pátečních kázáních. Podobné mezinárodně právní situace jsme si již všimli při zmínce o Egyptu po britské vojenské okupaci 1882. Podobně byl sultán vyřazován ze hry také na

Kypru, který Berlínský kongres svěřil roku 1878 do správy Britům. Ti pokračující teoretickou osmanskou suverenitu zrušili až při vypuknutí válečného nepřátelství na podzim 1914. V případě Bosny absurdní suverenita skončila dříve. Když v Istanbulu roku 1908 získali moc nacionalističtí mladoturci, chtěli uspořádat volby i v teoreticky osmanské Bosně. Rakousko tomu zabránilo rozhodným aktem plně anexe země. Protestovaly jen Srbsko a Rusko. Osmanská vláda anexi uznala za finanční odškodnění a stažení rakousko-uherského vojska z nevelkého Novopazarského sandžaku.

Proces rozpadu říše posunuly ještě dál dvě balkánské války v předvečer Velké války. V první (1912–13) spojené síly Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory porazily Turky a mírovou smlouvou v Londýně připravily Turky o Kosovo, Novopazarský sandžak, Makedonii a Západní Thrákii, celkem více než 80 % území, jež jim v Evropě zbývalo kromě nevelkého zázemí u Istanbulu. Vznikla nezávislá Albánie. V druhé válce (29. 6. – 10. 8. 1913) se bývalí spojenci spolu s Rumuny a Turky postavili proti Bulharsku a přiměli je předat část získaných území. Války ukázaly, jak slabé je osmanské Turecko na evropské půdě.

Osudný džihád

Již v „dlouhém 19. století“ se do výhledů osmanské politiky promítala vzájemná rivalita evropských mocností. Někdejší hlavní protivník na Balkáně, habsburská monarchie, v této době tento rys ztratila. Rakousko proti Osmanům již neválčilo, na Balkáně sice vidělo jediný možný prostor k územním ziskům, avšak jako soupeře tu vnímalo spíše Rusy než Turky. Neúčastnilo se ani krymské války (1853) a zdrženlivost mu tehdy i o generaci později přinesla prospěch, tentokrát mezinárodní nabídkou zisku Bosny. Odrážela se tu politika německého kancléře Bismarcka, který sice držel Turky stranou od koncertu mocností, avšak vhodně poblíž pro Němce. Využít turecké vojáky ostatně neváhal již Friedrich Veliký, a to v době, kdy pro Marii Terezií a pro většinu Evropy to byli stále především nepřátelé víry. V éře postupujícího nacionalismu na všech stranách viděl Vilém II. v Osmanské říši vhodný alternativní směr ke koloniálnímu rozmachu Anglie, Francie a Ruska a také velkou hospodářskou příležitost. Ztělesnila ji stavba železnice Berlín–Bagdád.

Do historie se zapsal také její vedlejší projekt: Hidžázká železnice, zprovozněná na úseku Damašek–

Medína v roce 1908. Projektoval ji německý inženýr a financovala Deutsche Bank s tím, že splácen má být jako islámská nadace (*waqf*). Motivace byla jak náboženská – doprava poutníků –, tak vojenská – doprava tureckých posádek do jejich center v Hidžázu, Asíru a Jemenu. Šeríf Mekky a arabské kmeny pohlíželi na projekt nevlídně jako na nástroj posílení neoblíbené turecké nadvlády.

Když v létě 1914 vypukla Velká válka, účast vyčerpané Osmanské říše nebyla zprvu jistá. V zemi působili němečtí důstojníci z vojenské mise, které velel generál Liman von Sanders. Podléhali přímo osmanskému ministru války Enveru Pašovi. V istanbulském přístavu kotvily dva německé křižníky, které po vypuknutí války již nemohly vyplout k Gibraltaru, a tak je Turci odkoupili a německé posádky převlékli do osmanských uniforem.

Úředně říše vypověděla dohodovým mocnostem Anglii, Francii a Rusku válku 12. listopadu 1914. Nescházel přitom ani kontraverzní moment: islámské autority říše vyhlásily džihád, tedy válku nábožensky legitimní a vlastně (kolektivně) povinnou, třem křesťanským státům – v alianci s jinými dvěma. Na okraji velkých dějin se tu rozpoutala i válka sektorová. Podobně jako lídři sociálních demokratů tehdy sklouzli na pozice svých nacionalismů, do válečných táborů se rozešli také učení orientalisté. Známy arabista Snouck Hurgronje z Nizozemska, které zůstalo neutrální, označil osmanský džihád za „svatou válku made in Germany“. Jeho studii ihned převzala britská a další dohodová média. Německý arabista C. H. Becker naopak začal mobilizovat kolegy k opačnému tvrzení, že jde o ryze islámský legitimní boj. Dnes z archivních pramenů víme, že výzva k džihádu vycházela z německých i domácích osmanských zdrojů. Víme také, že náš Alois Musil se k Beckerově výzvě nepřipojil, byl však rakouskými úřady vyslán přesvědčovat své přátele arabské beduíny, aby se nepřipojili k protitureckému povstání, k němuž je vyzýval Musilův anglický protihráč T. E. Lawrence.

Válečné operace v osmanském prostoru proběhly na čtyřech frontách:

- Na Kavkaze, kde hned úvodem Turci utrpěli zdrcující porážku od Rusů. Mstili se na domácích křesťanech, tedy zvláště na Arménech, Asyřanech a Řecích. O genocidním měřítku deportací statisíců Arménů víme i z početných zpráv německých a rakousko-uherských očitých svědků, kteří ovšem nijak nezasáhli.

- V roce 1915 až do ledna 1916 se z iniciativy prvního lorda britské admirality Winstona Churchilla snažily britské, francouzské, australské a novozélandské invazní jednotky vyřadit Osmany z války obsazením Istanbulu a mořských úžin. Myšlenka nahrávala obava, že po vítězství nad říší Rusko uskuteční svůj neskrývaný válečný cíl anektovat Úžiny a Cařihrad. Britský útok byl veden od Gallipoli na severním břehu Dardanel – a narazil na tuhý odpor. Z tureckých velitelů se zde osvědčil zvláště Mustafa Kemal. Tentýž, který po válečné porážce říše vedl úspěšný zápas za národní sekulární turecký stát na jejích troskách.
- Třetí a čtvrtá fronta se ustavily na arabské půdě, jednak v syropalestinském prostoru, jednak v Mezopotámii. V obou případech řídili útok na říši především Britové. Po jejich boku ale stanuli jako nová síla Arabové usilující o svržení osmanské nadvlády a o vlastní státotvorné uplatnění.

Arabské povstání

Nové ideové proudy, které na Blízkém východě nabývaly od konce 19. století na síle, zahrnovaly jak panislamisumus, tak odlišný etnický nacionalismus s jeho – navzájem protikladnou – tureckou, nebo arabskou verzí. Sultán Abdülhamid viděl ještě hlavní tmel a přitažlivost říše v islámu, mladoturci, kteří ho vystřídali u moci, byli již spíše nacionalisté. Mezi arabskými poddanými se šířilo vědomí odlišnosti od vládní vrstvy jak v tradičním rodovém a kmenovém smyslu, tak v duchu moderní státotvornosti. Na Arabském poloostrově osmanští Turci ovládali jen volně pobřežní oblast podél Rudého moře, zatímco na pobřeží Zálivu jejich někdejší ambice v 19. století vytlačily ze hry panovnické rody místních šejchátů či emírátů – jež vládou v těchto bohatých ropných monarchiích dodnes – výhodnějšími protektorátními dohodami s Brity. V roce 1913 Turci uznali britský protektorát i nad Kuvajtem. V rozsáhlém pouštním středu Arábie se zároveň od 18. století rozšířilo učení wahhábismu, obviňující Osmanskou říši z kacířských novot, které zhanobily ducha ryzího arabského islámu Muhammadovy éry. Kmenovou nechuť k Turkům pociťovali i Jemenci. Říše se v Arábii drobila podobně, jak jsme již viděli v severní Africe a v Bosně a jak s vypuknutím Velké války provedli Britové v Egyptě a na Kypru.

Koncem roku 1914 se Osmané chystali zaútočit z Palestiny proti Britům směrem na Suezský průplav. Záměr ztroskotal. Pro nás může být zajímavý tím, že

v osmanském vojsku tu působil i menší počet českých vojáků v rakousko-uherské misi; působili zvláště v dělostřeleckých oddílech u kanonů dodaných Škodovkou. Rozhodnutí na syropalestinské frontě přinesla až britská ofenzíva vedená z Egypta v roce 1917, která otevřela vojsku generála Allenbyho počátkem prosince cestu k vítěznému vstupu do Jeruzaléma. V té době se zároveň již uskutečňovaly myšlenky britských stratégů využít růstu arabského národního cítění a zároveň náboženské prestiže šerífa svatého města Mekky Husajna z hášimovského rodu k vyvolání arabského povstání proti říši. Turci krvavě potlačovali jakékoliv projevy neloajálního arabského nacionalismu v Sýrii, Libanonu i Iráku krvavými represemi.

Britové nabízeli šerífu Husajnovi spojenectví již před válkou, do jednání se zapojoval i jeho syn Fajsal. Slibovali Arabům samostatnost a Husajnovi uznání za jejich předního představitele. Nabídky se postupně upřesňovaly v korespondenci, kterou se šerífem vedl britský vrchní komisař v Egyptě Mac Mahon. Při britské rozvědce v Káhiře se ustavilo zvláštní Arabské byro, jež pracovalo na plánu protitureckého povstání Arabů a pak ustavení arabského státu nebo federace pod britským vlivem. Do těchto plánů byli různě zasvěceni nebo zapojeni poslanec Sykes a arabista plukovník T. E. Lawrence. Šeríf dal pokyn k protitureckému povstání 5. června 1916 a v listopadu se prohlásil za krále arabských zemí. Jeho armádu ustavili arabští beduíni, do jejího čela se postavil Fajsal spolu s arabskými nacionalisticky smýšlejícími důstojníky a mužstvy ze Sýrie nebo Iráku. Výrazné role Fajsalova poradce se ujal s Araby upřímně sympatizující Lawrence. Tato šerífská armáda ustavila samostatné pravé křídlo postupujícího Allenbyho britského vojska v Syropalestině. V červenci 1917 dobyli jordánskou Akabu, v říjnu 1918 vstoupili vítězně do Damašku. V té době se již blížilo konečné vítězství i na mezopotámské frontě, kam Britové vyslali vojenské síly od své koloniální správy v Indii. Při vylodění u Kuvajtu a v irácké Basře (koncem 1914) se mohli opřít o systém protektorátů, který si již dříve vybudovali na arabských březích Zálivu. V dubnu 1916 však jejich expediční sbor v Iráku utrpěl zlou porážku a obsadit Bagdád se jim podařilo až téměř o rok později. Po vítězném vstupu Britů a Fajsalových oddílů do Damašku a pak Britů také do Bejrútu a severosyrského Aleppa (Halabu) bylo mezi Británií a poraženými Osmany uzavřeno na ostrově Mudros příměří, fakticky kapitulace (30. 10. 1918). Britské jednotky však v severním Iráku postupovaly ještě dál a obsadily Mosul, který měl být podle původních

ujednání přenechán francouzskému vlivu. Sílyly ne-
jistoty co dál, Fajsalovi Allenby sdělil, že o konečném
uspořádání rozhodne až mírová konference.

HÁŠIMOVCI

Pokládají se za potomky Hášima, praděda proroka Muham-
mada, v případě Husajna (1854–1931) již v 37. generaci.
Postavení správců Mekky měli od 10. století. Osmanská říše
jim je rovněž přiznala, včetně titulů šeríf a emír. Když šeríf
Husajn po jednání s Brity zahájil protiturecké povstání,
prohlásil se za „krále arabských zemí“, po vítězství mu
ale Britové přiznali pouze titul krále Hidžázu. Když Turci
v březnu 1923 zrušili chalífát, Husajn se prohlásil novým
chalífou a království Hidžáz předal synu Alímu. Oba pak
v letech 1924–25 vyhnal ze svatého islámského území
saúdský král Abdal‘azíz a Husajn dožíval v emigraci u syna
Abdalláha v Ammánu. Z jeho pěti synů hráli politickou
roli tři: nejstarší Alí (1880–1935) vládl krátce v Hidžázu,
Abdalláh (1889–1951) se stal králem Zajordánska, zřízené-
ho nově roku 1921 právě pro uspokojení jeho rodiny. Jeho
potomci vládnou jako králové Hášimovského království
Jordánska do dnešního dne. Třetí syn Fajsal (1885–1933)
velel šerífovskému povstaleckému vojsku proti Turkům. Po
dobytí Damašku se prohlásil králem Sýrie (1920), vypudili
ho však Francouzi, kteří si nechali přidělit Sýrii jako své
mandátní území. Fajsal se pak uchýlil v Iráku, kde mu
mandátní mocnost Británie přiznala hodnost krále. Jeho
potomci (Ghází a Fajsal II.) panovali pak i v nezávislém
Iráku do převratu, který monarchii zrušil (1958).

Jiné plány pro arabská území

Sliby dané Hášimovcům z byra v Káhiře v McMahonově
korespondenci nepředstavovaly jediný britský projekt,
jak naložit s arabskými územími po předpokládané po-
rážce Osmanů. Značně se od nich lišily tajné smlouvy,
jež Británie uzavřela se svými francouzskými spojenci,
a také příslib, který dala sionistickému hnutí Balfou-
rovou deklarací. V obou případech šlo o významné
kroky, jejichž důsledky určily politickou tvář Blízkého
východu a připomínají se mezi zdroji tamního neklid-
ného dění dodnes.

Vedle Arabského byra v Káhiře formovali britskou
strategii pro Blízký východ znalec teritoria, konzerva-

ktivní poslanec Mark Sykes, a z odlišných pozic politici
činitelé indického úřadu v Londýně. Těm podléhal
britsko-indický expediční sbor nasazený v Iráku a jejich
vztahy k arabským činitelům se lišily od káhířských.
Počítali například s budoucí velkou rolí Ibn Sa‘úda –
a v tom se nemýlili. Mark Sykes zatím od roku 1915 pra-
coval na plánu parcelace osmanského území tak, aby
své díly dostali také francouzští, ruští a italští spojenci.
Po úpravě dohodnuté s francouzským zmocněncem
Charlesem Picotem a schválené oběma vládami na jaře
1916 se stal výchozím dokumentem k dalším tajným
jednáním. Rusko v dalším vývoji vypadlo ze hry bolše-
vickým převratem, kdy byla zveřejněna i tajná ujednání
z dohody označované nadále Sykes-Picotova. Stala se
základem mírových jednání s poraženou Osmanskou
říší a uspořádání vnuceného Turkům mírovou smlou-
vou v Sevres (10. 8. 1920). Byly ustanoveny arabské
státní celky pod svrchovaností Společnosti národů, kte-
rá jejich správu svěřila mandátním mocnostem: Irák,
Palestinu a Zajordánsko Británii, Sýrii s Libanonem
Francii. Hranice stanovované u evropských stolů a celý
systém Sykes-Picotovy dohody nikdy nebyl arabskými
národovci přijímán příznivě. Válečným argumentem jej
učinil v roce 2014 takzvaný „Islámský stát“, když ustavil
na severu Iráku a Sýrie svůj samozvaný „chalífát“.

Jiným diplomatickým aktem s dalekosáhlými dů-
sledky se stala Balfourova deklarace z 2. listopadu
1917, tedy dopis, který zaslal britský ministr zahraničí
Arthur Balfour představiteli sionistického hnutí baro-
nu Rothschildovi. Potvrzoval, že vláda Jeho Veličenstva
pohlíží příznivě na zřízení domoviny pro židovský lid
v Palestině. Byl to zřejmý úspěch hnutí, jemuž se dříve
jeho zakladatel Theodor Herzl snažil otevírat přístup do
Palestiny jednáními se sultánem Abdülhamidem i císa-
řem Vilémem II. s mlhavými výsledky. Za světové války
se sionistické snahy orientovaly na Británii. K úspěchu
dopomohlo osobní nasazení vědce Chaima Weizmanna
i vojenská angažovanost židů na britské straně. Význam
Balfourovy deklarace v dějinách směřujících k vytvoře-
ní státu Izrael (1948, prvním prezidentem Weizmann)
přesahuje záběr našeho článku.

Demontáž říše

Vojenská porážka říše, která se za světového konfliktu
postavila na nesprávnou stranu, znamenala v očích
vítězských mocností šanci konečného řešení „východ-
ní otázky“. Na bázi Sykes-Picotovy dohody směřovala

mírová jednání v Sevres k rozdělení arabských území do mandátní správy Británie nebo Francie, pod cizí správu měly připadnout i oblasti obývané etnickými Turky. Na jižní Anatolii si vznášela nárok Itálie, Řekové počítali s tím, že získají plnou kontrolu nad oblastí, kde žili ostatně již od starověku. V poválečné éře doby libující si v hovoru o sebeurčení národů se však nikdo nepostavil za početné, ale kmenově roztržité a politicky nejednotné etnikum Kurdů, rozdělené nadále mezi nově ustavené Turecko, Sýrii, Irák a skupiny v Íránu a na Kavkaze.

Na turecké představitele říše dolehla porážka velmi těžce. Všichni tři vůdci odpovědných mladoturků uprchli hned v listopadu 1918 přes Oděsu do Berlína a brzy je čekala smrt: bývalého velkovezíra Talaata zavraždil arménský mstitel v Berlíně (1921), Cemal, který se snažil prostředkovat mezi Turky a bolševiky, byl v tomtéž roce zavražděn v gruzínském Tiflisu a Enver padl v dalším roce s Koránem v ruce v Buchaře. V tureckém etnickém prostředí se zvedlo hnutí za záchranu dehtaného národa a rozchod s minulostí. Národnímu hnutí se postavil do čela úspěšný vojenský velitel Mustafa Kemal, rozhodnutý k radikálním reformám. Myšlenka osmanismu a říše ztratila věrohodnost, kemalisté ji odvrhli. Sultán Mehmed V. Rešid (vládl 1909–1918), starý pán písíci vlastenecké verše, zemřel hned na počátcích konce. Jeho nástupci Mehmedu VI. Vahiduddinovi bylo souzeno dynastii ukončit. Turecké Velké národní shromáždění vyhlásilo 1. listopadu 1922, že Osmanská říše se ruší, a sultán byl prohlášen za nežádoucí osobu ve všech zemích, kde kdysi vládl. Kemalisté sultánovi nedovolili ratifikovat ponižující mír ze Sevres

a vítěznou válkou vyhnali Řeky z anatólských území. Nová mírová jednání v Lausanne (1923) pak stanovila nové hranice pro novou republiku a dohodla rozsáhlé výměny obyvatel mezi Řeckem a Tureckem podle náboženského a etnického klíče. Dne 29. 10. 1923 byla vyhlášena Turecká republika s hlavním městem Ankarou. Prezidentem byl zvolen Mustafa Kemal, jež v rámci evropeizačního zavádění přijetí bylo dáno honorifické Atatürk („Otec Turků“).

Pozůstatkem minulosti zůstávala ještě náboženská instituce chalífátu. Posledním chalífou byl Mehmedův bratranec Abdülmecid II. V duchu někdejší osmanské propagandy a džihádu ji hájili chalífatisté z Indie i některých arabských zemí a jitrili nálady k obraně starých pořádků. Mustafa Kemal dal proto tisíciletou instituci zrušit. Stalo se tak 3. března 1924. Úřad se pokusil převzít hidžázský král Husajn al-Hášimí, ale nedosáhl širšího uznání. Toho se nedočkali ani jiní korunovaní arabští pretendenti, panislámské konference svolané s cílem zvolit novou hlavu sunnitských muslimů skončily bez dohody. Jako nové politické a kulturní pojitko muslimů je dnes vnímána mezistátní Organizace islámské spolupráce (tak se nazývá od r. 2011), která sdružuje 57 států s většinou islámským – sunnitským nebo i šiitským – obyvatelstvem. Mimo legalitu se objevují snahy islamistických radikálů ustavit samozvaně nový chalífát.

Upravená verze tohoto textu vyšla v časopise Živá historie, č. 11/2018.

Luboš Kropáček je profesorem na Katedře religionistiky HTF UK v Praze.

OSWALD SPENGLER A ZÁNİK ZÁPADU

RIO PREISNER

*Jeden z mála myslitelů, kteří se ve 20. století zabývali dílem Oswalda Spenglera (1880–1936), byl Rio Preisner (1925–2007), český germanista, filozof, básník a překladatel, který se fenomenální Spenglerovou knihou *Untergang des Abendlandes (1918–1922)* zabýval v americkém exilu. Své postřehy a kritiky Preisner vkomponoval do své knihy *Česká existence*, z jejíž rukopisné verze přinášíme ukázkou.*

* * *

Jediný, kdo z roty literátů a myslitelů pretotalitárního Výmaru viděl hlouběji, byl Oswald Spengler. Jeho „vidění“ ovšem nepronikalo ani k podstatám věcí, tím méně k podstatám dějin a kultur. Ale byl s to z matných stínů odvodit celkem rozumný závěr: o konci západní kultury. Objev nikoli nový, nikoli nečekaný. Spengler, jako ostatní proroci zániku, jejichž řadu lze sledovat daleko zpět do 19. století, věštil zkázu, aniž nabádal k pokání, aniž volal po žíních a popelu, sám jsa synem zániku. Patřil k těm těžkomyslným duchům, kteří věští potopu a zároveň ironizují dílo Noemovo, k pyšným prorokům, kteří se nemohou dočkat potvrzení vědecké správnosti svého proroctví. Vše, co Spengler prorokoval, mohl kdokoliv spatřit na ulicích středoevropských měst.

Paradox Spenglerův: uvědomil si jasně, že hlavní, podstatná a vlastně jediná příčina zániku civilizací tkví ve ztrátě víry, aniž byl sám schopen tuto víru v sobě objevit, tím méně žít. Znamená to tedy, že sám vědomě toužil po tomto zániku? Tím bychom problém trestuhodně zjednodušovali. Pro Spenglera „víra“ tvořila součást, neoddělitelnou součást kultury, rozvíjela se a sílila s ní a zároveň neodvratně upadala a tratila se s kulturou. V jeho systému byla víra deter-

minovaná procesem zrání a uvadání zrovna tak jako kultura. Spengler nepostřehl rozpor mezi kategorií víry a determinismem; nemaje víru, nepochopil, že víra je nejvyšším výrazem svobody a může být buď jen svobodná, nedeterminovatelná, nebo vůbec nebýt. Víra zákonitě podléhající procesu zániku je protimluv. Statuováním toho protimluvu se Spengler zařadil mezi intelektuály pretotalitární výmarské éry, mezi ty, co strhávající masky utkvívali při pouhém (melancholicky) koketním gestu.

Známa Spenglerova teze o vzájemné cizotě a nepřenositelnosti kultur – v níž se makroskopicky zrcadlí souběžná existencialistická teze o mezilidském odcizení – nepřímou vyjadřuje faktum prázdného místa v dějinách, jakéhosi historizovaného „*hic sunt leones*“, k němuž dozrála poheglovská historiografie a filozofie dějin; u Spenglera dostalo podobu jakési „mezikulturní prázdnoty“. Ve střední Evropě se takhle „mezikulturní prázdnota“ vynořila až po Spenglerově smrti v konfliktu tradiční západní demokracie a totalitarismu. „Železná opona“ – toť jiný výraz pro „mezikulturní vakuum“. Postupující ve šlépějích Spenglerových, mohli bychom konstatovat, že nejen mezi kulturami, ale i v hájemství jedné kultury se mohou rozevřít propasti. Marxistické tezi o dvou kulturách (panské a utlačované), jež vyplývá z představy horizontálně a dvojdimenzionálně se rozvíjející dialektiky, chybí právě tato třetí dimenze radikálního hlubinného rozporu v celé struktuře kultury. Tenhle radikální rozpor možno dnes názorně sledovat v samém Spenglerově rozděleném Německu. Opět nutno varovat před simplifikací. Přes radikální odcizení nelze tam mluvit o naprosté bezvztažnosti: spíš naopak – stále víc bije do očí vzájemná závislost obou kultur, tradiční, demokratické kultury „Západu“

a nové kultury totalitární. Místo závislosti by bylo možná lépe hovořit o postupném splývání, nebo lépe o pohlcování jedné (demokratické kultury Západu) druhou (totalitární). Přitom je nápadné, že „tradiční“ kultura Západu, očividně slabší a poddajnější, skoro ani nepozoruje, že je pohlcována. Je to snad tím, že obě kultury jsou – přes všechno odcizení – natolik spřízněné? Nebo snad tím, že si jsou natolik odcizené, že jedna nepoznává přítomnost druhé ve vlastním středu? Otázka zní: která z těch dvou kterou vlastně ničí? Jedna druhou tím, že ji požívá, nebo druhá první tím, že je požívána? Spengler by patrně tento jev připočetl k znakům zániku kultury jako domu rozděleného v sobě samém. Nemá však toto sebepožíračství v sobě rozdělené kultury podobu svého víru, prázdného místa, vakua nicoty, do něhož se řítí obsah celé kultury; přičemž okraj tohoto Malströmu je vytyčen totalitární ideologií? Odkud však ta náhlá, savá, kanibalská prázdnota v samém středu kultury? Prázdnota, která odcizuje kulturu samu od sebe i od ostatních kultur a civilizací, a již si lze tudíž myslet v každé (zaniklé) a navždy lidstvu odcizené kultuře? Teprve teď jsme asi dorazili k jádru věci: Jak je možno toto ničivé, prázdné místo vůbec spojovat s kulturou? Vždyť se jím vylučuje sám předpoklad jejího vzniku! Jeho „přítomnost“ v kultuře by ji musela od samého počátku znicotnit. „Prázdno místo“ znamená nemožnost a nepřítomnost jakékoliv kultury – ledaže bychom připustili absurdno jakési antikultury sebe-ničivého vakua. Na druhé straně však víme, že toto prázdné sebeničivé místo v naší kultuře dnes existuje. Existuje vůbec kultura bez prázdného místa, cosi jako čirá, klasická kultura? Pak by se ovšem v takové kultuře nikdy nemohla otevřít propast vše požívající nicoty! Zdá se mi spíš, že kultura vzniká teprve tam, kde je dána možnost či předpoklad odmocnění kanibalské prázdnoty, a že smyslem a cílem kultury je umožnit překlenutí oné propasti, jež ji odcizuje od sebe samé i od jiných kultur. Umožnit, nikoli uskutečnit. Uskutečnění toho není v silách žádné kultury; kultura to překlenutí pouze přivolává, svolává, vyprošuje, a pokud tak činí, jako by jím byla obdarována. Podobá se to tak trochu situaci Izraelitů před vstupem do zaslíbené země: dokud Mojžíš zdviženými rukama vyprošuje vítězství, postupují, jakmile mu klesnou paže, obracejí se na ústup...

Z celého plyne snad také, že kulturu lze v její kulturnosti měřit hlavně schopností překonávat odcizení do nitra i navenek (ve vztahu k ostatním kulturám), a že naopak vnitřní i vnější odcizení kultury je znamením

jejího rozpadu, rozevření „prázdného místa“ vše pohlcující bezvztažnosti.

Historismus 19. století, osobující si schopnost „vcítovat se“ do cizích kultur a do minulosti, i historicismus 20. století, osobující si poznání obecných dialektických zákonů dějin, tvoří rub a líc jedné mince: ztráty jakékoliv vztážnosti, propadlost trendu nekonečného popíračství.

Se zánikem kultury zanikají všechny společenské třídy. Dá se to vyjádřit i obráceně: rozpad všech společenských tříd svědčí o zániku kultury. Zánik může mít podobu genocidy fyzické nebo duchovní, jeho „nejhumánnější“ podobou je zotročení fyzické nebo duchovní. Když hovořím o zániku ducha, myslím tím ducha dané kultury, duch „o sobě“ přežívá i v otroctví. Jak to, že se přitom udržuje kontinuita dějin? Nebo jde jen o biologické kontinuum, zpestřované sledem naprosto si cizích, navzájem se požívajících, sebe sama ničících kultur, o pouhý nekonečný, horizontální dialektický dějinný proces permanentního ortelu? Dějiny světa jako světový soud – permanentní revoluce – naprostá bezvztážnost čirého živého dění? Dilema zní pro mě takto: buď tenhle kosmický, totální ne-smysl, nebo usouvztáženění všeho na Krista, podmiňovatele a dárce všech vztahů.

Po první světové válce skoro celá inteligence, skoro všichni literáti a politikové ve střední Evropě přijali nauku o totální determinaci kosmického, nekonečného ne-smyslu dějin a kultury (bez Krista). V ní – asi z pudu sebezáchovy – spatřovali „vědecké“ revoluční poznání „reálné“ dialektiky dějin. Zákon dějin odvozený ze základu ne-smyslnosti dějin! ... Teprve z toho úzkostlivě zakrývaného rozporu je možno chápat živelnou, neukojitelnou potřebu konkrétní utopie. Ona slibuje syntézu a východisko v dialektice zákonitě ne-smyslnosti. Jejím nástrojem je totalitarismus, uzákoňovatel ne-smyslnosti.

Z učení o zániku kultury vyplývá i rozpor mezi dějinami a společenským řádem. Po první světové válce se zvedla první vlna nenávisti k „ničivým silám dějin“, reakce na kult (mytizovaných) dějin v 19. století. Masový úspěch totalitárních ideologií lze vysvětlit i tím, že pod rouškou vyřešení všech sociálních problémů slibovaly víc: konečné vyvrácení „ničivé ne-smyslnosti dějin“, triumf zákona nad dějinami: konkretizaci utopie. Nacionálsocialismus i marxismus chovají společnou nenávist k dějinám, jež svorně chápou jako projekci nesmyslnosti; nacionálsocialismus otevřeně, nedialekticky, marxismus zastřeně, dialekticky. Zatímco nacionálsocialismus zůstává stát u pouhé teze

ne-smyslnosti dějin, marxismus postupuje dále k negaci ne-smyslnosti údajným poznáním zákonitosti, jejíž absurdnost kamufluje stínoherním skokem do říše syntetické utopie.

Dvě vize povyšují O. Spenglera nad průměrné německé (kulturní) historiky a ideology (včetně Marxe): 1) poznání spojitosti mezi zánikem víry a zánikem civilizace; 2) poznání, že záchranu nemůže přinést „zítřek“, naopak: že „zítřkem“ je teprve dána první fáze bezprostředního zániku. Spengler se snaží veškerou v podstatě totalitární „futurologii“ přehodnotit. Totalitarismus chápe jako závěr, nikoli jako počátek nového. Zdá se to být nabíledni, avšak ve skutečnosti nejen masy, ale i většina středoevropské inteligence spatřovala v nacionálsocialismu a komunismu začátek nového věku. Spengler obě ideologie označil za projev nejzazší duchovní a politické a kulturní senility. Toto hodnocení vyplynulo ovšem z poznání sub 1), je na něm přímo závislé.

Historik A. Toynbee se nerad hlásí k O. Spenglerovi, svému učiteli. Toynbee neutralizuje ovšem Spenglerovu radikalitu, v čemž se ostatně zračí i rozdíl v duchovním a politickém rozpoložení či ovzduší střední a západní Evropy. Spenglerův determinovaný vztah mezi zánikem víry a zánikem kultury se Toynbee snaží „uvolnit“. Toynbee pochopil, že hlavní rozpor Spenglerova systému tkví v tom, že na jedné straně klade náboženství jako ústřední impulz rozvoje a soudržnosti kultur, na druhé straně všechny tyto náboženstvím formované a určené kultury navzájem od sebe příkře odcizuje. Přesněji: náboženství jako scelující síla v kulturách u Spenglera kultury zároveň od sebe substanciálně odcizuje; spojujíc v jednotlivém, znemožňuje vytvoření strukturovaného, pluralistního či organického celku. Toynbee přidává proto k scelující úloze náboženství ještě schopnost zprostředkující, usouvztažňující. V tom smyslu velmi přesně pochopil pankulturní roli křesťanství a všeobjímající katolicitu Kristova prostřednictvím. Nieméně původní spenglerovský rozpor se Toynbeemu nepodařilo překonat úplně, pouze jej zastřel. Okamžitě však znovu vystane, když důsledně domyslíme Toynbeeho pojetí náboženství jako pouhého produktu kultury. Přijmeme-li Toynbeeho tezi, že každé náboženství je dítkem kultury, tedy žádným transcendentálním, suprakulturním a metahistorickým Zjevením, pak se substanciální odcizení kultur musí vztahovat i na „jejich“ náboženství. Tím se mezikulturní zprostředkující funkce náboženství mění v pouhou chiméru. U Toynbeeho se kultury organicky usouvztažňují ze středu svého odcizení – rozpor byl ve

skutečnosti jen zakryt. Toynbee se pokusil rozpor sice překonat – zřejmě si ho dost jasně uvědomoval! – tím, že aspoň *in futuro* spekuloval s možností univerzálně zprostředkujícího náboženství, nikoli však na metahistorickém, transcendentálním základu, nýbrž na bázi synkretistické, nebo lépe: univerzálně světské, absolutně imanentistické, již – podle Toynbeeho – se nejvíce prý přiblížil buddhismus. Nemohlo být výmluvnějšího dokladu zániku západní kultury než tahle futuristická iluze univerzálního náboženského synkretismu, do níž vyústil pozdní viktorianismus „křesťana“ Toynbeeho.

Ve Spenglerově i Toynbeeho pojetí kultur jako kolébky všech náboženství se zračí i měšťácké přecenění kultury vůbec, onen plod idealistické „*Bildung*“, jednostranná – marxisté by řekli: nedialektická – představa monolitické jednotlivosti kultur, jakýchsi „organických“ bloků, v jejichž lůně se „rodí náboženství“, tj. i smysl každé z nich v rámci totální, nebo chcete-li univerzální ne-smyslnosti.

Spengler se pokusil o překonání historického nihilismu dvěma cestami: 1) tím, že pravdu kladl proti životu – „Wahrheiten sind absolut und ewig, d. h. sie haben mit dem Leben nichts mehr zu tun“; 2) tím, že víru spojil nerozlučně s životem – „Mit dem Glauben beginnt überhaupt das menschliche Geistesleben...“ „Das erste und vielleicht das einzige Ergebnis des menschlichen Verstehenwollens ist der Glaube.“

Z 1) a 2) mu vyplynulo logicky, že snaha poznat pravdu – podle Spenglera typická pro úpadková období civilizací – rozvrací víru i život a tím i kulturu. Zralá, hodnotná kultura se vyznačuje přijímáním proměnlivého „pravdivého“ (*Wahrsein*) a bdělým distancováním se od absolutních pravd. Víra (a náboženství) se u Spenglera pohybují v mezích imanence světa. Jakýkoli transcendentální přesah podle Spenglera víru a náboženství rozvrací, zneživotňuje. Víra (a náboženství) znamená tedy pro Spenglera odmítnutí absolutní pravdy, odmítnutí transcendence, odmítnutí transcendentálního Boha ve jménu zachování kulturního a náboženského života. Toto je paradoxní jen zdánlivě. Spenglerovo odmítání absolutních pravd s ohledem na imanentní „pravdivosti“ světa navazuje na osvícenství (viz Lessing), na starý pilátovský skepticismus, na bezvýhodný kruhový mýtus všeho neadventistického pohanství. Už cézarský Řím ve jménu své kultury, své imanentní pravdivosti, svého imanentistického, césaristického náboženství odmítal a pronásledoval „protistátní“ křesťanskou víru v transcendentální, metaimperiální pravdu. Tím však není ještě vysloveno vše. Pouhá čirá transcendentalita

nevadila césarům ani osvícencům ani Spenglerovi (který „touhu“ po ní navlékl do maškarního kostýmu „faustovství“, tak oblíbeného mezi měšťáky); co šokovalo, rozhořčovalo a provokovalo, byla křesťanská víra v přítomnost transcendence ve světě jako předpoklad a podmínka všeho plného, dovršeného imanentismu!

Spenglerův (a Toynbeeho) kulturně-historický systém samou svou podstatou, nabízenými řešeními i prognózami, logistikou polopravd je produktem kulturního úpadku; sám o sobě a za sebe vydává svědectví o permanenci tohoto pohoršení kříže, jímž úpadek kultury začíná.

Spengler psal svůj *Zánik západní kultury* za první světové války, což je celkem známo. Méně známa je skutečnost, že knihu psal pod dojmem počátečních německých vítězství. Každý vítěz v pozdní fázi kultury

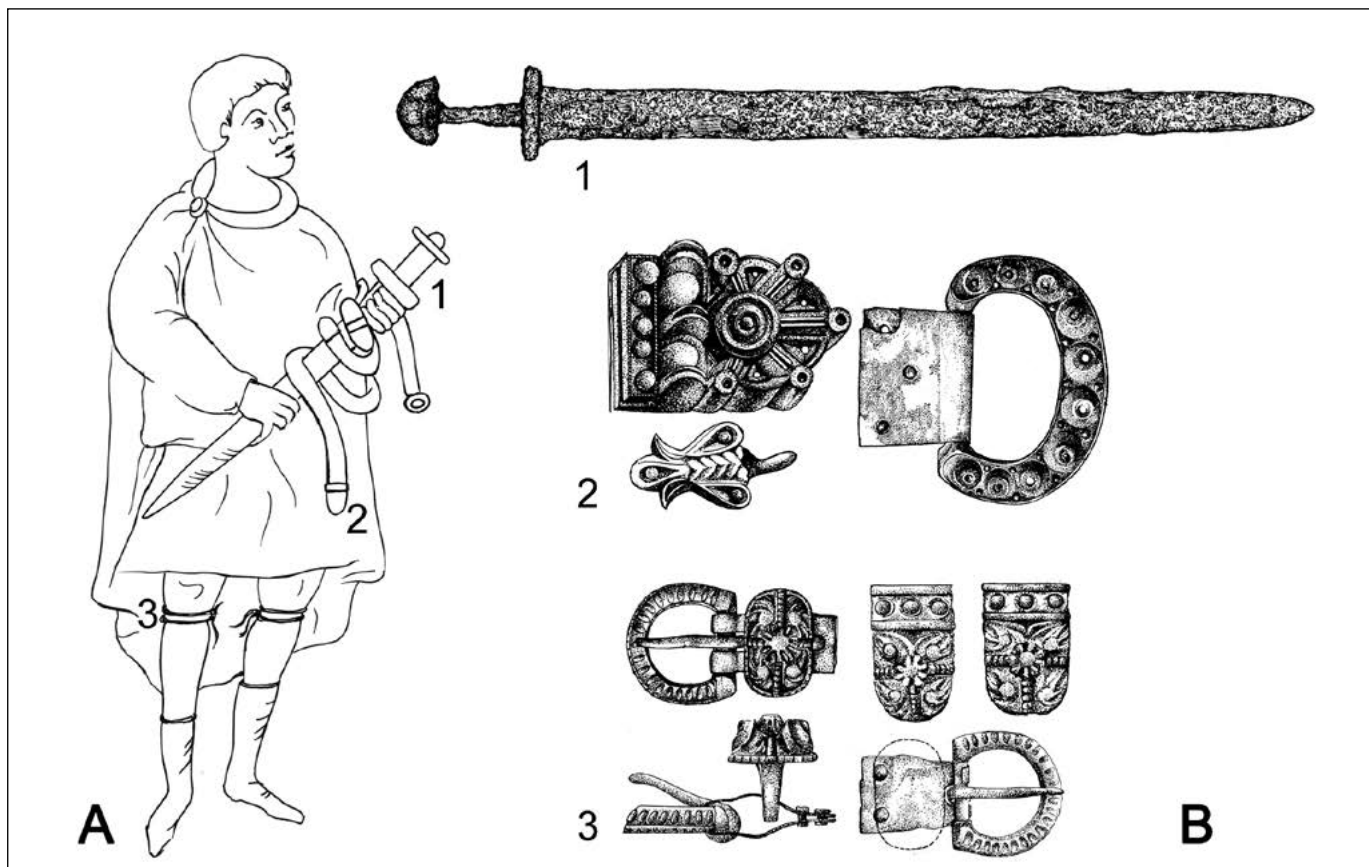
přispívá – podle Spenglera – k urychlení zákonitého rozpadu; sám je jím vždy nejvíce poznamenán, sám se stává jeho přímým rozsévatelem. Myšlenka, která vzdáleně připomíná křesťanské učení o vítězné oběti, zde však je vtěsnána do svěrací kazajky determinismu. Pro Spenglera by se měl zajímavým stát vlastně teprve poražený, v jeho okruhu by měl pátrat po regenerujících silách kultury. Neúprosný determinismus však Spenglerovo myšlení váže k vítězům, k urychlovačům rozpadu, k rozmnožovatelům utrpení, v němž ovšem nenachází smysl. Spenglerův faustovský člověk, toť paradigma (mefistofelský) determinovaného vítěze, člověk, který zaniká skrze koncepci bezprostředního, přímého vítězství nad utrpením, nemocí, stářím, smrtí.

Preisner, Rio: *Česká existence, rukopis, 70. léta 20. století*, s. 254–260.

K článku Jiřího Macháčka na s. 8–11: Statusové symboly elity v karolínské říši a na Velké Moravě

1 – meč, 2 – opasek, 3 – podkolenní řemínky

A – Codex Aureus od Sv. Emmerama z Řezna (kresba A. Radvanová), B – archeologické nálezy z Pohanska u Břeclavi (Kalousek 1971)

DESTRUKCE DOMORODÝCH POPULACÍ A PLENĚNÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

CHRISTOPHER ALAN BAYLY

V letech 1780–1914 se vlády po celém světě navzájem připodobňovaly. Vytýčovaly ostré teritoriální hranice a vymezovaly své poddané oproti cizincům. Vytvářely racionalizované vzorce vládnutí, které obcházely mnohé starší formy moci a privilegií. Budovaly centralizované armády a efektivní daňové systémy. K této rostoucí politické uniformitě po celé zeměkouli se o něco později přidala rostoucí uniformita ekonomická, vycházející z požadavků průmyslového kapitálu. Navzdory ohromným rozdílům v bohatství v rámci jednotlivých zemí i mezi nimi byl už ke konci devatenáctého století do mezinárodní kapitalistické ekonomiky začleněn mnohem vyšší podíl světového obyvatelstva. Jako rolníci produkovali lidé z těchto početných populací tržní plodiny pro vývoz. Jako průmysloví dělníci zabezpečovali chod továren. Jako obchodníci a příslušníci učených povolání v kontextu tohoto nového světa obchodovali, vzdělávali nebo vedli soudní spory.

Nerovnoměrné směřování států a ekonomik k určité normě s sebou postupně přinášelo také větší podobnost různých společností a životních stylů po celém světě. Tato kapitola se však zabývá osudem různých lidských společenství, která tyto změny vytlačily na okraj a někdy je zcela zničily. Předcházející kapitola ukázala, že některé zjevně staré formy společenské organizace a životního stylu nejenom přežily, ale že byly silami modernosti i aktivně prosazovány. Pro skupiny, které budeme v této kapitole nazývat „domorodými populacemi“, to však platilo v mnohem menší míře. Na tyto skupiny se často nahlíželo jako na překážku pokroku a jejich přežití bylo ještě v roce 1890 velmi nejisté.

Co se míní „domorodými populacemi“?

Domorodé populace, jak jsou vymezeny zde, zahrnují skupiny bez jasné státní struktury – pastevece, nomády, obyvatele lesů a pralesů a skupiny živící se rybolovem –, tj. ty, které byly v raných antropologických pracích často shrnuty pod označením „primitivní kmeny“. Definice těchto skupin nemůže být velmi přesná, protože mezi nimi a skupinami vedoucími usedlejší způsob života, jakož i poddanými a občany států stále ve značné míře docházelo k uzavírání smíšených manželství a kulturní výměně. Například v jihovýchodní Asii se některé takzvané kmenové národy jako Karenové, Kačjinové a Šanové usazovaly mezi etnickými Barmánci, jejich příslušníci se stávali rolníky jako oni a až na oděv a sociální zvyklosti se od nich nijak neodlišovali. Jiní příslušníci kmenových národů „splynuli“ s Barmánci plnějším měrou prostřednictvím sňatků a přijetí barmského jazyka a ortodoxních vzorců théravádského buddhismu. Jiní však zůstávali odlišní jakožto obyvatelé hor a tuto svou odlišnost během dvacátých a třicátých let devatenáctého století ještě zvýraznili prvními konverzemi ke křesťanství. Mnoho podobných příkladů posunování kulturních hranic nabízí také Afrika. V západní Africe se rozvinul složitý a mnohostranný vztah mezi nomádky Fulby a ve městech žijícími Hausy. Urbanizovaní Fulbové poskytovali usedlé populaci vládce a islámské učitele, ale zároveň tvořili podstatnou část městské chudiny. Existovaly však také ještě izolovanější sociální skupiny – například v Melanésii nebo v hloubi amazonských pralesů –, které neměly po staletí takřka žádný

kontakt s vnějším světem a pro něž „první setkání“ s bělochy nebo s jinými osadníky v devatenáctém století představovalo mimořádné kulturní trauma.

Ne všechny takové společnosti se v průběhu devatenáctého století staly obětí střelných zbraní, alkoholu a nemocí. Štvání a vyhánění byli Tasmánci a mnoho Aboridžinců, kteří žili na východním pobřeží Austrálie. Existují ale příklady havajských a maorských náčelníků, kteří pro své lidi uchránili něco z jejich nezávislosti a zvláštní kultury tím, že jejich podnikatelské schopnosti přizpůsobili západní poptávce. Takoví lidé někdy poskytovali služby jako strážci. Někdy vyráběli trofeje a kuriozity, které přitahovaly nenasytnou západní touhu po exotických věcech. Lze říci, že malé kulturní skupiny, jejichž ústřední činností nebyla intenzivní produkce zemědělských komodit, se tam, kde se jim dříve dařilo dohodnout se s členy usedlých populací nebo s prvními zástupci evropské a americké moci, ocitly pod nebývalým politickým, kulturním a demografickým tlakem. „Kulturní obchodní podmínky“ se zásadním způsobem posunuly ve prospěch nejenom bílých společností evropského původu, ale obecně všech usedle žijících společností trvale produkujících zemědělské přebytky nebo průmyslové zboží.

Celkový počet příslušníků takových populací byl v roce 1780 poměrně malý – pravděpodobně nepřekročoval 4–8 procent obyvatelstva světa. Ale počátek konce staré rozmanitosti lidských kultur a způsobů života má svůj symbolický význam, zvláště pak proto, že ho tak často provázely mohutné změny v životním prostředí: kácení lesů a pralesů, nadměrný rybolov v řekách a oceánech a zorávání prérí. Plné morální a environmentální důsledky těchto změn začaly být zřejmé až ve druhé polovině dvacátého století. Národní státy se dnes za to, jak zacházely s „domorodými populacemi“, omlouvají a snaží se ekologické škody, jež způsobilo dvoustleté pustošení a plnění, napravit. Zatímco dříve se silné změny klimatu sváděly na hněv bohů, dnes se spojují s lidstvem, které ničí své životní prostředí a které vyhlazovalo populace, jež k přírodě přistupovaly – podle té optimističtější interpretace – skoro jako rovný k rovnému.

Dvěma hlavními příčinami „téměř naprostého zániku domorodce“ byly v mnoha oblastech světa dopad evropského imperialismu a neuvážené rozšiřování evropských forem vlády napříč Amerikou, Australasií, Tichomořím a nakonec i Afrikou. Další, související příčinou pak byl pokračující „vnitřní kolonialismus“ domorodých politických zřízení, nyní posílený přijetím západních zbraní a západních forem komunikace.

Jako příklad lze uvést muslimské místokrále v Egyptě, kteří od dvacátých let devatenáctého století mocensky pronikali do jižního Súdánu a tamní nilské kmeny podrobovali své vůli. Využívali k tomu armády evropského typu, ale touha po otrocích na domácí práce a islámská verze diskursu o barbarství a náležitém chování naznačovaly též jistou kontinuitu s velkými předmoderními muslimskými říšemi.

Prosazení původně evropských definic absolutních vlastnických práv znamenalo, že kdysi neomezená loviště a pastviny se začaly kolíkovat a přehrazovat ploty. Zavedení vědeckého lesního hospodaření pak vytvořilo uniformní vzorce tam, kde dříve fungovala rozmanitost vztahů mezi člověkem a lesem. Ale imperialismus a kolonizace byly pouze jednou – nezřídka surovou – stránkou mnohem obecnějšího vývoje, v němž národní stát a kapitalistická ekonomika překračovaly a proměňovaly své mezinárodní hranice. Zde je třeba často stejnou váhu jako záměrné politice standardizace, vyhlazování nebo asimilace přikládat populačnímu růstu a zlepšování komunikací. Například v mnoha částech Evropy se právě v této době mnoho horalských, rybářských a pasteveckých komunit usazovalo, podléhalo svodům práce ve městě a rozkládalo se pod vlivem činitelů státu, národní církve nebo moderního vzdělávacího systému. Šířící se uniformita ohrožovala stejně tak Laponce a gaelské rybářské komunity v severním Skotsku a západním Irsku jako Kríe v Kanadě nebo Maory na Novém Zélandu. Přivodila zánik kornštiny, těžce poškodila gaelštinu, irštinu a velštinu a stála za téměř úplnou asimilací jihofrancouzské okcitanštiny. Došlo k tomu v témže časovém rozpětí jako ke zkáze čamské muslimské kultury v regionu, který se stal Francouzskou Indočínou, a k deicimaci indiánů na východním pobřeží Spojených států.

Evropané a domorodé populace před rokem cca 1820

V devatenáctém století nabývalo odkrývání a osídlování nových území na agresivnosti a pro jejich původní obyvatele mělo stále ničivější dopady. To neznamená, že bychom nenašli případy agresivního osídlování v dřívější době. Příznačně právě Angličané – přední kolonizátoři devatenáctého století – měli za sebou ve vztahu k nomádským, pasteveckým a lesním komunitám dlouhou historii kolonizačních praktik, jež bychom dnes nazvali „etnickými čistkami“. Angličtí usídlenci ve Walesu a v Irsku nezřídka projevovali nesnášenlivost ke stále

přítomnému původnímu obyvatelstvu a ještě v devatenáctém století se objevovaly pokusy vměstnat keltské místní názvy i jiná pojmenování do anglosaské formy. Na většině karibských ostrovů noví osadníci v sedmnáctém století vyhnali nebo vyvraždili původní populace Karibů, Aravaků a Taínů, i když některé přežily na Dominice a Svaté Lucii a smíšené obyvatelstvo a Maroonové si udrželi svůj význam.¹ Také v koloniích Nové Anglie bylo v sedmnáctém a osmnáctém století mnoho případů v podstatě etnických válek, kdy se kolonisté snažili vytlačit nebo zničit příslušníky indiánských národů, s nimiž přišli do styku. Tytéž pudy v ziskuchtivější verzi se samozřejmě projevíly v obchodě s africkými otroky. Jako faktory zde podle všeho působily anglické pojetí soukromého vlastnictví, anglické intenzivní metody zemědělské výroby a později i protestantská netolerance a averze ke smíšeným manželstvím. V koloniích Nové Anglie například po porážce indiánů často následovalo období sociální demoralizace, v němž se domorodé populace rozkládaly a jejich příslušníci postupně degradovali do postavení pouhých povalečů nebo chudých závislých osob. Jistý francouzský pozorovatel v roce 1780 o massachusettských indiánech uvedl: „Během několika let byla jejich území obklopena vymoženostmi Evropanů, což způsobilo, že byli stále lenivější, pasivnější, neochotnější a neschopnější napodobit nebo provozovat některé z našich řemesel a za pár generací... zcela vymizeli.“²

Zatímco některé skandinávské populace projevovaly podobnou nesnášenlivost k domorodým Baltům a Laponcům na svých severních územích, na okrajích Ruské říše, tam, kde se pravoslavi střetávalo s mongolskou a islámskou populací, se dlouho vyskytovaly rovněž zuřivé vyhlazovací a vypuzovací války – ale na druhé straně též smíšená manželství. Rusko v osmnáctém století v rámci záboru území sahajícího na jih až ke Krymskému chanátu zakládalo mezi tamními migrujícími kmenovými společnostmi ruské a křesťanské kolonie. Až začátkem devatenáctého století začalo docházet k etnickému vyhánění v některých částech západního Kavkazu. Španělští, portugalské, a dokonce i francouzští osadníci v Amerikách a v Karibiku se chovali stejně agresivně, ale častěji si brali za manželky domorodky, takže v nových kolonizovaných oblastech se zrodila mnohem větší populace mesticů či métisů. Jiné důležité vysvětlení tohoto rozdílného výsledku ve všech těchto případech nabízí relativně umírňující účinek přítomnosti katolických kněží a zejména členů jezuitského řádu, kteří dbali o ochranu podrobeného domorodého obyvatelstva. Na konci osmnáctého století však už mezi

tím, jak s domorodci v Kanadě nebo v Karibiku zacházeli Britové a Francouzi, žádný velký rozdíl nebyl.

Poněkud jiným způsobem se nekompromisnost podobná té britské projevovala v expanzi Číňanů, Japonců a Osmanů do oblastí, které se měly stát vnitřními hranicemi jejich říší a kde jejich cílem obecně byla spíše kulturní asimilace nebo podrobení než vyložené vyhlazení. Čína vnucovala svým „animistickým“ sousedům specifické charakteristiky své civilizace v prvé řadě prostřednictvím čínských znaků a konfuciánských obřadů. Japonská expanze v osmnáctém století vedla k téměř naprosté asimilaci nezávislých Ainů na ostrově Hokkaidó. V Osmanské říši už před koncem osmnáctého století převládl názor, že migrující horalské pastevecké komunity a nomádi by se měli pokud možno usadit a začlenit do dominantní společnosti. Rozpor mezi oficiálním názorem, že tito lidé jsou neposlušní „horalští Turci“, a svébytnou identitou, již si tyto populace nárokovaly jakožto neturečtí a nearabští Kurdové se svrchovaným právem na území, byl předzvěstí novodobějších konfliktů. V letech 1770–1840 se Kurdové proti osmanským vládcům opakovaně bouřili.

Tyto příklady raně moderních osídlovacích válek však do poloviny devatenáctého století představovaly spíše výjimku než pravidlo. Rozpínavé agrární a obchodnické společnosti téměř všude po světě do sebe kmenové, nomádké a lovecké populace, na které narazily, začleňovaly a využívaly je. Za prvé, předmoderní stát často nebyl dost silný na to, aby mohl postavit a provozovat stále „barborské hlídky“. Ve skutečnosti se nezřídka obracel na „barbary“ samy, aby drželi takovou stráž nad svými méně přizpůsobivými příbuznými. Za druhé, lesní a nomádké kmeny měly vládcům usedle žijících společností z politického hlediska hodně co nabídnout. Jejich členové těmto vládcům sloužili jako kavaleristé, ženisté a miněři v obléhacích válkách i jako příslušníci elitních pretoriánských gard. Perští šáhové tradičně rekrutovali velkou část svých armád z migrujících populací, například z kmene Bachtijáří. Sami Kádžárovci byli koneckonců vítěznou tureckou dynastií. Něco podobného dělaly i expandující evropské mocnosti. Italské státy nabíraly na své středomořské galéry muže z albánské rybářské populace. Skotští horalé z chudých zemědělských a rybářských komunit zase od poloviny osmnáctého století sloužili v britských armádách. Jeden extrém tohoto procesu představovali válečníctví nomádi, kteří se v průběhu jedné nebo dvou generací sami probojovali do role velkých vládců usedle žijícího obyvatelstva. To byl případ Timurovců, kteří

vládli Indii, Mandžůů, kteří vládli Číně, arménské dynastie, jež panovala v Bagdádu, beduínských saúdských vládců, kteří se postupem doby stali králi Arabského poloostrova, a fulbských chovatelů dobytka, kteří v západní Africe založili chalífát Sokoto.

Za třetí, tyto populace poskytovaly důležité ekonomické služby. Křížem krážem od Ruska až po severní Afriku nomádi přepravovali obilí a jiné zboží a zároveň dodávali kůže a zvířata vojenským velitelům i usedle žijícím rolníkům. V Indii, Číně a jihovýchodní Asii hrály důležitou roli v péči o zdravý širší populace léčivé byliny a jiné rostliny a plody, které sklízeli lidé obývající lesy. Velmi ceněným zbožím byli sloni a týkové dřevo.³ A konečně, i když lidé z rovin a jiných osídlených oblastí kmenové populace nepochybně pokládali za „jiné“, neviděli v nich primitivy a divochy, jak to začalo být běžné přibližně po roce 1820. Islámští učitelé je považovali za dobrý materiál k výrobě konvertitů po vzoru arabských beduínů, které k islámu přivedl prorok Muhammad. Les a jiná přírodní útočiště navíc měly důležitou úlohu v životě velkých náboženství, jež uctívala poutníky vydávající se z města do dalekých končin. Stále se věřilo, že mezi kmenovými lidmi se nacházejí šamani se zvláštní znalostí nadpřirozena.

Během dlouhého devatenáctého století však byly tyto společnosti omezovány, pustošeny a dávány na pospas rozšiřujícím se zemědělským populacím a činitelům moderního státu. K prvním vpádům do jejich prostředí došlo už v éře revoluce a expanze letech 1780–1820, i když kmenové populace novým mocnostem stále poskytovaly užitečné služby. Skutečná povodeň se od Sibíře přes Australasii a jižní Afriku až po Ameriky rozlila v letech 1830–1890, kdy masy osadníků domorodé populace připravily o spoustu půdy a lesů. Po roce 1870 navíc začali mezi zbývajícími domorodými populacemi působit zástupci státu a hlasatelé mravního pozvednutí. Domorodci byli stále častěji nuceni přijímat oblečení, životní způsoby a náboženství dominantních populací nebo byli vykážáni do rezervací a do zvláštních oblastí, kde byli vykořisťováni jako zdroje pracovní síly pro kapitalistické farmy a doly. Těmito dvěma obdobími změny se budeme zabývat v následujících částech.

Domorodé populace v „době hiátu“

V době napoleonských válek a první fáze globálního imperialismu se vojenská a demografická bilance nijak zásadně nevychýlila v neprospěch domorodých populací. V Severní Americe Britové i nadále pěstovali

dobré vztahy s Pěti irokézskými národy, které se datovaly od sedmileté války a války za nezávislost. Britské severoamerické oddělení pro vztahy s indiány, které řídila slavná anglicko-irská rodina Johnsonů, pečlivě dodržovalo praxi předávání darů vůdcům Mohawků a dalších indiánských kmenů. Britové rekrutovali mladé indiánské válečníky do svých jízdních jednotek, a britští důstojníci se dokonce do domorodé společnosti přizpůsobovali a přejímali některé její zvyky. Tehdejší konflikt s mnohem větší osadnickou populací nové americké republiky stavěl Brity v tomto ohledu do diplomatické výhody. Ale i Američané na Středozápadě i nadále využívali dovednosti domorodců v provozování obchodu s kožešinami, i když jinak indiány vypuzovali s typicky anglickou důkladností za hranice. Domorodí zvědové se významně zasloužili o rychlost a úspěšnost americké a kanadské expanze na Velké pláň.⁴ Od časů námořních výprav Jamese Cooka navazovali podobné vazby s malými, námořnictvem podporovanými britskými a americkými stanicemi obchodu s rybami a kožešinami také indiáni na severozápadním pobřeží. Mohutná čínská poptávka po přepychových kožešinách dělala z kožešin lukrativní komoditu, která mohla přinejmenším zpočátku přinášet prospěch jak bělochům, tak indiánům na pacifickém pobřeží.

Tento vzorec se opakoval i v jiných kontextech. V jižní Africe nabírali Holanďané a Britové do milic střežících hranice území osídleného Evropany khoikhoiské neboli „hotentotské“ pastevece a rolníky.⁵ Významné změny v tehdejších afrických společnostech mohl nepřímo prohloubit přísun zboží a zbraní do vnitrozemí. Období *mfecane (difaqane)*, kdy došlo k vzestupu zulského válečnického státu severně od Kapska a v Natalu, bylo podle všeho částečně reakcí na evropské nepokoje na pobřeží. Evropské vlády v Kapsku na druhé straně začaly zabírat půdu domorodců a přetvářet Afričany v užitečnou pracovní sílu.⁶ Ještě patrnější byl uvedený vzorec v první fázi evropského vlivu na Novém Zélandu o generaci později, kdy se chytrí maorští náčelníci a podnikatelé z oblastí Zátoky ostrovů naučili novým technikám vedení boje a stali se dominantní silou na celém Severním ostrově, a dokonce podnikali vpády na Jižní ostrov.⁷ Vyžádalo si to obrovskou spoustu životů, protože vyváženost sil protivníků v kmenových válkách byla ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století narušena přísunem západních zbraní. Také domorodé populace na Havajských ostrovech čekal s postupným pronikáním amerického a britského vlivu různý osud. Zatímco míra úmrtnosti v důsledku chorob

dramaticky stoupala, dobře situované náčelnické rodiny bohatly z prodeje santalového dřeva a jiných exotických produktů, které směřovaly jak na evropský, tak na čínský konzumentský trh. Nabyté bohatství takoví potentáti utráceli za nadmíru opulentní hostiny a královskou spotřebu, jimiž se tradičně vydělovali z řad obyčejných lidí.

S postupem ruských armád a ruských osadnických kolonií dále na Sibiř a s jejich tlakem na západní Kavkaz uzavírali dohody s vetřelci zase tamní náčelníci, kteří jim dodávali potraviny, dřevo a specializované vojáky. Ve všech těchto oblastech byli domorodí obyvatelé, kteří se houfovali kolem nových pevností a obchodních stanic, stále schopni prodávat své vojenské a stopařské dovednosti.

Dokonce i na okrajích Britského impéria v Indii a v jihovýchodní Asii hrály i nadále důležitou roli v jeho upevňování a rozšiřování kmenové, nomádké a lesní populace. Kočovní obchodníci s obilím (Bandžárové) poskytovali služby britským armádám v Indii ještě ve čtyřicátých letech devatenáctého století. Augustus Cleveland, přítel Warrena Hastingsse, se pokusil vytvořit ozbrojený sbor z horalů v severovýchodní Indii a později, v prvních letech devatenáctého století, byli v západních lesích a horách Bombajského prezidentství do speciálního Bhílského sboru zorganizováni horalští Bhílové. Nejslavnější příklad ze všech představují Gurkhové, bojovníci z Nepálu. Tito zemědělci a pastevci z hor ve válce v letech 1814–1816 málem zvítězili nad Brity. Na ty jejich vojenské schopnosti velmi zapůsobily, a tak začali Gurkhy verbovat do svých bojových jednotek. A jelikož jejich populace v horských údolích se rozrůstala, nepálské Gurkhové byli na příjmu ze služby v zámoří stále závislejší. Stejný vzorec se rýsoval i jinde v evropské Asii. Například Holanďané začali rekrutovat muže z lesních komunit na Molukách, už když potlačovali hnutí odporu na Jávě v letech 1825–1830. A když se z kraje devatenáctého století začali v Kočínčíně prosazovat Francouzi, i oni rekrutovali muže z kmenů na kambodžské hranici. Tato pragmaticky přijímaná strategie se později osvědčila v etnické politice koloniálních vlád, která připravila scénu pro vzájemné střety domorodých společenství na konci devatenáctého století a ve století dvacátém.

Evropané zde pouze rozšířili a zintenzívnili politiku, jíž se asijská království držela už dlouho. Všechna muslimská království si zdařile vedla v náboru horalů a obyvatel pralesů pro úkol ostrahy horských průsmyků a okrajů džungle. Ještě v devadesátých letech osmnáctého století, kdy čínský císař Čchien-lung vpadl do Sečuánska, dbali jeho velitelé na to, aby přivedli na svou stranu tamní nomádké vůdce, které za tímto

účelem odměňovali přidělováním imperiálních postů. Na barmské hranici se tytéž čínské armády snažily jako protiváhu k barmským králům verbovat lidi z nebarmské, čínské a šanské horalské populace. Ale jak se po vzpouřích z poloviny století zvyrazňovaly kontury státu, tlak, pod nímž se ocitly domorodé populace, narůstal.

Bílá záplava, 1840–1890

Evropská expanze do Amerik, Australasie a Euroasie představovala pro domorodé populace tlak zcela nového řádu dokonce už před rokem 1840. Všechny poválečné koloniální vlády se snažily zvyšovat své příjmy. Daňově nepřínosné nomádké, horské a pralesní kmeny neměly velkou ekonomickou hodnotu a stávaly se potenciálními zdroji napětí, jestliže i nadále trvaly na svém právu vpadat mezi osadníky a vybírat od nich poplatky. Pro toto období byly příznačné jak zuřivé místní potyčky mezi osadníky a australskými Aboridžinci kvůli právu na pozemky v okolí Sydney, tak neustálé vyhlazovací války na hranicích americké expanze. Americký prezident Andrew Jackson zavedl „politiku vyklízení“, jež spočívala ve vyhánění kmenů, které byly pokládány za překážku v postupu západní civilizace, do odlehlých oblastí, obvykle s málo úrodnou půdou.⁸ Jednalo se o předzvěst politiky vytváření rezervací pro domorodce, která se ve velkém uplatňovala v pozdější fázi století. Britské úřady v Kanadě nerozhodně kolísaly mezi odsuny jacksonovského typu prováděnými v malém měřítku a nepodařenými pokusy o asimilaci.

S rozšířením osídlování po roce 1840 došlo k rozhodující změně. V následujících deseti letech vzrostla celková emigrace do Amerik téměř o čtyřicet procent. V té době rovněž nabíralo na tempu britské přistěhovalectví do východní a jižní Austrálie. Velká vlna evropského osídlování, která se šířila spolu s paroplavbou, železnicemi a nenasytou touhou po zlatě, přerostla do sedmdesátých let ve skutečnou záplavu. Obdobná vlna v Rusku se po jižní Sibiři rozlila sice až po roce 1890, ale do třicátých let dvacátého století už měla stejné důsledky.

Domorodé populace všude ve světě tento mohutný příliv těžce poznamenal. Z různých podob smluvních vztahů mezi evropskými a americkými vládami a domorodým obyvatelstvem – nebo z neexistence takových vztahů – vyplývaly různé vzorce a různá načasování vyhánění a vyvlastňování. V Kanadě a na Novém Zélandu byly koloniální vlády při zabírání půdy domorodců v jistých ohledech pomalejší než Američané, ale vyvlastňování

bylo nakonec všeobecné. Zvláště významnou roli hrála skutečnost, že evropskou přistěhovaleckou vlnu hnál právě hlad po půdě. Většina osadníků si představovala, že budou hospodařit na půdě jako farmáři. Jejich cílem bylo obsadit a oplotit pozemky, které by pak mohli předat svým dětem, což bylo něco, na co neměli v Irsku, Polsku, jižní Itálii nebo na panstvích Velké Rusi šanci. Domorodé obyvatelstvo tento shon po soukromém vlastnictví půdy postihl v mnoha ohledech, a to jak přímo, tak nepřímo. Někde je připravil o oblasti dočasněho usedlého zemědělského hospodaření, které měly velký význam pro flexibilní životní styl založený na kombinaci produkce plodin v malém měřítku s migrací a životem v lesích a na prériích. Jinde ztěžoval pohyb zdomácnělých nebo divoce žijících zvířat, z nichž byli domorodci živi. Jejich potraviny ubývalo, protože buvoli, bizoni, klokani a pakoni ustupovali před bělošskými osadami. Na ostrovech v jižním Pacifiku byla cílem nejen půda, ale také velryby, jejichž tuk a olej se staly komoditou důležitou pro rané fáze průmyslové revoluce a s ní spojené revoluce v příčinlivosti. Bezohlední osadníci, včetně bývalých námořníků, všelijakých vagabundů a obchodníků, pronikali na Nový Zéland a ostrovy jihozápadního Pacifiku, kde vedle venerických chorob, příušnic a planých neštovic šířili i úplatkářství. Časem pak zbožní kapitáni britského námořnictva a misijní společnosti začali domorodce, přesídlované do okolí bělošskovicích křesťanských kostelů, seznamovat se svými latentně zhoubnými představami o civilizaci a projevat jim svou blahovůli.

Mnohé komunity po celém světě nevratně poškozovala už pouhá prostorová blízkost bělošského způsobu zemědělství a obchodu. Mnozí lidé podlehli nemocem, jiní alkoholu. Další pak byli vytrženi z původních společenství, aby pracovali jako chudí nádeníci – sice žili, avšak jako nevolníci. Poměrně často se stávalo, že je z povrchu země vyhladilo čiré násilí. Právě v této době Španělé a další jihoevropští osadníci vyhubili poslední původní obyvatele jižní Argentiny. Na Floridě, kde bílí osadníci kolonizovali pruh orné půdy při pobřeží, byli odtud domorodí Američané zatlačeni do bažin ve vnitrozemí. V Jižní Americe se po sobě jdoucí chilské vlády například ze všech sil snažily vyčistit centrální části země od tzv. araukánských indiánů, neústupných zemědělců a rybářů, vynikajících jezdců, kteří odolávali tlaku na „zlepšování“ způsobu zemědělského hospodaření. V Tasmánii byla většina původní populace systematicky vyhlazena nesnášenlivými britskými osadníky, kteří na domorodce doslova pořádali hony. Domorodé obyvatel-

stvo na takové události někdy reagovalo účastí v apokalyptických náboženských hnutích. Někdy, jak tomu bylo například v jižní Africe a mezi americkými indiány, zabíjeli svá zvířata a ničili své vesnice a osobní majetek. Zdálo se, že bílá potopa je znamením konce světa, a tito lidé měli pocit, že jim nezbývá než se s tím smířit.

Také ve Spojených státech na počátku padesátých let devatenáctého století hlad po půdě nakonec vychýlil rovnováhu v neprospěch soužití s domorodými populacemi. Neustále propukající války s indiány tlačily státní úřady na Středozápadě do politiky vytváření rezervací. Indiánské kmeny byly vypuzovány do stále okrajovějších a nehostinnějších oblastí. Ve skutečnosti byly odděleny nejenom od svých starých lovišť a pastvin, ale také od dynamických částí nové národní ekonomiky. Rezervace a železnice měly svůj podíl na tom, že počet původního amerického obyvatelstva se v letech 1850–1890 snížil o 50 procent. Federální vlády revoluční éry nenáviděly kolektivní vlastnictví, a v důsledku toho byla velká část indiánských kmenových práv na půdu zrušena zákonem. Ale s rozšířením železnice a následným osadnictvím byla tato práva během jedné či dvou generací fakticky zadupána do země. V Latinské Americe, kde domorodé obyvatelstvo horských údolí a okrajů pralesa lpělo na svém starém způsobu života, došlo v období od čtyřicátých do sedmdesátých let devatenáctého století k podobnému bolestnému ústupu.⁹ Jak bílí osadníci v Brazílii v polovině devatenáctého století rozšiřovali produkci kaučuku a postupovali podél řeky Amazonky více do vnitrozemí, vyháněli nebo přeměňovali indiánské populace, s nimiž se setkávali.

Záplava v praxi: Nový Zéland, jižní Afrika a USA

Tuto kritickou změnu si budeme stručně ilustrovat na případě tří různých lokalit: Nového Zélandu, jižní Afriky a Spojených států. Na Novém Zélandu, maorsky zvaném Aotearoa, zřídili bílí osadníci už v roce 1796 velrybářské stanice v Zátoce ostrovů, která se rozkládá u výběžku Severního ostrova. Maorové dodávali lodím potraviny a jiné zásoby a někteří náčelníci z tohoto výnosného obchodu díky své podnikavosti zbohatli a vybudovali si ohromnou moc. Zároveň se na několika místech země usadili křesťanští misionáři z Evropy a Austrálie. Zdá se, že zde tak jako i v mnoha oblastech Afriky domorodci celkem snadno převzali ty části křesťanského poselství, které pokládali za přitažlivé

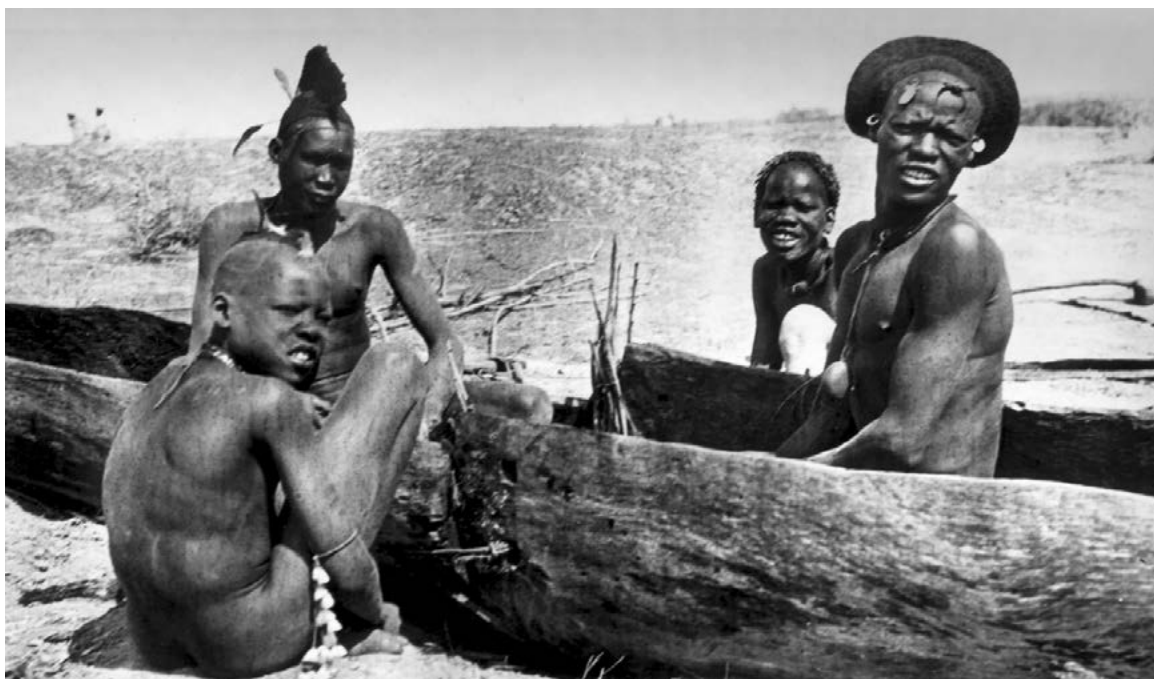
a užitečné. Maorové například z genealogií proroků Starého zákona vytvářeli rodokmeny své aristokracie.¹⁰ Po roce 1840 přiměla mezinárodní konkurence a zakládání evropských osadnických kolonií Britskou korunu, aby nad ostrovy vyhlásila svou suverenitu.

Smlouva z Waitangi z roku 1840, jíž mnozí ze zúčastněných domorodých náčelníků podle všeho nerozuměli, spustila horečnaté nákupy půdy a její přivlastňování bílými osadníky a vládou. Maorům v obavě, že přijdou o půdu, živobytí a charisma svých náčelníků, nezbylo než se vzbouřit. V letech 1865–1873 dokázali s Brity a osadníky bojovat a držet je v mezích. Ale i když byla uznána některá jejich práva na půdu a maorští konvertité začali po roce 1870 hrát jistou malou roli ve vládě bělošského Nového Zélandu, škody už byly nevratné. Zatímco v roce 1842 čítala bílá populace asi 2 000 příslušníků oproti přibližně 80 000 domorodců, při novozélandském sčítání lidu v roce 1896 bylo zaznamenáno 700 000 bělochů a maorská populace se zmenšila asi na 40 000. Nemoci, válčení s Evropany a jinými domorodými kmeny a následné sociální otřesy těžce vychýlily rovnováhu etnické moci ve prospěch *pakeha*, tedy bělochů.¹¹

Podobný vzorec lze pozorovat v jižní Africe, kde ranou koexistenci provázenou násilím nahradila dominance bílých osadníků. Někteří z britských administrativních aktérů v tomto příběhu byli vlastně tíž. Bělošské osídlování v Kapské kolonii začalo mnohem dříve. Do roku 1795 už celkem asi 20 000 bělochů ovládalo otrockou populaci (černochoy a Asijce) čítající asi

25 000 lidí a k tomu také přibližně 15 000 příslušníků domorodého kmene Khoikhoiů, který byl během předcházejících 150 let krutě redukován. V prvních letech devatenáctého století podporovaly britské oddíly snahy stále převážně holandských osadníků vytlačit kmeny hovořící bantuskými jazyky z nejlepší půdy. Jako jakási zábrana vůči osadnické a koloniální expanzi působily až do čtyřicátých let devatenáctého století relativně silné politické útvary Xhosů. Poté však Evropané rychle upevnili svou nadvládu. Vývoz evropských válek a soupeření do zámoří zvyšoval bezohlednost britských vlád v prosazování strategických zájmů. Paroplavba, telegraf a pokroky v lékařství a metodách vedení války dále rozšiřovaly propast mezi Evropany a Afričany, pokud jde o moc a zdroje. Protože populace na jihu a východě Afriky na rozdíl od obyvatel západní části tohoto kontinentu neměly za sebou téměř žádnou historii života ve městech, mnohem obtížněji se městskému životu přizpůsobovaly. V bělošských městech se domorodci směli usazovat pouze za účelem vykonávání podřadné práce a ti z nich, kteří se na tento způsob života adaptovali, byli stále více segregováni. Nejhuře postiženy ztrátou kontroly nad územím byly podobně jako australští Aboriginové lovecké populace Sanů neboli Křováků.

Jak se zlepšovaly komunikace, počty osadníků stouply. Jen v letech 1873–1883 dorazilo – a přitahováno leskem diamantů a zlata stejně jako půdou agresivně proniklo do vnitrozemí – na 25 000 lidí. Britské vlády, odhodlané udržet si kontrolu nad rostoucími osadnickými

Šilukové při opravě člunu na Bílém Nilu, počátek 20. století

společnostmi, dospěly k závěru, že něco takového je neslučitelné s přetrváváním afrických společenství sverpě hájících svou nezávislost. Zulské království bylo definitivně zlomeno v roce 1881. Postupně stále více izolován a po krvavé vzpouře v letech 1896–1897 nakonec poražen byl také severnější kmen Ndebelů, usazený na území dnešního Zimbabwe. Rozpad království spolu s proudem tisíců bílých osadníků směřujících na tato nová území vedl u domorodců k „bezzemectví, kulturní dezorientaci a osobní anomii“. V pahorkatině Matobo v dnešním Zimbabwe se Afričané po válce velmi snažili vytvořit životaschopnou zemědělskou ekonomiku. Vyznačovali velkého boha Mwaliho, kteří hráli v povstání důležitou roli, „žehnali mnohým zrno a přijímali dary“. ¹² Ale bílí farmáři, misionáři a koloniální administrativa se už nedali zastavit. Do roku 1914 se ze stovek tisíc Afričanů z jihu stali pracovníci v dolech nebo na statcích bílých farmářů. Válka o kontrolu mezi Brity a potomky holandských osadníků v letech 1899–1902 ani zdaleka nezahájila období pozemkové reformy, jak někteří Afričané doufali, ale prostě jen upevnila rasovou dělbu práce. Tisíce Afričanů byly vykořeny a přesunuty do pracovních táborů, kde umíraly následkem nemocí, třebaže známější je příběh o tom, jak v prvních „koncentračních táborech“ umírali Afrikanci.

Některé populace Maorů, Ndebelů a Zulů, které žily v centralizovaných společenstvích a nacházely oporu v pocitu patriotismu a oddanosti svému území, se Evropanům stavěly tvrdě na odpor. Spíše decentralizovaná společenství, která se často přesunovala z místa na místo, podléhala usedlému způsobu života zpravidla pomaleji, ale i je postupně postihovaly nemoci, alkoholismus a ztráta území. Tento vzorec se zřejmě projevil v případě domorodých populací Kanady, jejichž odpor navíc oslabovala podvýživa způsobená úbytkem bizonů v důsledku jejich vybití. Když v letech 1871–1877 zanikala práva domorodců na jižních prériích, kmenoví starší se dávali uchlácholit dodávkami zoufale potřebných léků a potravin, ale od odporu je odrazovalo též disciplinované násilí Královské kanadské jízdní policie. ¹³ Závislost nahlodávala autonomii takových kmenů stejně účinně jako násilí. Ale jižněji, v amerických státech Středozápadu a na jihozápadě, pokračovaly zuřivé ozbrojené konflikty mezi osadníky a domorodci až do osmdesátých let devatenáctého století. Společenství domorodých Američanů na velkých pláních byla jak silnější, tak centralizovanější než společenství žijící v chladnějším severním klimatu. Bylo to dáno hojností plodů přírody a zvířat, především velkých stád bizonů, která se po prérii pohybovala.

Právě tady, ve středních a západních státech Spojených států, se celé drama porážky a vyvlastnění odehrálo v té nejvyhrocenější podobě, jíž se také dostalo největší publicity. Ve východních státech střídavé konflikty a koexistence mezi bílými osadníky a domorodými Američany, příznačné pro léta obchodování s kožešinami a anglicko-francouzských válek, dospěly ke konci mnohem dříve. Mladá republika většinu kmenů vojensky porazila a vytlačila už v době revolucí. Irokézové, kteří dlouho hráli roli zprostředkovatelů mezi bělochy a domorodou společností, byli vypuzeni nebo se sami přesunuli do Kanady, kde nebyl tak velký populační tlak ze strany osadníků. Porážka silnějších kmenů, lovců bizonů z velkých plání, se však více méně časově shodovala s porážkou domorodých společenství Nového Zélandu a s podrobením jižní a východní Afriky.

Na začátku devatenáctého století držela federální vláda USA zájmy osadníků, těžářů a rančérů do určité míry na uzdě. Úřad pro indiánské záležitosti vysílal agenty, aby jednali s kmeny, jako byli Siouxové nebo Čejenové, a přemlouvali je k uzavírání smluv, které vyčleňovaly určitou půdu pro osadníky, ale jinak domorodým náčelníkům ponechával neomezenou kontrolu nad rozsáhlými oblastmi ve vnitrozemí. Domorodé kmeny, které se naučily bojovat na koni a se střelnými zbraněmi, byly stále dost silné na to, aby tu a tam porazily bělošské oddíly a farmáře – jak ke své škodě pozdě zjistil generál Custer. Vzorec, který se zde objevil a v němž smlouvu následovalo usazení zástupců bílých osadníků mezi kmeny a sporadické místní konflikty, nebyl nepodobný tomu, co se odehrávalo mezi bělochy a Xhosey v jižní Africe. Vzdálenou podobnost má dokonce i s působením politické služby v Britské Indii mezi kmenovými skupinami na severovýchodě.

Invaze bělošské populace přišla spolu s rychlým rozmachem železnic v padesátých letech devatenáctého století a s náhlým vzednutím imigrační vlny, v níž parníky námořních linek přivážely do Severní Ameriky stále více Evropanů. Do indiánských rezervací navíc po otřesech občanské války směřovali jak příslušníci poražených konfедераčních sil, tak agenti triumfujícího Severu. Přibližně kolem roku 1880, jakmile americká armáda zlomila poslední odpor kmenů na velkých pláních, vyvstala naléhavost otázky, co s „rudochem“. Tehdejší teorie „civilizačního poslání“ – například v proslulém podání z pera jednoho z prvních profesionálních antropologů Lewise Henryho Morgana – tvrdily, že naprostá kulturní asimilace je nejen možná, ale i žádoucí. Misionáři, státní učitelé a lékaři se až do prvních let

nového století ze všech sil snažili asimilovat domorodé Američany do bílé společnosti. Povzbuzovali v nich ducha individualismu a příslušníci kmenů dostali právo nakupovat parcely ve formálně kmenových rezervacích.

Tato politika „asimilace“ do „árijské civilizace“ však byla v prvních letech dvacátého století postupně opuštěna. Pokusy úřadů natlačit domorodé Američany do kadlubu běžných občanů byly mařeny jejich touhou zachovat si své zvyky a odporem k časové kázni a zištnému individualismu širší společnosti. Pozorovatelé začali opět tvrdit, že „domorodá americká rasa je výrazně slabší, nezralejší než naše“.¹⁴ Indiáni byli ponecháni v jakémsi limbu a stejně jako černoši a čínští imigranti se stali obětmi nové, „vědecké“ verze rasistické segregace. Do dvacátého století vstoupili poznamenání kmenovým rozkladem, zbídačováním a alkoholismem, které nyní bujely dokonce ještě větší tempem.

Vláda nad divožskou povahou: Obnova a marginalizace

Takové surové vyvlastňování provázely lokální a postupné sociální změny – důsledky západního misionářského úsilí –, které měly podle pozdější generace obhájců práv původních obyvatel na domorodý životní styl stejně ničivý dopad. Římskokatolické misie již dlouho pracovaly na evangelizaci neusedlých kmenových populací Střední a Jižní Ameriky, jihovýchodního a jihozápadního afrického pobřeží, filipínských ostrovů a částí Indonésie. V těchto oblastech se jako centra kulturní a ekonomické výměny objevily místní kostel a dům vlastníka plantáže. Obecně řečeno, božstva uctívaná domorodci nahradily různé verze jioevropského katolického křesťanství, ale cyklické rituály spojené se sklizní se i nadále vyznačovaly prvky původních systémů víry. V některých částech Mexika a Peru dosáhli jezuité a další řády značné ekonomické a politické moci. Ke konci osmnáctého století se tempo katolické misionářské aktivity po celém světě zpomalilo. Režimy v Číně, Japonsku a jihovýchodní Asii se různými způsoby snažily omezit dopady evangelizačního působení a své země před misemi uzavírat. Místokrálové Nového Španělska navíc na jezuitu žárlili pro jejich moc a po roce 1760 byl tento řád z francouzských a španělských území vypuzen. V afrických královstvích sousedících s portugalskými koloniemi zvrátily předchozí úspěchy křesťanů v získávání na víru frakcionářské boje a dynastické změny. V tomto období došlo v mnoha částech

světa k oživení synkretických forem náboženských obřadů, které se dřívější misionáři a kněží ze všech sil snažili potlačit. Ve svých odpovídajících geografických zónách – v oblasti pozdější severní Nigérie nebo Ásámu ve východní Indii – začal zaznamenávat zisky islám a také sanskrtizované verze hinduismu.

Protestantské církve zpočátku nevyvíjely větší úsilí o zaplnění mezer, jež zbyly po zeslábnutí římskokatolického působení mezi domorodými populacemi. Holandská i anglikánská církve se jak z teologického přesvědčení, tak v důsledku lhostejnosti nebo nepřátelskosti světských orgánů soustřeďovaly na hlásání „Radostné zvěsti“ vlastním lidem a mezi jinými než evropskými populacemi nepracovaly. Také představitelé městeček na hranicích severoamerické oblasti osídlené osadníky se velmi zdráhali popuzovat původní obyvatelstvo propagací křesťanství. Otrokáři na Jihu a v Karibiku zase měli za to, že evangelizace by mohla ohrozit jejich kontrolu nad otroky.

To vše se od začátku devatenáctého století rychle měnilo. Když Britové a Američané, puzeni mravním cítěním k abolicionismu, usadili osvobozené otroky v prvním případě v Sieře Leone, ve druhém v Libérii, spustilo to misijní aktivitu v mnoha nových oblastech, včetně západní Afriky. Protestantská misionářsky činná komunita, která se ve Spojených státech, Británii a Evropě vytvořila po roce 1800, dodávala lidi i finance pro rozsáhlé evangelizační působení. V jeho rámci pronikly misionářské osady do hlubokých končin Ameriky a Kanady, zvláště pak do oblastí obývaných údajnými „primitivními populacemi“, u nichž se předpokládalo, že budou změně vzdorovat méně než domorodci-zemědělci. Protestantské misionářské úsilí v oblasti vzdělávání a sociálního „zvelebování“ se vzedmulo po celém Britském impériu a značné úspěchy zaznamenalo také na nových územích v Pacifiku a Australasii. Důležitou roli zde sehrál zájem, jež na tuto otázku po roce 1832 upřel reformovaný britský parlament, který ustavil Komisi pro domorodé obyvatelstvo Britského impéria. Oživení francouzské imperiální aktivity po roce 1815 a reorganizace církve po ničivých dopadech napoleonského náporu signalizovaly také obnovení římskokatolického zámořského misijního působení, které brzy proniklo mezi „kmeny“ v indočínských horách a západoafrických lesích.

Nová misionářská aktivita se z počátku přizpůsobovala změnám v domorodecké politice. Vůdce a náčelníci si chtěli přisvojit cosi z aury obklopující misionáře a Knihu, a posílit tak svoji autoritu. Ve snaze získat přístup k tomu, co pokládaly za nové vědění a moc, konvertovaly

ke křesťanství celé komunity. Kolem misionářských stanic se navíc vytvářely nové, hybridní komunity, jejichž pocit identity se vyjadřoval prostřednictvím spojení místních tradic s představou „vyvoleného lidu“ převzatou z Písma. V tomto období misie někdy ve skutečnosti fungovaly jako protíváha rostoucího přívalu bílých osadníků. Britští nonkonformističtí misionáři plnili tuto roli v odlehlých končinách Kapska a Pacifiku, kde se jim někdy dařilo, byť jen načas, udržet na uzdě nenasytnost osadníků. V Brazílii se obnovené římskokatolické misie pokoušely chránit domorodé obyvatele Amazonského pralesa před pustošením jejich životního prostředí, neboť kácení a odlesňování po roce 1850 nabralo na tempu.

Ale později, v době vyvlastňování a vojenského obsazování, byla konverze ke křesťanství a přijetí hybridního evropského životního stylu a zvyků pro mnohé z původních populací, postižených alkoholismem, nemocemi a trestnými opatřeními, jediným východiskem. Celé komunity Maorů, obyvatel Tichomořských ostrovů a australských Aboridžinců se obracely na křesťanství, protože to byla jediná možnost, jak si v rámci koloniálního systému udržet jakous takous stabilitu. Alternativu představovaly vzpoura a odpor, v nichž si domorodci také často přisvojovali křesťanské myšlenky a obraceli je proti Evropanům. To platilo například o tzv. Maorském královském hnutí na Novém Zélandu v roce 1868¹⁵ a o vzpouřích proti Španělům na severních Filipínách v sedmdesátých letech devatenáctého století. Dokonce i indiánské kmeny, které vzdorovaly americkým a kanadským úřadům, někdy své ideologie protkávaly křesťanskými milenaristickými představami. Výsledkem takových konfliktů však vždy byla ještě horší situace domorodců. Domorodé sociální vzorce se tak

Antilopí tanec: kalaharští „křováci“ (Sanové či Koové), počátek 20. století

pod vlivem Evropanů a misionářské činnosti téměř všude obrušovaly a rozměňovaly, přičemž nejničivější byl tento vliv v polovině devatenáctého století.

Misionáři věřili, že když domorodcům vštíjí takové správné návyky, jako je metodická produkce tržních plodin, dodržování časového rozvrhu a regulérní manželství po západním způsobu, zabrání tím jakékoli možnosti návratu ke starým rituálům. Zakazoval se nejenom kanibalismus, přinášení lidských obětí a mezikmenové války, ale tvrdě se potlačovala také polygamie, domorodá náboženství a domorodé způsoby oblékání. V pacifické oblasti trval přechod od mezikmenových válek a rituálního kanibalismu k metodismu v některých případech pouhých 20 let. Cena však byla vysoká. Odstranění nebo zásadní reorganizace starších kmenových uspořádání vedly k odtržení mnoha mladých mužů od společenství. Někteří se na toto osvobození adaptovali jako zemědělstí dělníci, domácí sluhové nebo řemeslníci provozující svou činnost kolem bělošských osad. To zdvojnásobilo zátěž žen, jež zůstávaly ve vesnicích a nyní musely vedle péče o děti zvládat také pěstování plodin pro ostatní, kdo ve vesnicích zbyli. Ale v mnoha případech to mladé muže odvedlo k potulce a zločinu, takže plnili věznice v nových osadách a v jejich evropských obyvatelích živili rasismus. Dlouhodobým důsledkem tedy nebyla ani asimilace, ani oddělený život v rezervacích, ale všeobecná demoralizace.

Takové zásahy do rozmanitosti lidských kultur a životních stylů však nebyly nějakou výsadou nových oblastí evropského osídlení. V první části devatenáctého století nabíraly homogenizace a usazování na tempu po celém světě. Expanze etnické čínské a japonské populace v letech 1820–1880 velmi rychle odbourávala politické struktury kmenových skupin, které ještě zbývaly na Tchaj-wanu, v jihočínských horských pásmech a na ostrově Hokkaidó. Jak se na konci osmnáctého století a ve století devatenáctém zvyšoval počet etnických vietnamských usedlíků, posunovali se na území kmenů, jejichž příslušníci byli označováni jako Moi, což doslova znamená „divoši“. Vietnamští šamani si někdy kněze a bohy kmenových populací symbolicky usmířovali. Ale území bylo ztraceno a místní diskurs o tom, co je patřičné a co barbarské chování, se docela dobře přizpůsobil zájmům nemnoha bílých hodnostářů, kteří zde byli přítomni. Indičtí farmáři ve stejném období pronikali do lesnatých oblastí Dángu v západní Indii a narušovali tamní staré kmenové struktury.¹⁶ V Bengálsku nakonec vedla k rozbití kmenové nezávislosti vzpoura Šantalů v roce 1856. Britští a američtí misionáři mezitím pracovali mezi

Nágy, Šany a Kačjiny žijícími v indických a barmských horách. Demografický a kulturní tlak byl tak silný, že na konci devatenáctého století mluvili mnozí o „smrti domorodce“. Vypadalo to, že svět se stává majetkem dominantních bílých ras a jejich chráněnců a vazalů z řad příčinnivého indického, indočínského, čínského a arabského rolnictva.

Ale tato definitivní oběť se nakonec nekonala. Do posledního dvacetiletí devatenáctého století se situace poněkud stabilizovala. Poslední velké války mezi domorodci a Evropany byly dobojovány a původní obyvatelstvo, zle poznamenané a omezené, se v některých případech začalo učit metodám, které mu umožnily dlouhodobější přežití, přinejmenším přežití v roli těch nejhudších příbuzných v rámci světového ekonomického systému. Křesťanství a jiná světová náboženství poskytly těmto lidem jazyk, jímž mohli artikulovat svou představu práv. Náboženství otupilo břit rasové a kulturní nadvlády. Bezohledné vykořisťování, příznačné pro bělošskou expanzi, nešlo moc dohromady s jazykem náboženského paternalismu, který prostupoval značnou část jejich politických výrazů. Svou roli zde sehrál i zrod profesionálního vědce, který jsme popsali v kapitole 8. Vědy o živých tvorech, přírodní historie a antropologie začaly pojímat domorodé kmeny a vzácné živočichy jako vzorky vývoje, což jim zajistilo určitou míru ochrany. Někteří evropští pověřenci dohledem nad zvláštními jurisdikcemi, které byly pro tyto malé populace vytvořeny, měli antropologické vzdělání a přimlouvali se za jejich izolaci od moderního světa. Takové kmeny si coby „živoucí fosilie“ jistě zasloužily ochranu stejně tak jako fyzické objekty a jako exempláře historie přírody uchovávané v muzeích.

Některé domorodé populace, jako například Maorové, získaly trochu času si vydechnout díky tomu, že byly v kategorizaci civilizací a ras, již vynalézavě sestavovali evropští myslitelé, klasifikováni jako „áriji“ nebo potomci jiných „vyšších“ ras.¹⁷ Obháje práva domorodců začali požadovat rozsáhlejší rezervace, zaručení práv pastvy, lovu a rybolovu a ochranu původních svatyní. Akulturace se dostala tak daleko, že například na Novém Zélandu a mezi Tuaregy na pouštních okrajích Francouzské severní Afriky byli místní náčelníci, vzdělání v evropských jazycích, schopni podávat petice představitelům státu nebo s nimi vést právní spory. Někteří z nich ke konci devatenáctého století dokonce zasedali v radách a zastupitelských institucích.

Obecně také platilo, že u moderního státu, ať už koloniálního, nebo nezávislého, byla oproti populacím

Pustošení divočiny: Koloniální pověřenec s kly, 1905. Foto E. Haddon

osadníků větší pravděpodobnost, že bude chránit práva a životní způsoby domorodců. Takové státy si nakonec přály chránit lesy, řeky a jiné zdroje, aby je mohly samy využívat. Nelíbily se jim chtivost a agrese, které se vyskytovaly všude podél hranic bělošského osídlení. Přetížené správní orgány to až příliš často vtahovalo do pohraničních a kmenových válek, které si sotva mohly dovolit. Správci na koloniální a národní úrovni také do jisté míry přistupovali na představy pokroku, ochrany a „opatrovnictví“. Jelikož se učili, že mají za domorodé populace odpovědnost, snažili se je počítat, klasifikovat a rozdělovat. Tyto snahy o ochranu kmenově žijících lidí na ně samozřejmě často měly stejně smutný dopad jako asimilace a podřizování ve velkém, protože je připravovaly o příležitost uplatnit se v nové ekonomice. Někteří, například australští Aboridžinci, byli politicky tak slabí a tak málo přizpůsobitelní normám usedlé společnosti, že jejich propad do chudoby a alkoholismu pokračoval s nezmenšenou rychlostí dál.¹⁸

Ale s pomocí mladé vědy, antropologie, a politického odporu některých domorodých populací začali správcové na konci devatenáctého století přece jen činit přítrž masovému vyhánění a destrukci původních kmenů. Mnoho domorodých populací se v jakési minimální úrovni stabilizovalo a začalo účinněji chránit část svých práv na území, která jim tradičně patřila. Nakonec je opět třeba zdůraznit, že toto přežití, byť značně omezené, nebylo primárně zásluhou náčelníků a správců

moderního státu. Vypovídalo rovněž o adaptabilitě kmenových lidí samotných. Někteří z nich si pro sebe opět začali hledat niky v nové ekonomice a společnosti. Stávali se z nich průvodci a stopaři při loveckých výpravách evropských osadníků nebo návštěvníků, kteří chtěli masakrovat velká zvířata v hloubi lesů nebo na horských pláních. Uzpůsobovali své tradiční náboženské a užité umění tak, aby mohli nabízet kuriozity první generaci evropských turistů a uspokojovat rostoucí evropskou a americkou poptávku po exotických předmětech. Na Novém Zélandu některé kmeny provozovaly lukrativní obchod s preparovanými lidskými hlavami, které se staly ceněnou komoditou na evropském trhu s domorodými artefakty. Jiné těžily z produktů lesa a divočiny a na trzích usedlých populací prodávaly kůže, včelí vosk, med a rostlinné i živočišné léčivé prostředky. V dalších případech kmenové a okrajové populace i nadále dodávaly vojáky do koloniálních a národních armád. Jak se blížila první světová válka, Britové opět začali ve značném počtu nabírat muže z domorodých populací. K službě v branné moci a do boje ve svých pohraničních koloniálních válkách povolávali Fidžijce, indické Nágy a Kačjiny, jakož i Kareny a Čjiny. Na severozápadní hranici Britské Indie byli verbováni Paštunové, aby bojovali proti svým bratrancům v horách a zastrášovali obyvatele plání. Francouzi a Holanďané rekrutovali do svých koloniálních armád severoafrické Tuaregy a muže z moluckých pralesních kmenů. Rusové vytvořili Kavkazskou domorodou jízdní divizi, tzv. Divokou divizi, která krvavě proslula v první světové válce.

Ale drancování přírody, které provázelo hromadné vyhánění a vyvlastňování domorodých populací, se v podstatě nezastavilo. Je naivní domnívat se, že původní obyvatelé byli „prvními ochránci přírody“ na světě. Bezohledně lovíli, znečišťovali, pustošili hejna velryb a ryb i stáda a ničili lesy. Jejich nástroje však byly přece jen jednoduché, jejich populace početně malá a svým uctíváním přírody podporovali její regeneraci. Ideologie osadníků ze širší společnosti oproti tomu hlásaly, aby vykořisťovali a vyhlazovali. Průmyslová revoluce jim dala železné nástroje, stroje a střelné zbraně, které jim umožnily přírodní prostředí bezprecedentní měrou plnit, a to i při jeho zkoumání a klasifikaci.¹⁹ Od roku 1780 do roku 1914 byla na ruských stepích a amerických prériích vyhubena téměř všechna zvířata poskytující kožešiny a maso. V jižních oceánech došlo k mohutné redukci počtu ryb a velryb. Po celém světě se kácely týkové lesy, aby bylo dřevo na výrobu evropských lodí. Ušetřeny nezůstaly ani stromy s méně hodnotným dřevem,

ze kterého se dělaly železniční pražce a důlní vzpěry. Katastrofální důsledky byly v některých případech zřejmé už před začátkem první světové války. Odlesňování vedlo k erozi půdy a záplavám ve zranitelných částech Indie a Číny a ještě tak umocňovalo problémy spojené s přelidněním a klesajícími zemědělskými výnosy. Historikové přírody a správcové už ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století vyjadřovali znepokojení nad postupem takzvané „desikace“, vysychání a devastace půdy, zejména v závislých částech evropských impérií.²⁰ K poučení v otázce ochrany životního prostředí ani k poučení v otázce řešení mezinárodních sporů se nedospělo dokonce ani za 100 let od konce tohoto období.

Poznámky:

- ¹ Philip D. Morgan, „Encounters between British and „indigenous“ peoples c. 1500 – c. 1800“, v Martin Daunton a Rick Halpern (eds.), *Empire and Others: British Encounters with Indigenous Peoples 1600–1850* (London, 1999), str. 42–78.
- ² Daniel R. Mandel, *Behind the Frontier: Indians in Eighteenth-Century Eastern Massachusetts* (Lincoln, Nebr., 1996), str. 204.
- ³ Viz např. Sumit Guha, *Environment and Ethnicity in India 1200–1991* (Cambridge, 1999).
- ⁴ Olive P. Dickason, *Canada's First Nations: A History of Founding Peoples from the Earliest Times* (Toronto, 1992).
- ⁵ Nigel Worden, *The Shaping of South African Society: Conquest, Segregation and Apartheid* (Oxford, 1994).
- ⁶ L. C. Duly, *British Land Policy at the Cape 1796–1834* (Durham, 1964).
- ⁷ Belich, *Making Peoples*.
- ⁸ Bruce G. Trigger (ed.), *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas*, sv. 1: *North America*, část I (Cambridge, 1996).
- ⁹ Bakewell, *History of Latin America*, str. 400, 406.
- ¹⁰ Belich, *Making Peoples*.
- ¹¹ R. Dalziel v Porter (ed.), *OHBE*, 3, str. 581–582.
- ¹² Citováno v Terence Ranger, *Voices from the Rocks: Nature, Culture and History in the Matopos Hills of Zimbabwe* (London, 1999), str. 45.
- ¹³ G. Martin v Porter (ed.), *OHBE*, 3, str. 533.
- ¹⁴ Herbert Walsh, 1902, citace v Frederick E. Hoxie, *A Final Promise: The Campaign to Assimilate the Indians, 1880–1920* (Cambridge, 1984), str. 193.
- ¹⁵ James Belich, *The New Zealand Wars* (London, 1988).
- ¹⁶ Ajay Skaria, *Hybrid Histories: Forests, Frontiers and Wildness in Western India* (Delhi, 1999).
- ¹⁷ Ballantyne, *Orientalism and Race*.
- ¹⁸ Denoon et al., *History of Australia*, str. 174–175.
- ¹⁹ John M. MacKenzie, *Imperialism and the Natural World* (Manchester, 1990).
- ²⁰ Richard H. Grove, *Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism* (London, 1995).

Ukázku z knihy *The Birth of the Modern World 1780–1914* přeložila Jana Ogrocká.

Ch. A. Bayly (1945–2015) byl profesorem historie na Cambridgeské univerzitě

APOKALYPSA JAKO MILOST

FABRICE HADJADI

Text napsaný na žádost Marcela Gaucheta pro časopis Le Débat (květen 2010) jako příspěvek do diskuse na téma „Jak bude vypadat naše intelektuální příští?“

* * *

Krise se objevila už v nejranější antice. Již v 8. století před naším křesťanským letopočtem si stěžuje Hésiodos v díle *Práce a dni*, že jeho současníci patří k „železnému rase“: *Není noci, kdy by je přestaly hlodat vážné obavy, co jim sešlou bohové.* O deset století později si přisadil Juvenalis: *ještě horší než železná doba je ta, ve které žijeme dnes, natolik zločinná, že sama příroda nenašla jména ani kovu, které by ji vystihly.* A starý Plinius mladší si zhruba ve stejné době nařiká na konec předávání zkušeností: *dnešní mladí jsou hned moudří, všechno vědí předem, nemají už před nikým úcty.* Z toho můžeme vidět, že už v minulosti byly vyhlídky inteligence, pokud jde o to příští, silně vachrlaté, a to od počátku světa – jeden starý příběh přece vypráví, jak kdysi pradávno člověk natáhl ruku k jistému stromu poznání dobra a zla, protože si myslel, že pak bude víc božský, a pak už nikdy nešlo nic hladce. Ovšem nepřestalo kvůli tomu pokaždé pučet jaro ani ptáci z plna hrdla zpívat.

Supra tempus

Poslední tvrzení nicméně volá po dvou důležitých vysvětlivkách. Jako ta první by mohla posloužit slova Giorgia Agambena: „Současník je ten, kdo schytává přímo do tváře příval temnot, který pramení z jeho doby.“¹ Takže byli současníky Hésiodos, Juvenalis a Plinius, a i Péguy nebo Günter Anders. Přitom ale tato slova, která u zkušenosti své doby zdůrazňují zkušenost s její temnou stránkou, prozrazují jeden zdroj, který temný

není. Abychom poznali, že tma je temná, musíme přece patřit ke světlu. „Schytávat přímo do tváře příval temnot, který pramení z mé doby“ může platit jen tehdy, když ten obličej ze své podstaty a odjakživa stojí v nějakém jasu, který se zřejmě vymyká času. Není možné vnímat prokletí, když byste nebyli požehnáni. Není možné poznat nejvyšší chmuru, když nemáte naději. A proto je absence chmur na této zemi tou největší chmurou.

Ale co je to za neuhastitelné světlo, které tmu zakažuje i ukazuje? *Intellectus supra tempus*, říkali scholastikové – intelekt je ve své hloubce nadčasový. Jistě že se rozvíjí v čase, ale zcela na něm nezávisí. To má následující závažný důsledek – příští vyhlídky inteligence se rozhodně neomezují na nějakou inteligenci příští generace, což by byla nějaká úplně nová inteligence, která by si kladla naprosto nové otázky nebo by ty odvěké smetla ze stolu. Vyhlídky má inteligence jen v tom, když bude prozkoumávat něco z minulosti: číst Bibli, Homéra, Prousta... přemýšlet s Platónem, s Tomášem Akvinským, Descartem... Toto je pro inteligenci nejlepší pozemské příští, a veškerý pokrok pod heslem tlusté čáry za minulostí nebo *tabuly rasy* by v tomto případě byl krokem zpět. Kultura byla a je pruníkem toho mimočasového do času. S Hannah Arendtovou řečeno kulturní díla souvisejí s lidskou minulostí, na rozdíl od biologického cyklu, vývoje druhů, manichejské ahistoričnosti i spotřební instantnosti.

Life after people

Druhá poznámka: i když krize k dějinám neoddelitelně patří, je zapotřebí určit, kterými konkrétními rysy se vyznačuje ta současná a v čem je její zásadní novost. Po komsi nám zůstal nápis: „Divím se, milá zdi, že ses ještě nezřítla pod tíhou těch pitomostí, kterými tě lidé

popsali. “ A na to zřícení nakonec došlo. Ten nápis nebyl na nějaké zdi z osmašedesátého roku, ale v Pompejích. Nám všem, kdo tu píšeme na dané téma, hrozí nebezpečí, že budeme ve stejné situaci jako ten pompejský pisatel, ovšem v globálním měřítku. Největší novinkou naší doby přece je ostré vědomí konečnosti lidského druhu. Možná už nebude žádné další jaro. Možná už nebudou žádné vlaštovky. My už vůbec nevěříme ve svá vlastní budoucí pokolení. Po teoretické stránce v tom má nejspíš trochu prsty darwinismus a v praxi zase nebezpečná nerovnováha ekosystému. Ale to, jak se soustředíme na vědu a na přírodní katastrofy, má své kořeny především ve ztrátě historického smyslu – kdyby nějaký takový smysl ještě byl v povědomí, nebylo by místo pro posedlost přírodními vědami, anebo by byla alespoň mírnější.

A co obnovit smysl dějin? Tento podnik je nejspíš marnost nad marnost a mohou za to tři nesmazatelná jména, smrtelně vážné, a přece živé výčitky: Kolyma, Osvětim, Hirošima. To první symbolizuje konec sociální utopie, druhé konec utopie estetické (nacismus považují především za estetismus; jako důkaz může posloužit, jakou roli v něm hráli Hugo Boss a Richard Wagner) a konečně třetí jméno značí konec utopie technické. Byly to konce s odloženým účinkem; po celá desetiletí nám je úspěšně maskovala dlouhá životnost komunismu, umění spektaklu dovedené k dokonalosti a poválečná euforie, a ještě donedávna se mluvilo o konci ideologií jako o novém dějinném začátku. Ovšem tato nejnovější fata morgána, vidina oázy, se tím rychleji rozplývá, čím zřetelněji se rýsuje poušť.

Důkazem je současná biologizace paměti a morálky. Děti už nevědí nic moc o francouzských králich, ale nadšeně se zajímají o opočlověka a o tyranosaurusy. Když u La Fontaina zvířata mluví lidskou řečí, má z toho člověk mít mravní naučení; dnes jim dáváme slovo, aby nám sdělila, že člověk je největší predátor z celého tvorstva, a celá morálka dnes spočívá v pokojném soužití s tuleními mláďaty a dospělými žraloky... Když se totiž nebude pamatovat na více než na to před-humánní, záměry budou směřovat k post-humánnímu; a když bude etika vázána jen na přírodu, praxe rozváže pouto s kulturou.

V této souvislosti je výmluvné, že se k nejúspěšnějším pořadům anglického televizního kanálu History Channel zařadil antihistorický dokumentární film *Life after people*. Za vydatné pomoci počítačové grafiky a vědeckých komentářů se tu má ukázat, jak by to na Zemi vypadalo, když by najednou vyhynul lidský druh.

Zkrátka a dobře, tady nejde jen o zánik všeho progresivismu, ale o to, čemu Günther Anders v názvu svého zásadního díla říká *zastaralost člověka*.² Zdá se, že už nás žádná politická utopie není schopna uchránit před závratí z blížícího se konce.

Hlavním poznávacím znamením tohoto nového *bytí k zániku beze stopy* je, že se radost a rozkoš nepojí se soustředěností, ale s odstředivou silou výbuchu. Máte být bomba (sex-bomba nebo ta militantní chodící) a působit explozi. Počátek i cíl, oslava i oběť, úspěch i nezdar, to vše se může smrsknout na nějaké *boom*, *buzz* nebo *bang*. Dokonce i literatura přistoupila na tuto estetiku tříštivosti – nejen že prodeje knih musí letět nahoru, ale i jejich stylem musí být klip a šok, zapping a třeskutost.

Obyčejná radost ze života i nehybný život z podstaty se považují za největší malér – odtud vede cesta například k hubení nositelů Downova syndromu nebo k eutanázii u ochrnutých; ti se totiž nemohou dost efektivně zapojit do všeobecného třeštění.

Technokracie a teokracie

Pokud nehovíme *deep ecology*, která dělá, že ji těší, že vyhyneme, a proti smyslu sní o ráji bez člověka, tedy beze svědka jeho nádhery (pak bude rajská zahrada představovat plané bujení), kudy z toho ven? Když už nevěříme v trvání, zbývá jen to okamžité a to mimo náš svět. Posthumanismus si může vybrat jednu ze dvou cest – pragmatismus, nebo fundamentalismus, anebo jinak řečeno technokracii, nebo teokracii.

Technokracie se od techniky liší v tom smyslu, že *Homo sapiens sapiens* už není chápán jako cíl, ale jako prostředek. Jde jí o to z tohoto základu, který má být výsledkem vývoje pokus–omyl, vyrobit nadčlověka. Proto se zaměří na *paradise-engineering* – konečně bude dovoleno pomocí virtuální, biogenetiky, nanotechnologií a *wireheadingu* vytvořit jedince, kterého v *online* světě nebude nic trápit. Toto rajské inženýrství má často podobu hédonismu a spotřebního materialismu. Ve skutečnosti je ale pohání ohromná nenávisť k tělu a ke hmotě v té podobě, jak nám byly dány, proto je redukuje na materiál, se kterým můžeme po libosti nakládat, a dále vychází z představy, že život není přirozeně radostný, takže je nutné ho znásilňovat všelijakými vymyšlenostmi, aby z něj člověk nějaké rozkoše vydoloval. A proto za vším pozlátkem, které ukazuje navenek, nacházíme známé paskalovské téma

zábavy, ovšem dovedené na frenetickou úroveň, protože nepomáhá utéct jen před mizérií individuální smrti, ale i před očividností smrti hromadné.

Teokracie je spíše antihumanistická než posthumanistická, ale doba posthumanismu jí dodává nové opodstatnění. Ve srovnání s nesmyslností spotřebně ztechnizovaného světa působí jako zjevení, protože nabízí smysl života na klíč a navigaci pro všechny situace, tedy duchovní život z polotovaru. Ale tato spiritualita dělá z lidského těla pouhý válečný materiál, když považuje za rajske ho ve jménu Božím vyhodit do vzduchu. Jistě se prezentuje jako škola víry a mučednictví, ale ve skutečnosti má z opravdového mučednictví a z opravdové víry největší strach. Protože „mučednictví“ znamená „svědectví“, to znamená nemít jiné zbraně než skutky milosrdné lásky a argumentovat pravdou, tedy ve zranitelném těle spásné slovo; a „víra“ znamená věřit v jednoho Boha stvořitele, tedy milovat stejně jako on každé z jeho stvoření, mít v lásce lidské tělo i historickou dobu, které nejsou pro Věčného Boha ničím nepřátelským, vždyť je stvořil. Extremismu vždycky chybí smysl pro absolutno.

Technokracie a teokracie nemohou najít společnou řeč (omyl se nikdy nedrží tak houževnatě, jako když se posiluje odsuzováním omylu na druhé straně). Navzájem si předhazují z jedné strany únik před skutečností a z druhé prázdnotu. Narážejí na sebe tím prudčeji, že se pohybují ve stejném terénu jakéhosi utilitarismu (na jedné straně hmotného, na druhé duchovního) a mají společnou nenávist ke kultuře i k jakémukoli „intelektuálnímu“ přístupu. Fundamentalismus staví Knihu proti ostatním knihám. Pragmatismus staví proti knihám své praktické příručky a návody k použití. Ale jeden jako druhý věří, že mají recept na správné žití nebo, abychom tak řekli, konečné řešení. Jeden jako druhý odmítají nutnost klást si otázky a jít k jádru tajemství.

Apokalypsa proti nihilismu

Jak se z této dvojí slepé uličky dostat? Hledáním „nového humanismu“? Oživováním starých utopií? To by byla zaslepenost anebo žert. Doložíme si to dvěma citáty. Ten první je opět od Günthera Anderse: „Dospělo to do takového bodu, že bych chtěl prohlásit, že jsem ontologicky ‚konzervativní‘, protože dnes je *poprvé* důležité zachovat svět přesně tak, jak je. [...] Existuje ta slavná Marxova věta: ‚Filozofové jen svět různým

způsobem vykládali, ale jde o to jej změnit.‘ Teď ale je zastaralá. Dnes již nestačí měnit svět; v první řadě jej musíme zachovat.“³

Druhý citát je z Reného Girarda: „Dnes opravdu máme před sebou nicotu. V oblasti politické, v oblasti literární, ve všech oblastech. [...] Jsme ještě vůbec ve světě, kde může síla ustoupit právu? To je právě věc, o níž pochybuji. I právo skončilo, na všech stranách selhává.“⁴ Takže nihilismus? Ne, ale apokalypsa; podle autora textu *Násilí a posvátné* „na apokalyptickém duchu není nic nihilistického, [vždyť] směřování k nejhorsšímu může *pojímat* jedině v rámci té nejhlubší naděje.“⁵ U toho si vzpomeneme na slavné Hölderlinovy verše „kde však je nebezpečí, vzrůstá / i záchrana“.⁶

Z těchto dvou citátů můžu vyvodit dva základy pro intelektuální přístupy; jeden spočívá na vztahu k minulosti a druhý ve vztahu k budoucnosti. Chceme-li se podle Anderse vyhnout totálnímu zničení, musí místo revoluční *praxis* nastoupit étos tradice (jistěže živé, ne zkosnatělé, tedy takové, která je schopna vstřebat to kladné z revolučních nadšení, ale přitom si nepřeseká kořeny plně mízy). Podle Girarda už není dost dobře možné kulturu chápanou jako to, v čem člověk trvá, opírat o nějaké světské naděje, a proto není jiné cesty než teologická naděje; všechny světské naděje beztak vždycky byly jen její náhražkou a parodií. Tím se dostáváme ke slovu „apokalypsa“, které znamená zároveň pohromu i zjevení. Stejně tak mimochodem smysl slova „krize“ obsahuje jak něco náhlého, tak nějaké rozuzlení, nazření. Při každém zásadním zpochybnění se musíme vrátit až prvotním příčinám. Krize nás ohlodá až na kost, až do hloubi duše, prohloubí nás až k Jinému...

Když se levicový intelektuál potká s benediktinem

Viděli jsme levicové intelektuály, jak přešli od Maa k Mojžíšovi (Benny Lévy, na půl cesty Jean-Claude Milner) nebo od Robespiera ke svatému Petrovi (Max Gallo), zkrátka ty, co společně putovali a na cestě do Damašku by se cítili jako doma (Régis Debray, Philippe Sollers, ale do jisté míry i Alain Finkielkraut...). A opačně – protože víra církve není spiritualismus, ale spiritualita vtělení, a naděje není únik, ale povznesení dějin k nebi, stále více se snaží bránit člověka a jeho *ius*, i když není *sanctissimus* (když mi dovolíte latinskou slovní hříčku) proti útokům fundamentalismu i technokracie

tím, že chválí knihy, lidské tělo, sexualitu v původní danosti. Nejednou jsem si všiml, že člověk musí být věřící, aby byl jaksepatří materialista, to znamená aby nebral matérii, tělo, čas, jako biologický materiál nebo substrát, ale i jako řád věcí, který má něco společného s duchem.

Benedikt XVI. ve své promluvě v Bernardinské koleji dne 12. září 2008 ukázal, jak může to přítomné z víry garantovat to příští pro rozum. Použil slova Jeana Leclercqa z jeho díla *L'Amour des lettres et le Désir de Dieu*⁷ o tom, že se klášterní kultura jakožto živná půda evropské kultury opírá o dva sloupy, gramatiku a eschatologii: „Za pomíjejícím [mniši] hledali to konečné.“ Svět mohl být k uzoufání, ale oni dál obdělávali půdu, četli, stavěli, učili, pomáhali chudým, pěstovali hudbu. Toto světlo žádná pohroma nemohla uhasit; zemětřešení jistě dojmou nebesa, ale stejně jistě je nezničí, a díky tomuto zdroji shůry lze zachovávat a budovat, navzdory ustavičné zkáze, a při tom si i zpívat, i když zítřkům nebude do zpěvu. Když se nerýsují žádné vyhlídky na obzoru, mysl se může obrátit jinam, vzhůru. Člověk vidí, že už nemá nárok na nic, ale co to znamená? Jed-

no, nebo druhé – že je všechno nicota, nebo že všechno je milost.

Poznámky:

- ¹ Agamben, Giorgio, *Qu'est-ce que le contemporain?*, přel. M. Rovere, Rivages („Rivages poche“), 2008, s. 22.
- ² V originále *Die Antiquiertheit des Menschen*, pozn. překl.
- ³ Anders, Günther, Et si je suis désespéré que voulez-vous que j'y fasse?, v orig. „Wenn ich verzweifelt bin, was geht's mich an?“, francouzsky Allia, 2004, s. 76; srov. též Hadjadj, Fabrice, *Jak dnes mluvit o Bohu, Comment parler de Dieu aujourd'hui*, přel. Pavla Doležalová, Brno, CDK, 2016.
- ⁴ Girard, René, *Achever Clausewitz*, Carnets Nord, 2007, s. 195–196.
- ⁵ Tamtéž, s. 203.
- ⁶ Do češtiny přeložil Rio Preisner, srov. též Hadjadj, Fabrice, *Jak dnes mluvit o Bohu*, op. cit., pozn. překl.
- ⁷ Láska k literatuře a touha po Bohu, pozn. překl.

Ukázku z knihy *Puisque tout est en voie de destruction* přeložila Pavla Doležalová.

Fabrice Hadjadj je francouzský katolický spisovatel, dramatik a filozof.

K článku Jiřího Macháčka na s. 8–11: Velkomoravské šperky z Pohanska u Břeclavi. Foto J. Špaček

VYCHOVÁVAT NA KONCI SVĚTA

FABRICE HADJADI

Spojovat myšlenku výchovy a vzdělávání s pojmem konce, ať už jej chápeme jako to poslední, nebo to cílové, působí veskrze divně. Vzdělávání se týká počátků, vždyť „formuje děti“ od mala. A otázky kolem vzdělávání se týkají nejčastěji postupů, protože v tomto oboru vládnu už odedávna ti, kterým říkáme „pedagogové“. Nebudete se snažit učit někoho, koho už nic nečeká, a budete dobrý učitel, když zavedete do výuky „herní“ a „interaktivní“ prvky, dotykovou tabuli a multimédia.

Ale jsou i tací, kdo tu hru nehrají podle pravidel: najde se třídní grázl, nenapravitelný lump, postrach pedagogů a školní rebel. Houpe se na židli a vznáší námitky: „A proč vás máme poslouchat, pančelko?“ nebo ještě spíš „A koho to tady zajímá, do p...?“ Vlastně se na nic neptá, pro něj je to svého druhu řešení, pohodlný úkryt před požadavky, protože pedagog bude na ty drzosti, které žák předvádí, hned reagovat, a záporně. Jenže takovou změnou v chodu hodiny se vyhne otázce, kterou ten lempl zlehka nadhodil, ale seriózní by bylo ji brát seriózně – jaký má vyučování cíl. Otázka je to podvojná, buď můžeme mluvit o cíli jako konci cesty, a to je smrt, anebo o cíli jako účelu, a to je blaženost. Konkrétně by se dala formulovat takto: 1) Co se mám učit, když máme zítra umřít? 2) Jaké vzdělání nás dovede ke štěstí?

Strach ze štěstí

Z obou otázek nahání větší hrůzu samozřejmě ta druhá. Je tak děsivá, že se snažíme ji obratem zjednodušit na otázku blahobytu. Ten, kdo slovu „dobro“ porozumí na první poslech, se začne chvět až do morku kostí. A není výjimka, že sprovodí ze světa toho, kdo s ním přišel. To vidíme už u Platóna, v jeho podobenství o jeskyni. Zjevuje se nám to v evangeliu, v pašijových textech o Kristově utrpení. Ale zvykli jsme si podobenství vykládat

uvnitř jeskyně a evangelium číst se zákoníky. Abychom se nemuseli obtěžovat s něčím dávno mrtvým, slovo „štěstí“ zbavíme příznaku dobra. Bude pak působit, že se týká subjektivního stavu, a ne objektivní dokonalosti. Vztahuje se ke snadnosti toho mít se dobře, a ne k požadavku být dobrý. Z toho, o čem člověk sní, se stává čuník na krmníku. Jenže ouha, jsou tu jatka. Jeho blahobyť ale neutrpí ani podříznutím, protože to se provede pod chloroformem. Tak vypadá neškodné blaho: začíná ataxií, pokračuje anestezií a končí eutanázií.

Štěstí je ale lidské jen tehdy, když uspokojuje to, co je člověku vlastní, a nejen to, co má společného s praseťem. A člověku je vlastní to, čemu Aristotelés dává božské jméno *logos*, a to může být uspokojeno jen životem v pravdě a lásce. Proto výzva k blaženosti nahání větší strach než smrt za dveřmi.

V první řadě proto, že v kontrastu s touto výzvou vypadá smrt jako něco krutého a pobuřujícího – měl jsem dojem, že jsem stavěn na ten prasečí blahobyť, takže skončit pod kudlou mi nepřipadalo nijak v rozporu s mým údělem. Za druhé z té výzvy pochopím, jak daleko mám ještě k pravé radosti; když vidím, že by se měla rozvinout v květ spravedlnosti a pokoje, nemohu se zbavit nepříjemného dojmu, že můj život za nic nestojí. A za třetí mi ta výzva chce naznačit, že trpět v pravdě a lásce je blaženější než si užívat rozkoše ve lhohostejnosti a lži. Blaho zde na této zemi se tím, že počítá se zápasením, tedy stává jakýmsi druhem agónie (připomínám, že řecké *agón* znamená boj, zápas).

Vychovávat a vyučovat

Abychom se této agónie uchránili, často s pedagogy nerozlišujeme mezi výchovou a výukou. Jistěže spolu úzce souvisí, ale samy o sobě se velice liší. Napovídá to

i latinská etymologie, předpony vyjadřují opačný směr – *e-ducere*, vychovávat, znamená vést *ven* a *in-signare* dát *dovnitř*. Vychováváme tak, že necháme vyjít na povrch to, co již v nitru vychovávaného je. Vyučujeme tak, že vyučovaný si osvojuje znaky, které přicházejí zvenčí. Krom toho učíme *něco*, ale vychováváme *někoho*. Vyučou se vštěpuje znalost různých oborů (gramatiky, dějepisu, matematiky, šití, vaření...) Výchova pomáhá zrání nějaké osoby (ať je to Petr, Pavel nebo Džamel...). Učením se jen vyučíte soustružníkem-obráběčem, advokátem nebo kosmetičkou. Výchova vás vede k tomu stát se člověkem, přesněji řečeno sebou samým.

Když Sókratés namítal Protágorovi, že se ctnost nedá naučit, měl tím na mysli, že je plodem výchovy. A protože je výchova spojena s výskytem, růstem a vývojem zárodku, který již byl (nezasel tu učitel, ale nějaký bůh), je logické, že používá maieutiku, ne poučování; výchova uschopňuje duši ze sebe něco vydat, avšak nevrhává to do ní.

Dokonce by se dalo říci, že nezavazuje, ale rozvazuje ruce. Rozvázání je důležitější než závazek, bez ohledu na to, co říkají stranická hesla. Dříve než bude člověk uspokojovat požadavky své doby, má naslouchat požadavkům svého srdce. Dříve než se vás zmocní svět, jeho strasti a slasti, je třeba rozvázat ruce tomu lidskému v nás, a protože „člověk přesahuje člověka“, uvolnit místo i tomu tajemnému v nás. Protože přívlastek „lidský“, jak jsme viděli, když jsme jej použili na blaho, s sebou nese agónii a hlubiny.

Vysoká škola pro brav, skot a dravé šelmy...

Ale ministerstvo školství a výchovy neví, co je to výchova. Dříve mělo v názvu veřejné vyučování, což bylo méně zavádějící. Nicméně jak se stát člověkem, to nikdy nebyla jeho starost. Beztak je to starost pro chod světa málo důležitá, stejně jako pro mnoho světsky založených rodičů (a nic na tom nemění, že se prohlašují za katolíky).

Nezáleží na tom, aby z našeho malého byl člověk, jen ať vydělá a v životě se neztratí, jak se říká, takže ať je z něj kardiolog, soudce, absolvent prestižní školy, Polytechniky... A tak máme superbohaté voly, svinské absolventy Polytechniky, prestižní dravé šelmy anebo hlavy skopové, kardiology bez srdce a soudce, kteří na posledním soudu špatně dopadnou. Na svém postu působí znamenitě, ale zapomněli na svou podstatu. Podle etikety jsou nadřazení, ale ztratili tvář.

Koneckonců mají možná pravdu. Proč by ses měl „stát tím, čím jsi“, jak psal Pindaros. V čem se mám

stávat člověkem? Copak nejsme lidšší od narození, nebo dokonce od početí? Nestane se člověk sám sebou, jakmile umí říct ne? Co by to měla být ta lidská přirozenost, kterou nikdo neviděl, a přece je potenciálně přítomná, která nezávisí na našich rozmarech a výchova by ji měla umět uvést v život?

Ani anděl, ani zvíře – člověk jako jediná vychovatelná bytost

Člověk není anděl ani zvíře. Andělé mají rozum a svobodu, ale jelikož jsou to ryzí duchové, jsou stvořeni do stavu přirozené dokonalosti. Jejich příští není vázáno na tělesný růst, nevyvíjejí se z nedospělosti do dospělosti. Jsou zralí rovnou a neprocházejí žádným dětstvím. Bezpochyby existuje nějaké duchovní otcovství mezi anděly, kterému teologové říkají „iluminace“ – vyšší anděl nese a osvětluje nižšího anděla. Ale tato iluminace je spíše v řádu pokynů než výchovy, anebo spadá do nadpřirozeného řádu. Anděl se nemá stát víc andělský, jen víc božský.

Zvíře na druhé straně se vyvíjí z nedospělosti k dospělosti, od nedokonalosti k dokonalosti. Ze štěněte bude pes, z housenky motýl. Tento přechod však probíhá samovolně. Biologickým procesem se z larvy stane dospělá kudlanka nábožná, jinak řečeno schopná svému samečkovi ukousnout hlavu a sežrat jej. Zvířata také nevychovávali svá mláďata, nemusejí jim vybírat školu, dokonce ani nemusí přemýšlet nad tím, jestli si pořizovat děti, nebo ne. To vše probíhá přirozeně, pudově, nevědomě.

Člověk je jako anděl duch nadaný rozumem a svobodou, ale stejně jako zvířeti je mu dáno i tělo, které se od nedospělosti vyvíjí k dospělosti. Tento přechod od nedokonalého k dokonalému neprobíhá jen čistě biologicky, uskutečňuje se i, a to především, záměrně, díky rozumu a svobodě již dospělých lidí. Dá se říci, že je *přírodně kulturní*. Takže například se narodí člověk ženského pohlaví, ale potřebuje nemálo výchovy, aby se z něj stala skutečně žena. Biologická pohlavní zralost nestačí. Proto se žena může se svou ženskostí minout (a ještě častější je, že se muž mine se svou mužskostí, protože se nám mužnost plete s arogancí).

Proti drezúře, možnost toho nejhoršího

Člověk je tedy zároveň jediný duch a jediný živočich, který potřebuje výchovu. Zvíře jistě můžete vycvičit. Ale výchova není drezúra, protože se týká i ducha.

Drezúra je deterministická, učí tomu, že se na pokyn přesně provede daný úkol (například aportovat zvěř nebo proskočit hořící obručí). Výchova naopak pěstuje svobodu. A proto ani ta nejlepší výchova nikdy dokonale neochrání před cestou z kopce.

Učí nás to příběh o pádu člověka. Není pochyb, že Adam dostal tu nejlepší možnou výchovu (používám tento termín jen v přibližném významu, protože v Adamově případě se jedná o ctnosti, které měl vrozené). A přece to nezabránilo prvotnímu hříchu. Podobně to platí i u Lucifera, stvořeného v andělské dokonalosti, s plností všech darů, nejen přirozených, ale i milostí získaných...

Dospíváme tím k dost neradostnému závěru – výchovou se zbavujeme vepřovosti, ale úměrně tomu, že má výchova schopnost polidštit, lze z ní i zdábelštět. Využití své schopnosti na maximum lze k tomu nejlepšimu i k tomu nejhoršímu. Aby se této tragické variantě zabránilo, jsou snahy výchovu připodobnit drezúře. To však vede jen k tomu, že do vepřů vstoupí zlý duch.

Klaunská výsada

Nutnost výchovy souvisí s výsadou člověka zkazit si život. Namítnete mi, že i anděl má toto privilegium. To je pravda. Ale je třeba upřesnit, že jednak si může člověk zkazit život tím, že zůstane beztvarý, nedokonalý, nevychovaný, což nemá nic společného s andělským zkažením života; a za druhé na rozdíl od anděla, jehož volby jsou nezvratné (jako čirého ducha, který s sebou nemusí vláčet těžké tělo a slabou tělesnost, jej jeho vůle dovede k tomu, co si zvolil, celého), lidské selhání lze napravit, člověk se ze svých neúspěchů může poučit. Když použijeme trošku naturalistický příměr, můžeme říci, že když člověk spadne, může buď hrbat na zemi nohama, anebo se ze země shrbat – pád se stává příležitostí postavit se na vlastní nohy lépe (a veseleji). Člověk má klaunskou výsadu.

Je zajímavé, že podle našeho právního jazyka existuje milost jen pro odsouzeného. Pro anděla to neplatí, protože jeho sebeztracení je nezvratné. Je to lidská zvláštnost: Ten, který je, nás zachraňuje z toho, když jsme byli méně než nic. Pro nás nepřichází milost nikdy příliš daleko za směšností; ona se neodtáhne, když se plácáme ve svém bahýnku. Milost začíná u našich zaškobrtnutí, a i proto má v sobě světec vždycky něco z kašpara.

Výchova ke svobodě tedy nepřipravuje jen na možnost zodpovědné volby. Považuje za pravděpodobný i neúspěch, a tak se snaží připravit i na možnost litovat. Za splněný cíl nepovažuje mechanicky dokonalé provedení (takové výkony by ji degradovaly na úroveň drezúry), ale ani samostatnost vedoucí ke zkáze (taková nedbalost by znamenala složit zbaběle ruce do klína). Naplnění, o něž ve výchově jde, souvisí s milostí a tu lze přirovnat k trampolíně – čím hlouběji jste se propadli, tím výš se vznesete.

Od pokolení do pokolení

Výchova je nutná, a nic není jisté předem. Předávání zkušeností není bez chyby, do hry vstupuje svoboda k různým věcem a hlavně začíná pokaždé od nuly. Tak třeba: dostal jsem určitou výchovu, naučil jsem se mluvit, psát, stal se ze mě civilizovaný člověk, který přičichl k dějinám umění, k newtonovské fyzice i k tomu, jak ji překonala všeobecná relativita, k platónské i aristotelovské filozofii a tak dále. Ale teď mám dítě, a abych začínal zase od nuly!

Předávání mezi generacemi, to je nejen hromadění, ale i odmítání dosavadního; syn nezačíná tam, kde skončil otec. Může dojít dál, ale stejně tak je možné, že nikdy nedosáhne jeho úrovně znalostí nebo schopností. Jistěže jsme dědicové. Ale dědictví nerovná se dědičnost. Zvíře předává svou genetickou výbavu a případně učí svým příkladem nějakému chování (lvíčata „se učí“ lovit), ale to se děje dědičností a pudové znalosti předchozí generace přecházejí na tu další. S dědictvím to je něco jiného. Tam jsou hádky, dělení na podíly, anebo se stane, že nemá kdo dědit. Dědictví se přebírá jako v dramatu. Jsou tu dva protagonisté, z jejichž setkání vzniká zápletka – pořizovatel závěti a dědic. A pořizovatel závěti, který se chystá umřít, musí chtít odkázat, co nabyl. A dědic musí nejen chtít to převzít, ale musí to chtít převzít aktivně, s užitím vlastního rozumu, kterým si přebere, co je pro něj dobré.

Člověk je tradiční živočich, ale jeho tradice bude živá jen tehdy, když se bude ustavičně modernizovat, to znamená nebude přijímána pasivně jako dědičnost, ale bude procházet krizemi v etymologickém slova smyslu (sloveso *krinein* znamená „rozlišovat“). Když ji bude přijímat pasivně, je to tradicionalismus zkamenělin. Když ji bude oživovat jen proto, aby ji odhodil, je to modernismus bezpáteřních.

Aby byl nějaký začátek

Hannah Arendtová na konci svého mistrovského díla *Původ totalitarismu* cituje jednu větu ze svatého Augustina a právě do této citace z *Boží obce* vyúsťuje celá její analytická práce a stavění se na odpor ideologii: „*Initium ut esset homo creatus est* – člověk byl stvořen, aby byl začátek.“¹ Touto větou končí kapitola, kde se svatý Augustin vyjadřuje zamítavě k víře v reinkarnaci. Nově narození nerecyklují staré duše. S každým novým lidským embryem je stvořena nová duše a tato nová duše pro svou duchovní povahu není věc, která by zaujala své místo ve vesmíru, protože je větší a svobodnější než celý hmotný vesmír; a protože si musí sama svými silami znovuobjevit celý lidský úděl, není jen nějaký jedinec zcela předurčený kolektivními dějinami.

Novorozenec musí vše začít znovu, není nějakým výtvozem starého světa, on obnovuje celý svět. Totalitarismus chtěl, aby byl jen kolečkem v soukolí již existujícího mechanismu a aby jeho jedinečnou tvář převálcovaly přírodní zákony a historické nutnosti. Ale on není jen nějaký nový výhonek Přírody a Dějin, vždyť Dějiny jím jen nepokračují, ale začínají znovu. Jeho život není opakování jako u štěněte, ve kterém se zreprodukuje vlastnosti jeho rasy. Je to skutečný začátek, protože popravdě řečeno s ním začíná vše.

Ten nejvzdělanější a nejcivilizovanější Západ má na čestném místě – v každém dětském pokoji – „dobrého divocha“. Dnešní miminko se v zásadě neliší od malého člověka kromaňonského, od mimina za Perikla nebo za Ludvíka XIV. I ta nejvzdělanější rodina si s dětskou postýlkou bere domů primitiva. Nemusíme na to mít *Internacionálu*, kde se zpívá o tom, jak se zbavit minulosti, abychom věděli, že to platí pro každé novorozeně, a platí pro ně i touha po lepších zítřcích. V tomto bodě může začít velký zvrat. Rodinná historie se může ubírat jinudy – básník může zplodit zelináře, maoistický revolucionář římského katolíka. Ať jsme na časové ose sebe dál, novorozené dítě nás dostává zpátky k úsvitu dějin.

Všechno se může zhoupnout na druhou stranu

Každá nová generace tedy přijde se svými nadějemi a ty mohou být takové, že výdobytky předcházející generace pozbudou hodnoty. Všechno se tedy děje znovu, všechno se znovu otevírá a ten ocelový sarkofág, který jsme

považovali za definitivní, může někdo zase odklopit anebo tu bránu, o níž jsme věřili, že je otevřená jednou provždy, zase zazdít. Svítá na nové časy, ale nikdo nezaručí, že pak přijdou lepší dny. Z šera při úsvitu se může stát šero stmívání a naopak. A toto drama se odehrává na poli výchovy. K žádnému předávání nemusí dojít, a to buď proto, že děti odmítají něco převzít, anebo že rodiče se tím odmítají zabývat (a občas nastává, jak víme, ta komplikace, že si rodiče myslí, že dávají vejce, a dají štíra, a pak je odmítání ze strany dětí šťastná volba; zkrátka bez krize, onoho klasického dramatického rozlišování, se žádná výchova neobejde).

Jedna doba skončí, druhá začíná, a všechno se může zhoupnout na druhou stranu. Vždycky nějaký svět končí a jiný začíná, a může přinést obrození i všechno pohřbít. Jen se člověk může divit, že to nepřišlo dřív; vždyť by za dvě generace klidně mohlo být všechno pryč. Farář arský říkal: „Nechte farnost dvacet let bez kněze, a začnou tam uctívat zvířata.“ Nechte šedesát let lidstvo nerodit, a člověk zmizí z povrchu zemského. Stačila by ta slavná antikoncepce. A proč ne?

Mezi koncem jako cílem a koncem jako koncem je souvislost. Když pro člověka konec přestane znamenat cíl, a to cíl ležící za hranicí jeho individuálního pozemského bytí (tedy nadějí), cílem je prostě konec. Naše předávání není automatické, potřebujeme *důvody*, proč předávat, i kdyby zpětně (první dítě může přijít jen tak, ale demografický růst je zajištěn až od druhého nebo spíš až od třetího). Život nedáváme pudově, potřebujeme *důvody, proč dávat život*. Jistě, protože jsme i živočichové, někdo je v dávání života spíš živočišný než lidský – pak to je náhoda (nebo spíš nehoda), nerozvážnost nebo nepříjemný následek příjemných rozkoší, anebo touha po plnějším životě. Ale pokud chceme dávat život lidsky, je třeba jej dávat s jasnou hlavou, je třeba se ptát, jestli jsou pro to důvody... A právě že dnes a ze světského úhlu pohledu to vypadá, že důvody nejsou.

Časy konce

Každému progresismu záleží na porodnosti, na výchově a vzdělávání. Markýz de Condorcet, autor *Nárysu dějinného obrazu pokroku ducha lidského*, podává zprávu o organizaci celého veřejného školství. I Francouzská revoluce věřila v „emancipaci vzděláním“. Požadovalo se dát republice hodně dětí a pak je od ní nechat vzdělat a obrodit. Ale je pravda, že tahle snaha o předávání hodnot vycházela z toho, že se zavrhnou jiné předávané

hodnoty. Světské naděje měly stačit a náboženské doufání bylo přežitkem. Ono přece s dějinným vývojem a silami pokroku nemá nic společného. Právě naopak, doufat v něco náboženského bylo chápáno jako pravý opak světských nadějí, protože to přece znamená utíkat se k nebi, a tedy vzdalovat se zemi, utíkat z ní. Osvícenský věk odmítal osvětlení Světlem věků, protože považoval toto Světlo za něco za hranicí, za útěk za hranici časů.

Ale progresistický humanismus je mrtev a máme tu dobu teoretiků úpadku. Berlínská zeď nepadla ani tolik vítězstvím svobody, jako zhroutilím jedné utopie. Kdo ještě dnes věří v „*Grand soir*“?² Dnes spíš věříme ve smrt bez kaddíše, v totální konec lidstva, kdy se za mrtvé nikdo nepomodlí.

V nedávných dějinách se stalo něco tak strašného, že stačí vlastní jména a spojíme si je s obecnými pojmy. Theodor Adorno zvolil jméno Osvětím, Günther Anders Hirošimu. Anders tvrdí,³ že co naše doba vzkazuje, lze shrnout do jediné věty „neexistence budoucnosti již začala“. A nemilosrdně prohlašuje, že „už nežijeme v nějaké epoše, ale lhůtě“.

Samozřejmě, můžeme dosahovat lepších výsledků v „hrdém dobývání“, „ztrojnásobit průměrnou délku života“ anebo nabízet „mezihvězdné jízdní řády“; ani tak se nezbavíme konečné jistoty o konečnosti lidského rodu: „Žádnou změnou již nelze prosadit nějaké rozhodující kritérium, které by mohlo vítězně konkurovat současnému hledisku ‚možného sebezničení lidstva‘.“

Již nevěříme v dlouhodobost, v trvání, jímž se vyznačuje civilizace, ani v nějakou novou „epochu“. Po určitou dobu se mluvilo o starosti o „budoucí generace“, ale je příznačné, že ji vystřídala starost o „planetu“. Je zřejmé, že mluvit o „planetě“ znamená to největší pohrdání zemí, protože konkrétně „planeta“ existuje jen pro toho, kdo je zcela bez kořenů a jako astronaut vržen do prázdna. Toto vesmírné vykořenění znamená ale i ztrátu historické angažovanosti. „Planeta“, to není „národ“, „lid“, „jazyk“, „kultura“, „politika“, ty patří do naší lidské historie. „Planeta“ existovala dříve než člověk, takže soustředit se na ni znamená už se vidět v po-lidském rozměru.

Ukládání odpadů

Kdybychom se už s vědomím vlastní smrti vrhali do zběsilých zábav, co by s námi udělalo vědomí smrti hromadné, kdy nebudou žádné archivy a žádné potomstvo? Marně lidských stop přibývá, nadarmo je schraňu-

jeme v *úložištích*, jako jsou harddisky a datová centra, stejně tahle zběsilá snaha pramení z vědomí hrozivě blízkého konce a do jisté míry jej i urychluje, a to nejen proto, že každá fotografie je pohřební (zachycuje něco, co už není), ale navíc proto, že nahromaděná data se navzájem budou mazat.

Prý jsme za tři roky uložili více „dat“ než celé lidstvo od pravěku. Toto tvrzení je však zavádějící: kolikrát se v tomto skladišti vyskytuje *Ilias*, *Odyseja*, kolikrát *Lidská komedie* nebo *Hledání ztraceného času*? Spíš tam jsou facebookové zdi, maily, chaty, zbytky tras na GPS, vlastně samé informace opatřené (starým) datem, po nichž napříště nezbude nic, a to nejen proto, že všechno může být zničeno (nebo po nějaké technologické změně nečitelné), ale proto, že si nic z toho nezaslouží, abychom si to uchovali.

K čemu je za těchto podmínek dobré dávat život? K čemu je dál vychovávat a vzdělávat? Pokud nemáme na obzoru na výběr nic než samoobslužná jatka anebo utopit se, až přijde přírodní katastrofa, anebo zastarat jako technologie NBIC, proč pak nežít jako ta podsvinčata a neoblbovat se spektakly, abychom zapomněli, že jdeme pod nůž? Červ ani moc necítí, když jej někdo rozšlápne, a dutá tykev zaduní, ale říznutí necítí. A není největší životní blaho vegetovat jako zelenina?

Dobrodruh moderního světa

Charles Péguy ve svém textu *Brána k tajemství druhé ctnosti*⁴ líčí člověka, který má obyčejné naděje:

Myslí s láskou na ty časy, které už nebudou jeho časy.

Ale časy jeho dětí.

(Časná) vláda jeho dětí na této zemi.

V těch časech když se řekne *Sévinovi*,
to nebude on, ale oni.

A už nic, žádné vysvětlení.

Dnes však otec Sévin takový láskyplný cit nemá ve své výbavě. Rodinné příjmení už nic neříká, žádnou úctu, která s ním byla spojena, nevyvolává (kdysi byl strach ho pošpinit, aby člověk nepošpinil i potomky, ale jak na tomhle může záležet někomu, kdo si myslí, že se vyvinul z opice a dotáhne to na kyborga?). Když se z epochy stala lhůta a svět je globalizovaný (tedy vlastně atomizovaný), nemá jméno rodiny smysl ani – kořeny. Pravnučka pana Sévina se možná bude chtít jmenovat Lady Gaga anebo nosit jméno nějaké známé značky.

V této situaci však pochopíme velmi originální Péguyho myšlenku, i když v katolickém prostředí už malinko otřepanou: „Na světě je jediný dobrodruh, což je vidět zvlášť dobře v moderním světě, a to je otec rodiny. Ti ostatní, ti nejhorší dobrodruzi nejsou nic, vůbec se s ním nemohou srovnávat. Doslova [jako ten, kdo si pohrává s budoucností] jedině on je dobrodruh, vystavuje se dobrodružství [jako nejisté budoucnosti].“ Z těchto slov většinou zbude jen jakési sentimentální pořekadlo, odstraní se z nich příznak něčeho, co děsí. Zbude z nich cosi povědomého a hloupoučkého, protože se zapomene na to, jak závažné je na dobrodružství to zahrávání s budoucností. (Podobně se u mnoha obhájců „křesťanské rodiny“ zapomíná na Kristova proroctví o rodině, v nichž nám mimochodem připomíná přímo dramatickou povahu jakékoli výchovy: *Vydá na smrt bratr bratra a otec dítě, povstanou děti proti rodičům a připraví je o život* – Mt 10,21.)

Dále však Péguy vysvětluje podrobněji: „Dva chlapci, mezi nimi děvče. Živit a vychovávat všechnu tu čeládku... Otec rodiny je bytost ubohá a nepatrná.“ Jediný dobrodruh moderního světa je tedy i chudák. A je chudák kvůli své zodpovědnosti, protože netrpí kvůli sobě, ale „trpí kvůli ostatním“. A tak hledá budoucnost a dobrotu jinde než u sebe. A co se stane, když tuto budoucnost už nenabízí svět? V tom je to hrozné, bolestné a strach nahánějící dobrodružství – přivádět děti na svět, i když svět už nic neslibuje; otevírat před někým budoucnost, i když už žádná není.

A jak to pak vypadá s tím naším otcem-dobrodruhem: „Přepadají ho už předem úzkostí, zaplavují výčitky, v jakém že zítra zřízení, v jaké budoucí společnosti, v jaké rozpadlé společnosti, v jakém žalostném zřízení, v jakém úpadku, v jakém úpadku celého lidského společenství ponechají napospas, už zítra nechají, za pár let, v den smrti, ty děti, za něž jsou a za něž se cítí tak plně a absolutně zodpovědní, na nichž se po dobu pozemského pobytu tak bezvýhradně podepisují.“

Neplatnost „rodičovského projektu“

Může se klidně stát, že ateisté, kteří nechápou, že v těchto časech před koncem může někdo chtít přijímat děti, a dokonce je vychovávat, rozumějí lépe než mnozí křesťané tomu, jak to myslí Péguy s tím dobrodruhem moderního světa. S dobrodružstvím si přinejmenším spojí tu „úzkost“, „výčitky“, všechno to riskantní a kruté, co je s otcovstvím od jeho doby spojeno. Na druhé

straně nevidí možnost otevřít se něčemu nečekanému. Nevidí v sobě vlohu nechat se něčím přesáhnout, v první řadě nechat se přesáhnout ve svém „rodičovském projektu“, ve své „touze po dítěti“, zkrátka ve všem tom, co vytváří zkrslující dojem, že tu nejde o místy nelítostné, místy závratné dobrodružství, které se nijak vykalkulovat nedá.

To dilema je viditelné pouhým lidským okem. Dát život je prý kruté, ale nedat jej by bylo nevděčné. Přes to všechno já žiji a posuzuji podle života, protože můj úsudek, i kdyby negativní, je možný jen díky síle života. Mohu říct, že život je špatný. Ale pokud je tento můj úsudek dobrý, pak život není špatný, protože mi tento úsudek umožnil atd.

Nicméně dilema samo o sobě nás ze slepé uličky nevyvede. A pokud vychovatelé nebudou brát v úvahu otázku konce, můžou se „jít bodnout“, jak se říká. Proč by je měl někdo poslouchat, když bude se vším konec? Proč se radši nedat k nějakému gangu? Proč se místo toho učit takové věci jako latinu, řečtinu nebo jidiš? A uznejme přece, že tam, kde dnes jsme, není nic větší avantgarda než umět mrtvý jazyk...

Konec světa jako počátek vzdělávání v křesťanství

Konec světa patří ke křesťanství od jeho počátku (a to tím mimochodem nemálo pohoršovalo pohany, kteří věřili v neměnný řád kosmu jako vztažné soustavy). Zničení všech věcí je dokonce horizontem, k němuž se učení v křesťanství vztahuje. Jen si poslechněme z druhého Petrova listu: *Když tedy se toto vše rozplyne, jak svatě a zbožně musíte žít vy, kteří dychtivě očekáváte příchod Božího dne* (2P 3,11.12). „*Jakými se máte stát lidmi*“⁴⁵ – zde jde opravdu o to stát se člověkem, tedy právě a jen o výchovu. A toto stávání se člověkem nemá za měřítko cestu pokroku, ale cestu ke zničení.

Přesto nejde jen o zničení samo. Je tam i „příchod Božího dne“ (což je pro pýchu ještě více destruktivní). A k vyjádření této dvojznačnosti, tmy a zároveň světla, společného růstu kroužku i dobrého zrna, máme jedno slovo – apokalypsa. Etymologicky znamená „zjevení“, ale běžně již dnes znamená „vrcholná katastrofa“. Apokalypsa není něco, kvůli čemu bychom měli být neplodní nebo smutní, je to první příčina plodnosti a radosti věřícího. Právě proto, že časy jsou apokalyptické, je třeba dávat život. Právě proto, že konec světa je hrozivě blízko, je třeba začít něco v čase, něco, co není časem ovlivněno.

O čem mluví apokalypsa? Ve zkáze shůry ukazuje hvězdu z výšin, která nás navštíví. V bujení plevele ukazuje brzkou žeň. V časné smrti život věčný. Apokalypsa ohlašuje v trápeních vítězství lásky k druhému. Proto nám nařizuje mít na tom vítězství podíl. Vybáží nás ze světa s jeho pompou, prestiží a „hodnotami“, a tím nás zavazuje pro svět, abychom tam umožnili zářit lásce, která nepomíjí.

Nejprve zasad' strom

Na rozdíl od toho, co si mysleli Marx nebo Nietzsche, revolucionáři nebo přívrženci věčného návratu, víra v nebe není totéž co zatrpkllost vůči zemi a naděje v něco přesazného není útěk před tím pozemským. Protože to přesazné není hlavně nějaký jiný prostor nebo jiný čas, které by konkurovaly pozemskému časoprostoru. Je totiž za hranicí prostoru a času. Bůh je nekonečný a věčný, a proto se nejen dotýká všech prostorů a všech časů, ale je jejich zdrojem. On uskutečňuje ono tady a teď.

Svatý Augustin, který správně mluvil o Bohu jako o absolutním Tady a Teď, učil věřící ještě tehdy, když už se barbaři blížili k Hipponě a do chrámu nemohl bez ozbrojeného doprovodu. Jistě si vzpomeneme i na Louise de Gonzague, Péguyho oblíbence, který si nepřestal hrát s míčem, i když by měl v tu chvíli umřít, protože si hrál s míčem z hloubi duše. Připomeňme si i slova rabbiho Jochanana ben Zakkaiho: „Když máš v rukou mladý stromek a říkáš ti, že přišel Mesiáš a že je konec světa, napřed zasad' strom a až pak běž vítat Mesiáše.“ Správný Žid může přece spát až do konce světa, jako v Písni – je už s Ženiehem (Bohem přítomným na zemi) a může říci *Spím, ale srdce mé bdí* (Pís 5,2).

Jako by

Svatý Pavel to napsal pozoruhodně: *Chci říci, bratři, toto: Lhůta je krátká. Proto ti, kdo mají ženy, ať jsou, jako by je neměli, a kdo pláčl, jako by neplakali, a kdo jsou veselí, jako by nebyli, a kdo kupují, jako by nevlástnili, a kdo užívají věcí tohoto světa, jako by neužívali; neboť podoba tohoto světa pomíjí.* (1Kor 7,29–31). Co se chce těmito větami říci? Co má znamenat to „jako by“? Předstírání, pokrytectví, falešnou záminku, klamné zdání? Kvůli tomu, že času ubývá, mám opustit ženu,

ronit krokodýlí slzy, smát se jako maska z klasické komedie? Že by na konci světa nutně musela nade vším zvítězit lhostejnost a lež, cynismus a necitelnost?

Někdo to tak chápe. Ale dále v tomto listu svatý Pavel připomíná, že naopak na světě, jehož podoba pomíjí, láska nikdy nepomíjí. Užívat tohoto světa, jako bychom jej neužívali, neznamená užívat jej s opovržením nebo pokrytecky, ale užívat jej na základě měřítko, které není z tohoto světa a které pomáhá pronést světlo i do jeho temnot, prorážet si cestu i ve slepých uličkách a na poušti dát vytrysknout prameni. Chovat se podle Pavlových přikázání neznamená plakat povrchně, ale plakat opravdu, protože tu všude chybí láska, a ne proto, že se nám rozbila hračka. Neznamená to nasadit povrchní smích, ale smát se v hloubi srdce, protože žasneme nad ironiemi prozřetelnosti či osudu, a ne proto, že nás někdo polechtal v oblasti, kde nám to dělá dobře. A neznamená to ani vzít si svou manželku jen napůl nebo jen některou její půlku anebo z momentálního rozmaru, ale vzít si ji za manželku s tím, že mi záleží na jejím skutečném dobru, na její věčné nádheře, a ne na tom udělat si na chvíli dobře (a jí vytknout, co je špatně).

I kdyby měla země zítra zaniknout, křesťan dnes stejně bude dál přijímat děti, učit je číst, psát a počítat, tančit s chudáky, svědčit před mocnými (a snad i více a lépe), protože tyto věci nejsou jen načas a nepotřebují, aby je někdo ocenil hned zítra, ale jsou pro věčný život a pro poslední soud.

Poznámky:

- ¹ Augustin, *La cité de Dieu*, česky *O Boží obci*, kniha XII, kap. 20.
- ² „Velký večer“, fr. dnes již zobecněný pojem pro revoluční nálady přelomu 19. a 20. století; česky by jej vystihlo např. bezručovské „příjde den, (zúčtujem spolu)“, pozn. překl.
- ³ Srov. zejména: Anders, Günther, *L'Obsolescence de l'Homme*, díl I, Encyclopédie des nuisances-Ivréa, 2002, et díl II, Fario, 2011; v originále *Die Antiquiertheit des Menschen: Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*, 1956; *Hiroshima est partout*, Seuil, 2008, v orig. *Hiroshima ist überall*.
- ⁴ Péguy, Charles, *Le Porche du mystère de la deuxième vertu*, předmluva Jean Bastiaire, Gallimard, 1986.
- ⁵ Formulace některých biblických překladů, pozn. překl.

Ukázku z knihy *Puisque tout est en voie de destruction* přeložila Pavla Doležalová. Redakčně kráceno.

Fabrice Hadjadj je francouzský katolický spisovatel, dramatik a filozof.

Nové publikace Centra pro studium demokracie a kultury

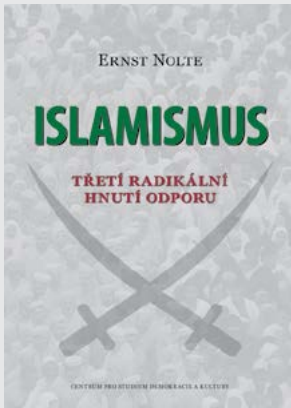

PAVEL HOŠEK

JE TO NÁŠ PŘÍBĚH

Teologický esej o vlastenectví a křesťanských hodnotách české kultury

Jen málokteré téma vzbuzuje v české společnosti tolik emocí a sporů jako vlastenectví. Tváří v tvář výzvam dnešního světa nabyla slova jako vlast a národ, domov a tradice nové a nebyvalé ozvučnosti. V překotném tempu změn a v silovém poli globálních ohrožení se s novou naléhavostí ozývá otázka české národní a kulturní identity. A právě v této souvislosti často zaznívá odkaz na dříve spíše opomíjené křesťanské hodnoty naší kultury. Oživení vlasteneckých citů a postojů jde ruku v ruce s připomínáním křesťanského kulturního dědictví českého národa. A to je důvod, proč vznikla tato kniha. Teolog a religionista Pavel Hošek v ní nabízí biblické a teologické souřadnice odpovědného přemýšlení nad aktuálními tématy, jako jsou šťastné i neblahé podoby lásky k vlasti a národu a také předávání národních tradic nastupujícím generacím českých dětí – to vše právě s ohledem na obnovený zájem o křesťanské hodnoty naší kultury. *Brož., 204 str., 198 Kč*

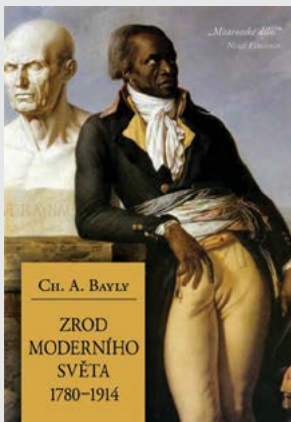

ERNST NOLTE

ISLAMISMUS

Třetí radikální hnutí odporu

Tato kniha představuje islamismus jako třetí velkou ideologii – po ruském bolševismu a německém nacionálním socialismu –, která se staví do odporu vůči modernitě, liberální demokracii, svobodné tržní ekonomice a západnímu individualismu. Autor sleduje dějiny novodobého politického islámu od 19. století do teroristického útoku na New York v roce 2001 a ukazuje, jakými cestami se ubírala jeho radikalizace ve vztahu k Západu. Srovnání s nacismem a komunismem, kterému se autor podrobně věnuje, umožňuje nahlédnout „revolučně konzervativní“ povahu islamismu a lépe porozumět jak oněm dvěma hnutím odporu, s nimiž se Západ musel potýkat ve 20. století, tak i tomu třetímu, islamistickému, s nímž je konfrontován v současnosti. *Váz., 272, str., 348 Kč*

CHRISTOPHER ALAN BAYLY

ZROD MODERNÍHO SVĚTA 1780–1914

Brilantní historická syntéza z pera cambridgeského profesora pojednává o tzv. dlouhém 19. století v globální perspektivě. Autor ukazuje, jaký vliv měly události v Asii, Africe a Jižní Americe na evropské a americké dějiny. A naopak, jaký dominový efekt měly krize jako evropské revoluce nebo americká občanská válka ve zbytku světa. Kniha neponechává stranou žádné z velkých témat 19. století, kterými jsou např. vznik moderního státu, industrializace, liberalismus, socialismus, imperialismus nebo růst světových náboženství. Autor zachytil „zrod moderního světa“ nikoli jako něco, co někteří lidé způsobili jiným, méně zvýhodněným nebo schopným, nýbrž jako řadu transformací, na nichž se podílela většina obyvatel světa a k nimž přispěla ne jako pouhé trpné objekty nebo oběti úspěchu jiných, ale jako aktivní, nezávislé a tvořivé činitele. Bayly toho nedosáhl proklamováním jednoduchého nebo zjednodušujícího vzorce, ale přesným a nestranným popisem neobyčejného záběru lidských činů, představ a proměn. *Váz., B5, 572 str., 498 Kč*

IVANA RYČLOVÁ

ZVOLILI SVOBODU...

Napříč osudy tvůrců vzdorujících sovětské moci

Třetí část autorčina cyklu mapujícího osudy tvůrců ruské kultury 20. století, kteří vyjadřovali nesouhlas se sovětsko-orwellovskou skutečností, v níž žili. Obsahuje esejistické portréty spisovatelů a básníků A. Achmatovové, A. Tvardovského, J. Daniela, A. Marčenko, S. Dovlatova, režiséra J. Ljubimova a dramatika a scenáristy A. Galiče, který posléze proslul jako textař a interpret vlastních písní. S výjimkou básničky A. Achmatovové se do složitých životních cest těchto tvůrců různou měrou promítly jejich odmítavé postoje k okupaci Československa. Eseje jsou zpracovány s využitím ruských pramenů a odtajněných historických skutečností. Publikace se snaží přístupnou formou oslovit co nejširší okruh čtenářů a podat aktuální pohled na ruskou kulturu 20. století, jež ve vědomí české veřejnosti přežívá mnohdy v nerevidovaných šablonách a klišé. *Váz., 240 str., 369 Kč*

Kompletní přehled publikací CDK a internetové knihkupectví s 15–25% slevou najdete na adrese <http://www.cdk.cz>

ZÁNİK CIVILIZACÍ

Historická dílna pro učitele dějepisu a základů společenských věd na středních školách

Redakce Jan Vybíral

Typografie Lenka Váchová

V roce 2018 vydalo

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)

Venhudova 17, 614 00 Brno

tel.: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz

Neprodejné

www.cdk.cz

